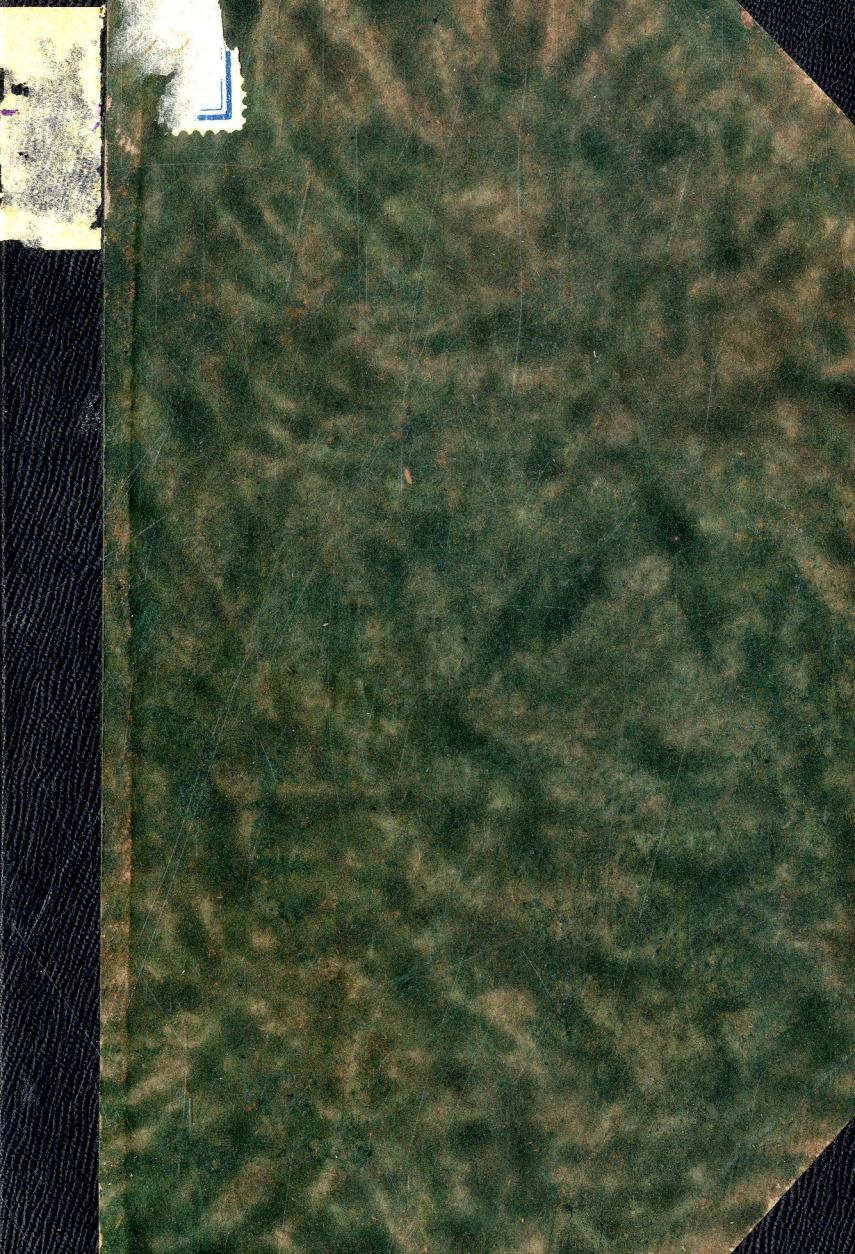

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00533983 (V)

8855

8855

82(12)

БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНИХ
ПОВІСТЕЙ

А. ЛОТОЦЬКИЙ
ЗА ВОЛЮ.
ІРЛАНДІІ

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

„Пробудити в народі любов до славного минулого це стільки, що дати цьому народові силу предків його“.

ІСТОРИЧНІ ПОВІСТІ

Завдання: будити любов до нашого славного минулого — має видавництво.

»БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ«.

»Б. І. П.« виходить що три місяці як товстий том 8^о понад 10 арк. друку. Поодинокий том »Б. І. П.« коштує 4.— зол.; піврічно, 2 томи, 7 зол.; річно 4 томи, 12 зол.

Зміст трьох повістей взятих з історії України-Руси; четвертий том присвячений історії інших народів.

Твори »Бібліотеки Історичних Повістей« переважно ілюстровані — писані легко, цікаво, приступно — надаються для старого й молодого. Хто прочитає один том, прочитає всі прочі.

Твори »Бібліотеки Історичних Повістей« ідейні своїм змістом: у всякому з них представлені будьто боротьба за рідну державність, будьто лицарські подвиги. Книжки того рода не згіршать, а навпаки ублагороднюють і підносять на дусі.

У ВИДАВНИЦТВІ »Б. І. П.« ВИЙШЛИ ДОСІ:

1) В. Будзиновський: Пригоди запорозьких скитальців — повість з козацьких часів — (190 ст.).

2) А. Лотоцький: Кужіль і меч — повість з кінця XV. і початку XVI. стол. Призначена головню для жіноцтва. — (170 сторін).

3) Л. Вволлес: Бен-Гур — повість з часів І. Христа (189 сторін + 4 ілюстр.).

10 ~~XXXX~~
„БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ“
Квартальник. — Третій рік. — Друге число.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

8855
5388
За волю Ірляндії

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ЛЬВІВ — „ДОБРА КНИЖКА“ — 106 ВИПУСК

1

9

2

9

T3(4H)

З печатні Видавничої Спілки «Діло» — Львів.

Печатано 3000 примірників.

БОРОТЬБА ІРЛЯНДЦІ ЗА ВІРУ, НАРОДНІСТЬ І ВОЛЮ

ВСТУП

Ірляндія, Ірляндці! Нема хоч трохи освіченої людини, що не чулаб цих слів і не розумілаб їх значіння!

Що значать, що говорять вони?

Говорять кожній культурній людині, говорять світові всему про понад вісімсотлітню боротьбу невеликого народу з великою та могутньою державою, що в усьому світі перед веде — про боротьбу, важку й невпинну за католицьку віру, за свою народність і за волю землі рідної.

Вісім століть боротися й без огляду на важкі невдачі, не стратити віри в перемогу правди, витривало йти до мети — це не щобудь!

І щож могло дати переможеному, поневоленому народові цю силу витривати в нерівній боротьбі? Певно, що дала її любов до рідної землі, любов, що її Всевишній вкладає в серце кожній людині! Але таки найбільше цеї сили й витривалости дала Ірляндцям католицька віра, дало привязання до католицької Церкви.

Не булоб цього, сталосяб з Ірляндцями те, що з багато іншими поневоленими народами, що сталося з їх одноплемянни-

ками Шотляндцями — вони сталиби були погноєм могутній англійській культурі.

А так невеличкий народець, вірний католицькій Церкві станув до завзятущої понад 800-літньої боротьби з наймогутнішою великодержавою світа й видержав цю боротьбу! Малий Давид переміг великана Голята.

Та хай говорить історія!

КРАЇНА Й НАРІД

Ірляндія це острів, величиною не багато більший, як довоєнна Галичина (східня й західня). Лежить на північний захід від Європи, в сусідстві Великої Британії. Із трьох боків обливає його Атлантийський Океан, а на сході відділюють його від Великої Британії: пролив св. Юрія, Ірійське море та Північний пролив.

Більшину острова займає хвиляста низовина, багата озерами, багнами та торфовищами. Стелиться ця низовина від східнього побережа біля Дебліна (столиці Ірляндії) безпереривно аж по західне побереже й продістається теж і в інших місцях аж до побережа.

Гори творять поодинокі громади. Найважливіші в північній Ірляндії Антримські гори. Вони простягаються в північно-східній частині острова, досягають до висоти 549 метрів та базальтовими кручами спадають у море. До кращих гір належать Донеґальські гори в північно-західньому куті острова. Це щелиста верховина з глибокими долинами й не-

величкими живописними озерцями. Славні чарівними краєвидами гори Віклов на східньому побережі біля Дебліна. Гори Керрі на південному заході це ірландська Швайцарія. Ці гори багаті фіордами, тут і найвищий шпиль в Ірландії, 1040 метрів високий.

Ірландія добре наводнена. 237 рік і річок вливається в море, не вчисляючи допливів. Ріки плывуть повільно й часто розливаються озерами. Багато рік сплавних аж до джерела. Найважніші ріки: Шалон, Баров та Бан. Із озер найзамітніше Лок Най. Творить його ріка Бан. Велике воно понад сім квадратних миль. Кілярнейські озера славні романтичним оточенням.

Підсоння Ірландії лагідне та вогке. Вогке повітря, правда, не дуже сприяє хліборобству, та зате враз із ріками та озерами дає островові цю все свіжу зелень, що від ньої острів має й назву Зеленого, або Ізмарагдового острова.

Зима не довга. Сніг навіть на верховині лежить коротко.

Звіриний світ Ірландії дуже вбогий. Здавна славилася Ірландія цим, що сливе не виводяться там вужі та гадини.

Населення в Ірландії тепер усього до п'яти мільйонів. Та ще тому вісімдесят кілька літ (1845 р.) було в Ірландії понад вісім мільйонів населення. Тоді два роки один за другим не зародила картопля, головна пожива Ірландців, і голод та пошесті забрали тисячі жертв. А ще більше втекло перед нуждою та перед

голодовою смертю до Англії та в Америку.

В роках 1851—1901 вимандрувало з Ірляндії на чужину близько чотири міліони населення, найбільш до Америки. І тепер всего населення в Ірляндії несповна п'ять міліонів.

Населення Ірляндії переважно кельтійського походження, однак є чимало нащадків шотландських та англійських кольоністів. Та ці нащадки кольоністів так уже вподібнилися до родовитих Кельтів, що зівсім не ріжняються від них ні вдачею, ні способом думання.

А ця ірляндська вдача, то сумішка ріжних, нераз противних собі прикмет: рухливий ум це основа її. І визначається Ірляндець усіми чеснотами, що вяжуться звичайно з такою вдачею. Та й не без хиб вона! Не має в Ірляндця розважности, витривалости й панування над собою. Поетичний хист, мистецький змисл, замилування в музиці та красномовности в Ірляндця не рідкість. Він жадний знання, хитрий, бистроумний та дотепний. Хоч не достає йому глибости. І в своїх ділах і в думанні він поверховний, непевний у праці, невитривалий та легкодух. Він добродушний та довірчивий, але сам не заслугує на довіря. Зрада відгравала в усіх ірляндських повстаннях усе сумну ролю. Легко поривається до бійки, схильний до насильства та любить голосну розривку. Так само як віддається обжирству й пиятиці, зносить теж легко недостачі й задово-

лений, коли має картоплю, щоб жити тільки. Само собою, що більшість цих лихих прикмет це набуток із довговічної неволі, але багато з них, як побачимо в історії, мали вже Ірляндці тоді, коли ще були свободні — як ось сварливість та мстивість. І ці хиби головно згубили були їх.

Як бачимо не ідеальна вдача в Ірляндця. Багато в нього лихих прикмет і ці лихі прикмети, як я вже зазначив, чимало помогли до поневолення Ірляндії. Вони й довелиби були без сумніву й до повної загибелі ірляндського народу, колиб не католицька Церква. Велике й сильне привязання до католицької віри й Церкви дало Ірляндцям змогу й силу видержати нерівну боротьбу.

Хоч і цілі століття переслідувала Англія ірляндських католиків, хоч як заманювала їх у свою англіканську Церкву, вони не подалися, видержали при католицькій вірі. І сьогодні є в Ірляндії понад півчверта міліона католиків, себто три четвертині всего населення, а тільки четвертина некатолицьких віроісповідань: англіканського, пресвітеріанського, методистів і ін. Тай у цих усіх сектанських віроісповіданнях дуже мало родовитих Ірляндців, вони головно кольтоністи.

Зайняття Ірляндців дуже ріжнородні. Хліборобством займається четвертина населення. Чимало займається риболовством та працює в промислі (в ко-

пальнях, при будові машин і т. п.) та в торгівлі.

Та хліборобство найважливіше джерело заробітку. Розвиток хліборобства спинювало це, що земля не була власністю цих, що її управляли. За королевої Єлисавети (1558—1603), Якова I. (1603—1625) і їх наслідників через конфіскації сливе вся земля стала власністю англійських лордів. Вони сиділи в Англії, а землю в Ірляндії віднаймали. Так гроші з Ірляндії йшли на чужину. Незавидна була доля наемників. Прийшов неврожай, не було звідки не то заплатити високого найму, але й прожити, А посередники англійських лордів не знали милосердя. Не платиш, виганяли арендатора з хати, а все його господарство: хату й будинки розбирали. А ти, що працював на цій „своїй, не своїй“ землі, хоч іди за прошенням хлібом.

При такій системі не могло хліборобство розвиватися. Та від 90 рр. минулого століття пішло на краще. Орендаторам законом із 1891 р. влекшено закупно землі утворенням фонду, з якого сплачувано з гори ціну купна. І число власників дрібних посіlostей скоро зросло. В 1901 р. було вже 543.298 власників дрібної посіlostи.

Головні рослини, що їх управляють в Ірляндії це овес, картопля, буряки та пашні рослини. В останніх часах стали засівати й пшеницю.

Що з огляду на вогке підсоння хліборобство не дуже оплачується, а де-

шевого збіжа постачає Америка, щораз більше управної землі в Ірляндії перемінюють у пасовища на випас худоби. Краще оплачується доставка мяса, масла та солонини на торговлиці Великої Британії. Тож і годівля рогатої худоби й безрог зростає постійно. Коли в 1851 р. плекали в Ірляндії 2,967.461 рогатої худоби, 2,122.128 овець, 1,084.857 безрог, то в 1902 р. було вже 4,782,221 рогатої худоби, 4,215.865 овець і 1,327.610 безрог.

На пасовища для товару перемінили й багато торфовищ по відповідному осушенні. А Ірляндія тому, що обильно наводнена, багата в торфовища. Ці торфовища з давних давен постачають Ірляндцям палива. Хоч має Ірляндія й поклади вугілля. Найбільше їх у провінції: Манстер (по ірляндськи Мавн) та в Графстві Тіперері, менше в Лейостері, Ульстері та Конноті. В останньому є й поклади залізної руди. Добувають також мідь. Є й копальні соли.

Як бачимо Ірляндія не така то вже вбога. Та поки панами там були англ. пани, всі багатства йшли на користь чужинцям, а місцеве населення, коли не зародила картопля, гинуло з голоду. Тепер коли вже Ірляндія здобула собі свою державу й має свою владу, може Ірляндія використувати всі ці багатства для себе. Бо в „своїй хаті своя правда і сила і воля“, але тільки тоді, коли є пильна, невсипуща та згідлива праця. Коли так буде, піднесеться хліборобство, розвинеться промисл і торговля, розцвите на-

ука, а з ними й добробут завитає в ко-
лись нещасну, мучену країну. Та це вже
зависить від самих Ірляндців, тут уже
годі буде скидати вину виключно на
Англійців.

НАЙДАВНІШІ ЧАСИ

Непроглядна темрява вкриває при-
хід людей на острів. Нічого певного не
знає наука, хто були перші поселенці.
Деякі історики думають, що першими
поселенцями були Галійці, цьогож похо-
дження, що Бретанці. Переказ каже, що
перші поселенці прибули з Естонії, а
були це сини короля Мілезія.*) Є й такі,
що твердять, начеб на доси пустому
острові осіла кольонія Кимрійців, що
прибули зі східних окраїн Європи через
Німецьке море.

Та все це є й мабуть і лишиться
здогадами.

Те що знаємо про цих перших по-
селенців із записок чужих народів дуже
мало говорить нам про них.

„Ірляндець дикійший від Британця
— пише грецький географ Страбон (із
І. ст. до Хр.) — бо їсть людське мясо“.

*) Справді на кельтійському пні населення
дадуться розрізнити два типи: 1) справжні
Ірійці, що заселяють середину Ірляндії й вер-
ховину з круглим лицем, високими вилицями,
сірими очима, товстим бурим волоссям, мя-
зистим тілом і присадковатим ростом; 2) т. зв
Мілезійці (буцімто потомки Мілезія) чорново-
лосі, з лискучими темними очима, овальним
лицем, гарними жиластими формами,

А й інші пишуть, що це нарід дикий і негостинний, що не вміє розрізнити, що добре, що зле.

Коли прийшли там Галійці теж певно не дасться означити. Галійці по заволодінні островом помішалися з первісним населенням Ірляндії й із цього вийшло помішання законів і звичаїв та віри.

Ірляндці з віри Галійців прийняли тільки обряди згідні з їх давньою вірою, та своєї давньої віри не кинули. Із цієї мішанини витворилася нова віра, коли взагалі можна назвати вірою збір забобонів та чарів.

Вони почитали іберійського тельця, вилятого зі золота та святий камінь друїдів прикрашений золотою, або мідяною облямівкою.

За часів св. Патрикія король Леогар присягав на сонце й вітер, а його піддані молилися й складали жертви цій таємничій силі, що на їх думку була початком джерел і потоків.

Коли Ірляндія стала кельтійською, було там два роди жреців: друїди і барди. Перші були законодавцями, суддями та дорадниками в усіх важних справах, другі поетами, що оспівували славу й горе народу. Барди вдержалися ще й за християнства й були в великій пошані в народі.

Вони тільки перестали оспівувати поганських богів, а стали оспівувати християнські тайни віри й християнські легенди.

І справді нагле й повне навернення Ірляндців на католицьку віру, це в значній частині заслуга бардів, що сильно своїми співами підпомогли місіонарів.

Ірляндські барди це була багата й могутня організація. В XVI. столітті мали вони третину землі. Тоді народні збори зібралися, щоб обмежити їх права, та чернець Колюмбан станув у їх обороні й його думка переважила.

В якому поважанні були барди, видно з цього, що ірляндські королі садили їх до стола нарівні з собою. Славний дудар Мекдонелд жив по панськи. Один вельможа запросив його, щоби грою забавляв його гостей. Мекдонелд застав накриття для себе в передпокою й локая на свої услуги. Бард налив собі чару вина, ввійшов на поріг салі, де були гості й каже господареві дому:

— Здоровля господаря та його гостей!

І кинув срібну монету на стіл тай дальше каже:

— Тутечки є два шилінги за бутельку вина й шість пенсів локаєві.

І сів на коня тай відїхав.

Ірляндія, що її далеке положення зберегло від нападу Римлян і англійо-саксонців, не могла не попасти в очі Христовим Апостолам, цим людям повним віри й християнської любови, невсищеним, без жаху, що йдучи все наперед, проходили моря, ріки, ліси, гори й пу-

стині, щоб по Христовим словам — навчати та хрестити народи.

Коло 432 р. св. Патрикій, родом Шотляндець, став навчати в Ірляндії. Зерно божого слова, засіяне св. Патрикієм й його наслідниками в Ірляндії, так скоро прийнялося й розкорінилося, що в сто літ пізніше цей острів заслужив собі на назву **Острова Святих**. Славний Колумбан (уроджений 521 р.) заснував в Ірляндії кілька монастирів, а найславніший в Іона, що пізніше став осередком наук на всю Ірляндію. Із Ірляндії йшли тепер місіонарі до Галії й за Рен між Свевів і далше між Славян голосити Боже слово.

У цій добі Ірляндська Церква в погубних гордощах, замість тісніше злучитися з Римом, стала йому опиратися в релігійних обрядах і карности духовенства. Ірляндські єпископи й ігумени, горді на свою науку й краснорічивість та приязнь володарів, як Карла В. і Карла Лисого, хотіли вважати Рим рівним собі.

Чотири століття папи, хоч як старалися, не могли осягнути найменшої зміни в релігійних обрядах і в організації духовенства в Ірляндії. Між цими обрядами були деякі такі, що їх Рим міг би признати: як пр. святкування Великодня по грецькому обрядові, хрещення дітей трикратним занурюванням новонароджених у воді та в молоці, та годі було панам терпіти інше безладдя.

Епископи не творили вищого духовенства, не було між ними ніякої звязи, ані степенів старшинства, а архієпископи не їздили ніколи в Рим просити папіюма.

Черці, названі кульдеес (Божі пустинники) теж не признавали церковної ієрархії. Жили вони дванацятками під зверхністю ігумена, що його самі вибирали. Обовязком черців була тільки молитва, праця не обовязувала. Безженство теж не було строго зберігане. І не раз бувало, що жінки й діти черців домагалися участі в жертвах, зложених на вівтарях. Були навіть люде, що мали титул і права епископів, а навіть не були висвячені на священників, бо вибори епископів відбувалися зівсім так, як вибори політичних начальників. Епископські достоїнства вважалися власністю деяких родин.

Аж у 1074 р. Патрикій Ірляндець, коли його духовенство й нарід вибрали епископом і затвердив король його провінції, не вдоволився тільки благословенством своїх товаришів, як велів старий звичай, але поїхав у Кентербері, щоб там одержати помазання. Від тоді кількох епископів прийняло титул священних легатів. А в XII ст. Кретіян, епископ Лісмері враз із кардиналом Пепіром узявся влаштувати ірляндську Церкву по приписам Риму. По чотиролітніх зусиллях вдалося йому скликати Синод, що на ньому були епископи, ігумени, ко-

ролі, начальники й урядники всеї Ірляндії. За згодою всіх приявних на Синоді та за дозволенням Апостольської влади, установлено чотирьох архієпископів, що їх осідками були Деблін, Армаг, Кашел та Туам.

У кілька літ пізніше зїзд у Дрогеда признав папську зверхність і владу, наказав священникам безженність, під карою екскомунії (викляття). Папа прислав палії чотирьом архієпископам, і вже здавалося, що ірляндська Церква позбувшись давних блудів, покїрно влучиться в католицизм.

Та кельтійська Церква зберігла ще східні науки про блаженство й первородний гріх, а в її лоні остало зерно непідчиняности, що сходило поволи, аж поки не стало початком опору. Ірляндське духовенство старалося знов скинути зі себе ярмо ієрархії, що доси нетерпеливо зносило, бо ніколи не хотіло підлягати йому.

Ось так пізнали ми яке то безладдя панувало в ірляндській Церкві, а тепер перейдемо до опису політичного ладу в Ірляндії.

Кілька століть діти зеленого Еріну завзято боронили своєї рідної землі перед наїздами т. зв. Остманів, (людей зі сходу), себто Скандинавців. Здавалося, що вже на все перемогли цих чужинців, коли в пень вирубали Данців, що були в Ірляндії. Та напади не переставали.

Один із ірляндських королів Бріен Беіребін звів сорок дев'ять битв із цими чужинцями й хоч у битві під Клентерф згинув із оружжям у руках, та вмираючи глядів на Данців, що тікали розбиті й на вільну Ірляндію.

Битва під Клентерф це найславніше діло оружжя в ірляндській історії. Про цю битву вміє ще сьогодні оповісти й малий сільський хлопчина.

Ось переказ про неї:

„На рівнині Клентерф стоїть старий король спертий на рамени наймолодшого свого внука. Перед битвою переїздив він попри ряди свого війська й для розбудження відваги в вояків і начальників промовляв грімким голосом: „Пресвята Тройця глянула милосерним оком на наші терпіння та влила в ваші серця відвагу й бажання прогнати на все з Ірляндії тиранів Данців. Кріпким оружжям вашим пімстить їх святокрадство й безліч злочинів“. По цій промові підніс у лівій руці закрівавлений хрест із розп'яттям, а правою вимахував оружжям і знов закликав: „Саме сьогодні пам'ять смерти Господа Ісуса Христа, хай же він буде днем нашої смерти за Ірляндію!“

Вісімдесятилітній король, як тільки дав приказ до битви, за слабий, щоб міг боротися особисто, подався в намет на молитву. І хоч був віддалений від війська міг бачити хід битви.

Чудесні річі діялися в цей день! Військо Данців утікало розбите, без

вожда й без прапора... Норвежський вожд Бравндер тікав, шукав захисту. Із темного ліса, куди був скрився, побачив старця й дитину, що молилися в наметі, без сторожі, бо й ця пішла до бою. Немов тінь яка кидає свою криївку й небаром чути крик і стогін слабий. Дикий і закровавлений Бравндер стає в дверях королівського намету й кличе гордо: „Хай із країни в країну всі знають люде, що Бравндер убив Брієна!“

Бард Мек Лінг, королівський тайник так оплакує смерть короля Брієна:

— Кінкоро! (столиця Брієна), де твій володар? Де твоя весняна зелень? Де твої барди? Де воївники твої, що засідали з нами при столі? Кінкоро, де твій король? Де твої геройські ряди, о ти королево ізмарагдового острова? Де меч огнистий, мечі зі золотистими рукоятями, що ними вдаряли залізні руки прибічної сторожі його? Де королівський терем Брієна? Де син Борна, що ніколи не важив дарів щедроти своєї? Де цей переможець у боях, що в них тільки побив всрогів, де цей, що його ручаї Еріну з дріжанням пізнавали, коли віддавався їх пінистій філі? І добрий Доног покинув нас і Канес із благородним видом покинув нас також! Горе! в самоті моїй ні Сіон ні Корк, не почують стонів моїх! Де сьогодні найду захист собі? Доля вложила вінець на Брієнове чоло, а відмовляє вінця його синові: Ах! Де цей славний король Евдженія? Де чи-

сленні відділи, що на звук воєнних сурм бігли до нього? Де вожд західних морів? О Дюлейнг! Чиж очей моїх ніколи вже не втішатимуть легконогі коні? Чиж ніколи вже не бачити мені мого Сіяна, цього непереможного молодика? Ні Корка, що зором своїм побивав ворогів? Хтож сьогодні зважиться згадати їх хоробрі діла? Де ці мовчазні доми, що в них колись бренив Теморів цвіт? Кинулися сміливо в саму середину битви, однак ніколи їх рука святокрадно не сплямила престолів правдивого Бога. Стра-та їх болем сповняє мою душу! О Кінкоро!...“

Магн, норвежський король був такий гордовитий, що в 90 літ опісля прислав свої черевики одному з Брієнових наслідників із приказом, щоб носив їх на рамени на знак підданства. Та вскорі зустріла його за цю гордовитість кара: погиб у засідці.

Память цього довгого змагання лишила нестерті сліди. Ще й сьогодні показують руїни твердинь на верховинах Ірляндії. Ірляндець оповідає подробиці цих страшних боїв, що про них свідчать т. зв. данські твердині.

Та якжеж Ірляндець, хоробрий вояк, готовий віддати останню каплю крові за волю рідної країни, він що тільки разів відпирав Данців, якжеж він піддався Генрихові II? Як можна було цю країну поневолити так легко й так скоро?

Ось причина!

Ірландські Кельти вперто держалися права рівного наслідства, що було приводом неспокоїв та безладдя в слабому ще народі. І з другого боку держалися кляну, товариського стану, ледво споеного лихим вузлом споріднення. А Германці лучилися добровільно, або гієрархічно й поволи перетворювалися в нарід. Їх політичні закони змагали до єдності, а закони Ірландців закріплювали поділ країни на малі державки, що все воювали з собою з найменшої причини.

Безладдя, проступки, всі загальні й приватні нещастя впали на нещасну Ірландію. І країну, що мала сама в собі живла сили й відпорности, роздирали й підбивали, частинка по частині, клян по кляні.

Клян був цим в Ірландії, чим сьогодні громади, з цією тільки різницею, що в громаді є люде різного походження, а в кляні всі були членами родини, звязаними зі собою кровю. Ірландія ділилася на численні кляни, а правила ними начальники (*canfinnys*). Кілька клянів злучених зі собою творило державу, королівство. Таких королівств було пять: в одному правив ардріаг, а в чотирьох ріаги, що були під зверхністю ардріага.

Головний основний закон Ірландії був *tanistry* та *gabail-cine*. *Tanistry* виказувало державні достоїнства й не дозволяло, щоб син не був наслідником достоїнства батька.

Голоси клянів ще за життя начальника покликали до правління **tanist-a** себто наслідника. Вибирали його звичайно з поміж найхоробріших. Такі вибори були безнастанним джерелом незгод і міжусобиць і вони самі висталили до вдержання між Ірляндцями анархії та безладдя.

Навіть ардріяга вибирали на загальних зборах начальників усіх провінцій. Та цей виборний король присягав усему народові, а начальники клянів присягали своїм клянам, що нівчому не порушать дідичних прав і звичаїв. Крім цього до ардріяга належали радше воєнні походи, не загальні справи. Усі ці справи рішала Велика або Мала Рада, що відбувала свої засідання під голим небом на горбах, окружених широким ровом. Там ухвалювали закони для всієї країни, там часом дуже бурхливо рішались спори провінції з провінцією, міста з містом, а часом одиниці з одиницею.

А **gabailcine** визначувало поділ землі між дітей чоловічого полу, з виключенням жінок. По смерті кожного власника його власність влучували до загальної маси, а новий загальний поділ, що його робив начальник кляну, назначував спадщину кожного. Така система погубна для хліборобства, могла тільки придатися пастирському, кочовому народові, тож повіти, що в них найстрогіше зберігали **gabailcine**, подобали на пустиню.

Отсе були головні причини знесення й поневолення Ірляндії!

Судді *brehons* були виконавцями й товмачами народніх прав. По переказові вперше списано ці закони на 650 літ перед Христом. Ці судді що три роки представляли свої записки й домагання народнім зборам і по їх розгляді вписували до великої книги званої Псалтирою Тарі. Цей звичай протривав аж до XII століття.

Ардріяга коронували на чорному камені, званому каменем призначення. Переказ каже, що цей камінь видавав чистий звук, коли вибір був добрий. Із Йони перенесли цей камінь до Скони, де відбувалося пізніше коронування шотландських королів. Едвард I. велів його 1300 року помістити в Ввестмінстері під коронаційним престолом.

Хоч в Ірляндії доволі каміння, Ірляндці плели свої хати з лозини та ліпили глиною. Мешкання начальника, що все стояло посеред кляну, складалося з укріплених валів і з підземних кімнат. Усе це мешкання звалося „рат“.

Не був це нарід виключно кочовий, однак часто цілі покоління переносилися з місця на місце.

Закон сам був доказом гостинности Ірляндського народу. Влада назначувала людей, що з уряду мусили зберігати гостинність. Вони мали постійні прибутки на удержання чужинців. Багато вигнан-

ців королів і князів найшло було захист в Ірляндії.

Тай приватні дома Ірляндців стояли отвором кожному пришельцеві. Хто тільки представився як чужинець, господар дому приймав його, не питав ні хто він, ні куди йде.

Живился Ірляндці звичайно хлібом, молоком та огородовиною. Вепровина, що її одиноко вживали, належала до великих присмаків. Один літописець каже, що Ірляндці добувають зерно при помочі огню, а хліб печуть у попелі, або на залізних бляхах, званих грідль.

Ірляндці, як воїтники, бажали виглядати страшно, тому звязували над чолом волося у великий вузол, що звали гліб. Ця вязка волося й довгі, наїжені вуся та стіжковаті шапки, надавали їх лицам грізного вигляду.

Верхній одяг Ірляндців був отвертий, без рукавів, підперезаний поясом. Жінки носили загортки з богородицею, довгі по коліна. Голови завивали в тонке полотно, як у нас ще не так давно намітки. Молоді дівчата носили довгі коси, переплітані стяжками або золотою чи срібною ниткою.

Довгий час ходили босо, не знали ні чобіт, ні черевиків, хіба ходаки, як наші верховинці.

Визначні лицарі носили золотий ланцюг, та не знати чи це була відзнака їх достоїнности, чи тільки звичай.

Від поневолення Ірляндії за Генриха II. до введення реформи за Генриха VIII.

Три головні причини сприяли Англьо-Норманам у підбиттю Ірляндії: 1) нестача релігійної єдності, 2) політичне розбиття, 3) слабкий опір проти наїзду Англьо-Норманів, що причаляли в цій саме точці, де вже здавна було осіло та розмножилося населення нормандського походження.

Про дві перші причини я вже згадував, та треба ще з'ясувати, як це в цій саме точці Ірляндії, що найбільш була виставлена на наступ Англії, осіло населення норманського походження..

По війнах із данськими пришельцями, Ірляндці думали, що це невеличке число Данців, що ще остало в Ірляндії, не може вже бути їм небезпечне. А що ці Данці прийняли звичаї й обичаї тай мову й віру Ірляндців, то Ірляндці оставили їх у спокою. Осіли Данці на східньому побережі Ірляндії, та хоч на зверх стали Ірляндцями, не затратили ніколи почувань свого роду, жили в звязи зі собою.

Що Англьо-Нормане були сливе їх земляками, то ірляндські Данці не дуже опиралися їм.

Генрих II., с. Готфрида Плянтажнета як тільки вступив на англійський престол, звернувся до папи Андрія IV., щоб надав йому Ірляндію. (Тоді папи надавали католицьким королям землі.) Що

папи мали безнастанно клопіт із неслухняними Ірляндцями, а англійські королі вважалися вірними синами католицької Церкви, то папа радо згодився на це, щоб англійський король узяв Ірляндію під свою владу та поміг завести там лад.

В буллі писав папа Адріян IV. Генрихові II.:

„Народи цих околиць мають тебе признати своїм паном і володарем, зі збереженням прав Церкви, що мають остати ненарушені й незаймані, також і оплати динара з кожного дому благо словенному апостолові Петрові. Не сумніваюся, що твоя благородність сама це признає, що всі острови, що на них є Христова віра, — цього сонця правди, а які Його науку майже прийняли, належать до св. Римської Церкви. Тож, коли признаєш відповідним твій намір привести до щасливого кінця, доложи старання, щоб у цьому народі образувати людей у добрих обичаях і щоб твоїми зусиллями тай цих, що знаєш їх віру, красномовність та примірне життя, Церква набрала нового блиску, а правдива Христова віра занесена там, стала там загальною — одним словом, щоб це все, що відноситься до Бога й спасення душ, твоя мудрість так повела, щоб ти за це став достойним у небі вічної нагороди, а на землі зєднав собі славу й хвалу на віки віків“.

Справи на суходолі змусили Генриха відложити цей намір на пізніше. Щойно

по 18 літах рушив він на Ірляндію. Та в цьому часі нещасна зрада одного з королів Ірляндії підготувала поневолення всієї країни.

Дермот Мек Марчед, король Лейнстеру, вигнаний ардріягом Родерихом О' Конором із своєї держави подався в Англію й прохав помочі Генриха II. Генрих II. прийняв його радо, та що обставини не дозволили йому дати справжньої помочі, скінчилося на обітницях.

Тоді Дермот подався до Нормандів, що осіли були в Валії. Ришард Стронг-бог (що значить „меткий лучник“), найвизначніший із нормандських панів, хоч погорджував зрадниками, згодився за добру заплату привернути Дермонтові престіл. І сотня Норман сіла з отроками й лучниками на судна. Загалом до цієї виправи належало 400 людей. В травні 1170 р. причалили вони в цій частині Ірляндії, відкіля прогнали Дермота.

Важка зброя, шоломи, довгі ратища великі мечі й великанські коні норманського лицарства, так зчудували Ірляндців, які збігалися на беріг моря, що не хотіли наступати на цих чужинців у чистому полі, підпалили сусідні села, а самі зачинилися в місті.

Надармо Дермот і його союзники тричі йшли приступом на місто, укріпленого міста здобути не встигли. Вже хотіли відступати ні з чим. Тоді єпископові Ввексфорду вдалося погодити підданих

із володарем. Заохочений цим першим поведженням Дермот пішов на ріяга Осори, що захопив був його державу, побив його в кількох битвах і відзискав ціле королівство Лейнстер. Із вдячності дав нормандським лицарям у себе землі куди просторіші, як вони мали їх у Валії.

Друга ця похибка Дермота рішила долю Ірляндії.

Вістка про Дермонтів поворот і про його перемогу рознеслася вскорі по всему острові з ріжними додатками про норманських лицарів, що їх збруя робила непереможними.

Заворушилися всі начальники. Загальні збори проголосили Дермота зрадником рідної країни й присудили його на прогнання з ірляндського союзу. Із усіх боків оружилися проти нього.

Нові поселенці чули це добре, що Дермотова справа, це їх власна справа. Щоб скріпити свої сили наймали в Англії багато пройдисвітів. Збіглося їх чимало, а король роздавав їм гроші й землі. Багато з них не мало ніщо крім оружя, та в скорі стали багатими й могутніми баронами, осівши на східньому березі Ірляндії.

Дуже скоро пересвідчився Дермонт, що замість союзників, дістав панів, особливо, коли Нормане, погордивши Дермотом, закликали собі на вожда згаданого вже Ришарда Стронгбога. Ришард зібрав військо, зоружив кілька кораблів

і причалив у цьому самому місці, де й перше з Дермотом.

Земляки прийняли його з найбільшою честю, а король Лейнстеру, щоб тільки зберегти престіл, віддав провід над своїм військом Стронгбогові.

Норманський вожд почав виправу здобуттям Ввотерфорду, міста найблизчого норманській кольонії. Лишив там залогу й подався на північ і обляг Деблін, найбагатше та найважніше місто на східній стороні тай взяв його приступом. Здобуття цих двох міст зробило Стронгбога володарем просторої країни. Він позакладав тамечки чимало укріплень і твердинь.

Заволодівши так королівством Лейнстеру, нібито під іменем Дермота що з його дочкою оженився, гордий Норманець оружився вже на підбиття всеї Ірляндії. Та несподівано англійський король Генрих II. видав приказ, щоб усі Нормане, що перебувають в Ірляндії під карою конфіскати маєтків і прогнання вертали в Англію. Заборонив теж англійським кораблям причалювати до Ірляндії. Зробив це Генрих тому, бо боявся, що коли один із могутніх Норманів запанує над Ірляндією, то вона пропаде для нього.

Тепер Ришард не тільки не міг думати про нові здобуття, але й трівожився, як удержить це, що вже здобув, коли Нормане кинуть його. Він старався порозумітися з англійським королем. Та ко-

роль не хотів і чути про поєднання. Ще й забрав на державний скарб усі Ришардові добра в Англії та в Валії.

Лаврентій О'Толь, деблінський архієпископ і Гесельф, посадник цього міста, узнали цю хвилю найкориснішою до наступу на норманську кольонію в Лейнстері. Попрохали помочі в Годфрида, короля острова Мен й разом із його військом облягли Деблін. Спершу щастило обляженим Норманам, та потім ірляндське військо щодень зростало відділами, що їх надсилали ріяги північної части острова й укінці ввійшло в межі держави Лейнстер.

Стронгбог мусів конче старатися поєднатися з Генрихом II., хочаб і з власною втратою. Тож прийняв Генрихові умови й став із володаря простим намісником англійського короля. В нагороду за це король звернув йому сконфісковані добра в Англії та в Валії.

Генрих порішив відвідати нові набуті землі. Насамперед подався в Валію, де в церкві царя Давида був на торжественнім богослуженню й благав у Бога благословенства для своєї подорожі, що її ціллю була справа віри. Причалив потім у Ввотерфорді в жовтні 1172 р. з 240 кораблями, 400 лицарями й 8000 вояками. Нормане зараз прилучилися до його війська, що йшло на захід. Без перепон дійшли до міста Кашель. Куди тільки прибув Генрих, Ірляндці тікали в верховину за ріку Шанон, бо бачили, що годі

їм опертися йому. Так північні ріяги мусіли піддатися Генрихови та зложили йому присягу на вірність.

Англьо Нормане поділилися землями Ірляндців, що втекли. А коли голод змусив цих бідаків вийти з криївок, переможці прийняли їх як підданих на їх таки власних полях. Норманські залоги розложилися по містах і норманськими військовими старшинами обсаджувано місця давніх народніх вождів, що враз із землями втратили й своє військово старшинство.

Впорядкувавши так південну Ірландію, рушив Генрих на північ до Дебліна.

Як тільки там прибув наказав усім ірляндським королям прибути до свого двора й зложити присягу, признати його своїм зверхником. Південні королі зараз прибули, та ардріаг О'Коннор, король Конноту відповів Генрихові, що не признає іншого володаря в Ірляндії крім себе, бо він один начальник усеї Ірляндії. Таксамо відповів король Тиеля Илстеру, О'Найл. Опір цих двох володарів потягнув за собою й інших вождів північної Ірляндії.

Небаром наспіла некорисна для Генриха вістка. Він довідався, що в Нормандію прибуло з Риму двох кардиналів на розслідування вбивства Томи Бекета, кентерберійського архієпископа. Це вбивство приписували Генриховій намові. Генрих міг утратити через це нові посілості й тому зараз подався до

Лондону, а управу Ірляндією передав Гугонові де Лясі. Першим вчинком цього намісника було, що велів своїм воякам убити знатного Ірляндця О' Ruare de Breffiney.

В р. 1174 Генрих на приказ папи відбув прощу до могили архієпископа Бекета (канонізованого папою Олександром III.) й відбув назначену покуту й дістав розгрішення й potwierдження надання Ірляндії Генрихові, щоб тільки англійський король подбав про викорінення там лихих обичаїв, щоб Ірляндія стала не тільки з імени, але в дійстости християнською й щоб Церква цієї країни неслухняна й необтесана як і весь народ, прийняла кращі закони.

Як тільки Генрих одержав цю папську буллу, вислав зараз в Ірляндію Вільгельма Фіц-Андельна й декана Миколая Вволігфорда. Вони скликали на синод усе вище духовенство підбитої країни. Там в'ї читали давнішу буллу папи Адріана IV. і нову Олександра III. Єпископи прийняли буллу до відома, виступили тільки проти поступування англійського короля в Ірляндії.

Хоч єпископи й признали владу Генриха та не перестали виступати в обороні народу, а найбільш неприхильним новій владі був деблінський архієпископ Лаврентій і Генрих подбав, що його усунуто.

В 1177 р. тільки два королівства ще держалися: Коннот і Ілстер, решта кра-

їни була вже в руках Норманів. Нормани навколо своїх посіlostей збудували лінію оборонних замків для здержування нападу мешканців Илстеру та Конноту, що нераз огнем і оружжям нищили англійські посіlosti.

Нормани, осаджені в Ірляндії між цими, що їм добровільно піддалися й цими, що до останньої хвилини боронилися й опиралися їм. В королівстві Лейнстер як і скрізь оставили Ірляндцям це, що не варта було забирати.

Родерих О'Коннор предложив королеві Илстеру, щоб разом із ним старався визволити всю Ірляндію. Оба королі злученими силами облягли Деблін.

Та Англьо-Нормане замість опиратися Родерихові, пішли з військом у його країну. І мусів Родерих скоро вертати в свою державу. Одинокую користю цієї сміливої виправи було це, що багато єпископам і вождам, увязнених Норманами, дав нагоду злучитися з ним.

Усі надморські міста Илстеру одно за одним діставалися Норманам. Ірляндці втекли в недоступну верховину й відтіля разураз нападали на Норман, не давали їм спокою. Те саме зробили й мешканці Конноту, коли на них наперли Нормани.

Багато Норман поженилося з Ірляндками й поволи покидали норманські звичаї й обичаї й принимали ірляндські. Краще припадала їм до вподоби музика

й співи бардів, як боротьба та військові ігрища.

Із цього приходило до спорів, а то й боротьб цих поірляндщених Норман із Норманами, що сиділи поза замками та вважали себе чистими Норманами. І вони в боях звичайно перемагали.

Перемог їх злякався англійський король Генрих. Щоб не допустити до зросту їх сили, Генрих післав в Ірляндію одного зі своїх синів, як представника.

В 1185 р. 14. квітня причалив до Ірляндії Іван IV Генрихів син у товаристві свого маршала Роберта Вбогого та великої кількості молоді, вихованої на англійському дворі. Всі вони йшли за королевичем у надії, що зроблять в Ірляндії великий маєток.

На привітання королевича прибуло між іншими й кількох ірляндських вождів, що вже присягнули були на вірність Генрихові. Вони не звертали уваги на норманські двірські звичаї, а віддавали заступникові англійського короля такі почести, як колись ардріягові. Один із них тільки звичайно поклонився королевичові Іванові, другий узяв його за руку, третій хотів його обняти. Все те обидило Іванових дворян. Вони стали насміхатися з ірляндських вождів, згідно торкалися їх одягів, а вкінці стали їх сіпати за бороди, тягнули за довгі коси, що спадали по обох боках голови, та випхали їх до дверей.

Ця зневага обурила через край ірландських вождів і вони покинули Деблін. За ними подалося й чимало Деблінців. Одні пішли до короля Лімеріку, що доси ще боровся, а другі до нового короля Конноту, що небаром станув на чолі повстання.

В цьому загальному замішанні Іванові дорадники думали тільки про власні користи. Вони обжаловували норманських баронів, буцім то ці барони порозуміваються з Ірляндцями. Іван, що йому батько поручив, щоб користав із кожної нагоди пониження, радо слухав підшептів своїх дворян. Він відбирав у баронів їх землі й надавав своїм дворянам. Норманські барони кидали ряди англійського війська й ішли боронити загрожених своїх посілостей. А англійське військо лихо платне, бо Іван гроші призначені для війська вживав на забави, тільки дуже слабо боролосся. Вкінці, коли небезпека зростала, Іван з усім почотом вернув в Англію.

Іванів відїзд викликав нову завзяту боротьбу. Англьо-Нормане по кожній битві крилися в своїх укріпленнях і замках, а Ірляндці крім крівавої роскоші в пімсті не мали ніякої користи з перемог.

Поволи вигибали норманські наїзники. „Ця сама рука“ — каже один літописець — „що так високо вдаряла, наповняла трупами норманські пропасти, озера й багна Еріну“. А однак ці ножі й сокири, що все загрожували їх головам,

ці кущі й скелі, що в них скривалися жадні їх крові Ірляндці, не були одинокою небезпекою, що грозила гнобителям. Грізніші були наслідники Генриха II, що як і він недовіряли своїм васалам та вели супроти них таку саму політику. Безнастанна боротьба ослаблювала й норманських баронів і Ірляндців. Країна завойована й поневолена народом, що має доволі сили відібрати переможеним навіть надію відплати за програму, тратить, правда, свою народність, та зберігає силу й багатство. Противно країна, що веде кілька століть посторонну війну з прикметами міжусобиці, мусить дійти до стану повного винищення.

Дальша доба пройшла на безперивній боротьбі між народньою партією себто між Англьо-Ірляндцями чистого англійського племені. Англійське правительство оставляло цих останніх на власні сили й безнастанно підмовляло до незгод і ненависти. І воно дуже можливо, що барони не перемоглиб були народньої партії, колиб англійська влада не скріпилася була в Ірляндії на початку XVI ст. За панування Ричерда Львине Серце, Ірляндці повстали великою масою під проводом Каталя, сина Родериха О'Конора. Англійці програли кілька битв, а в одній з них стратили сливе все військо. Корк та Леймерік дісталися в руки Ірляндців, а барони зачинені в своїх вежах і твердинях, стали щойно тепер звертати зір до Англії. Тимчасом Віль-

гельм де Бург успів розсварити Ірландців, підмовивши Караг О'Конора проти Каталя. Караг О'Конор видер вкінці владу з рук Каталя. З цього скористала Англія й подбала про скріплення своєї влади в провінції Манстер та змусила Івана де Курсі, що проголошувався независимим, признати зверхництво Івана Без Землі, наслідника Ричерда Львине Серце.

Одна подія показує нам, яке слабе було ще тоді англійське панування над цею, найбільш англійською частиною острова.

В 1209 р. на сам Великдень ірландський клян Віклов вигубив у лісі Каллей триста деблінських міщан, що зійшлися були тамечки на забаву. Іван Без Землі рушив із численним військом до Ірландії й у 1210 р. прибув там. Де Бранса й де Лясія проголошено бунтарями й король присудив їх на прогнання, а їх майно зайняв на державу. Та англійський монарх, що його скарб був тоді дуже виснажений, скоро згодився прийняти 6500 марків (понад 1,000.000 зол.) від Лясія на викуп дібр, сконфіскованих у Міт та Ульстері. Вільгельм де Бранс, був убогий і не міг здобутися на тільки грошей і остав на прогнанні, а його жінка й діти померли з голоду в Брістольському замку.

Ірландські королі, застрашені великими військами короля Івана, не важилися не признати його своїм зверхником. Та коли вернули до дому, вскорі отями-

лися й відріклися свого вчинку. Так похід короля Івана нічим не причинився до тіснішої звязи Ірляндії з Англією й не мав ніяких наслідків. Коли Іван відплив із військом, не остав ніякіський слід його побуту в Ірляндії.

Однак за володіння Івана Без Землі, англійські кольоністи, здобули в нього права, що ними правилися Англійці. Король поділив англійські посілости, зложені з трьох провінцій (Лейнстер, Манстер і Конот) на 12 графств, де судили шерифи та інші урядники. Від присудів шерифа можна було відкликатися до апеляційного суду в Дебліні. Що більше по вступленні на престіл Генриха III, велика хартія (*magna charta*) вимушена колись на королеві Іванові Без Землі збунтованими англійськими підданими, стала теж конституційним законом англійської Ірляндії. Змінили тільки деякі статті, щоб скріпити аристократію, що під англійською владою стала здобувати велику перевагу.

Сливе в цій добі (1234 р.) склалася в Ірляндії подія, що змальовує ярко всю безчесність характеру перших завоюнків цієї країни.

Маршал гр. Ричерд Стронгбог, власник великанських дібр в Ірляндії, стягнув на себе ненависть Генриха III тому, що проголосив себе начальником союзу, щоб виперти з двора чужинців. Англійські барони задумали використати це й загарбати графові добра, що тоді пере-

бував в Англії й рушили на його добра з військом. Ричерд вирушив проти напасників. Але саме вони дістали від Генриха III обітницю, що коли вбють Ричерда, або живцем доставлять його англійському королеві, одержать у нагороду його добра. Заразісінько Маврикій Фіц Джералд, Готіе де Лесі, Готфрид де Маріско й Ричерд де Бург, порішили вбити його. Маріско особисто йде до графа й заявляє йому незмінну приязнь та прохає його, щоб позволив йому боротися біля себе. Впевняв, що злученими силами, легко заволодіють усією країною.

Тоді заговірники вдають, що буцімто злякалися його воєнних приготувань, прохають перемир'я й наради для обміркування статей договору. Ричерд годиться на їх домагання, йде на долину Кельдар з п'ятнадцятьма лицарями й із численним військом, що його прислав йому Маріско. Барони жертвують йому найвищу владу, коли король не пришле їм скорої помочі.

Граф мав уже згодитися на все, коли Маріско став його вмовляти, щоб обстоював свої домагання, а в потребі зірвав перемир'я.

— То добре, — закликали барони — хай оружя зараз рішить наші спори.

Тоді Маріско каже до графа:

— Моя жінка це сестра благородного Югона де Лесі, тож годі мені ставати враз із тобою до боротьби проти цього, що з ним лучить мене кров.

— Гидкий зраднику! — каже маршал на це — чи ж не за твоєю це радою зірвав я перемир'я? Коли ж знову зажадаю його тепер, вважатимуть це страхом а не уступчивістю моєю. Знаю, що цей день буде останнім днем мого життя, але волю згинати зі славою в обороні правди, як виминаючи битви, стягнути на себе вічний сором, що я не додержав лицарських законів.

Маріско відійшов і був тільки спокійним глядачем цього вбивства. Ричерд остав тільки з п'ятинадцятьма лицарями. Із цею горсткою хоробрих довго здержував наступи сто разів сильнішого ворога. Вкінці кінь упав під ним. Небезпечно раненого рицаря занесли в недалекий замок і тамечки він по кількох днях помер.

Та хоч Генрих III обіцяв їм, підлі зрадники нічого їм не скористали з цього вбивства — Ричердові добра перейшли на його брата Джільберта.

Кілька літ пізніше клян Мек-Арті звів криваву битву з Джералдінами. У цій битві погіб голова цієї семі Тома Фіц Джералд, його син, вісімнадцять баронів, п'ятинадцять лицарів і багато англо-ірляндських бояр. Це пересвідчило Генриха III, що вже час перестати підпомагати Ірляндців і почати підпомагати баронів. Підпоможені й заохочувані своїм володарем барони лютим грабунком страшно пімстилися за це перше своє поразення.

Під кінець панування Генриха III безладдя та беззаконня дійшли до найвищого ступня. Вступлення на престіл Едварда I не багато змінило в цьому на краще. Джералдіни не кинули війни з Ірляндцями.

Спершу переможці, потім переможені О'Бріянами, побачилися в конечности, або згинуті, або здатися на важких умовах. Переможені Ірляндцями Джералдіни звернули оружя на власних земляків і пограбили посілости Лесія та де Бурджа.

В 1265 р. Едв. О'Конор, ірляндський князь, що признавав зверхність англійського короля, просив у Генриха III дозволу йменувати єпископа Ірляндця. Бо доси іменовано єпископами тільки Англійців. Король згодився на це. Та йменування одного крилошанина, високих чеснот і прикмет, помогло не багато.

Едвард задумав зайнятися щиро справами Ірляндії, та найкращим засобом до цього вважав прискіплення законне злиття двох народів. Однак розумів, що поки Ірляндці не будуть користуватися добродійствами англійського законодавства, поти мусітимуть силою відпирати надужиття, що їх зазнавали раз-ураз. Тож старався надати правильний вид зборам крилошан, бояр і послів, що були немов представництвом Англійців ув Ірляндії та взяти Ірляндців під охорону англійських законів. Однак барони, що їх права й привілеї булиб нарушені,

колиб Ірляндці стали безпосередними підданими англійського короля, себто Англійцями, зуміли знищити Едвардові наміри. Ірляндці й Англійці замість зближатися до себе, палаючи жадобою крови й пімсти, щораз більше розділювалися.

Приязні взаємини, оперті на цьому самому походженні, ніколи не переривалися між Шотляндцями й Ірляндцями. Коли Роберт Брюс вів завзяту ботьбу за волю Шотляндії, значна частина добровольців пішла йому на підмогу. А коли Роберт Брюс переміг, вся Ірляндія раділа цим.

По рішаючій Банкок-Бариській битві Улстерці благали Роберта, щоб поміг їм скинути англійське ярмо. Роберт зоружив своєму братові Едвардові 6000 вояків і виправив брата в Ірляндію. Едвард 25. травня 1316 р. причалив на північно-східному березі острова й видав заклик, в якому взивав не тільки родовитих Ірляндців, але й т. зв. вирідних Англійців*), що як і перші мали причини

бути невдоволеними з Англії. Цей заклик був добре прийнятий і з поміж „вирідних“ злучилася семя де Лесіх із шотляндським військом. Пристали до Едварда князь Конноту Федлін, О'Брієн

*) Вирідними звали цих Англійців, що злучені подружжям із Ірляндцями, прийняли обичаї й звичаї Ірляндців.

і інші начальники південної частини острова.

Союзники йшли на південь і нищили міста та замки та гнали наперед себе Англьо-норманн, що осіли в Илстері. Захоплені поведінням Ірляндці хотіли проголосити Едварда своїм королем. Донелд О'Нейл, що мав право до королівства Ірляндії, відступив йому торжественно свої права й Едвард коронувався в Дандельку. В цьому часі Едвардів брат прислав йому підмогу зі Шотляндії, так що він мав тепер 20 тисяч війська. Із цим військом здобув Едвард твердиню Карік-Фергус і пішов на Деблін і зайняв його сливе без опору. Прийшла зима, а крім цього прибуло до Ірляндії свіже англійське військо. Едвард Брюс рішився перезимувати в Илстері, де ворог не зважиться гнатися за ним із приходом прикрої пори року.

Та що Ірляндці й Англійці зруйнували й спустошили країну, Едвардове військо стало голодувати. А тут на лихо з весною появився ще Джон Бірмінггам із 15 тисячним військом, щоби звести боротьбу з Едвардовим військом, виснаженим голодом, недугами й недостачами. Едвард станув до бою, був переможений і сам упав на боєвищі з половиною хоробрих вояків. По смерті вождя Ірляндці й Шотляндці розділилися. Ірляндці подалися в свої повіти, а Шотляндці відплили в свою країну. Поволи стали повертати Англійці в свої посіло-

сти, крім південної частини Ілстера, де ніколи не поселилися. Й ця частина остала справді ірландська. Багато з цих баронів, що вернули, знов нападало й грабувало, щоб збогатитися по втратах і так війна велася далше, тільки під іншим видом, не в рядах, як великі військові справи, але в поодиноких нападах ірландського барона з ірландським начальником, що з них кожен боровся окреме, на власну користь і зівсім не журився долею сусіда.

Документ, що в ньому подані головніші жалоби Ірландців папі Іванові ХХІІ., вистає нам, щоб пізнати подробиці тодішнього положення Ірландії.

Ось цей документ:

„Папі Іванові, Донелд О'Нейл, король Улстера, а також і інші менші королі цієї землі й усе населення ірландського покоління.

Святий Отче, представляємо тобі вірно й щиро стан нашого народу й несправедливостей, що їх зазнаємо ми й зазнавали наші предки від англійських королів, їх агентів та англійських баронів, уроджених в Ірландії. Вони насиллям відібрали нам хати, оселі, поля, батьківщину й змусили до захисту в горах, багнах, лісах і по печерах скель та безнастанно ганяються за нами і в цьому лихому пристановищі, щоб і відсіля прогнати нас і нашу країну присвоїти собі на всіх просторах. Відсіля між ними й нами взялася невмолима ненависть.

Про нашу незавидну долю знав один із давніх папів. Вони прирекли цьому папі, що нас виховуватимуть в добрих обичаях і нададуть нам добрі закони. Далекі від цього, противно знесли всякі писані закони, що ними ми правилися давно, лишили нас без ніяких законів, щоб скоріше довершити нашої загибелі. Надали нам, правда, закони, але якіж страшні! Приміром: по закону англійського короля, кожен хто не Ірляндець може в Ірляндії запізвати Ірляндця, противно заборонено Ірляндцям чи світським чи духовним запозивати Англіїців. Коли Англієць убіє Ірляндця, світського чи духовного, що часто буває, вбийника не карають ні на тілі ні пенею, овшім, чим знаменитша вбита особа зпоміж нас, тим легше виправдають, навіть звеличають убийника. Ніякий Ірляндець не може розпоряджуватися власним майном, бо воно стає власністю Англіїців. Усім чинам, що є на Англіїській території, заборонили приймати Ірляндців у свої монастирі.

Англіїці, що здавна осіли в нашій країні, що їх зовуть змішаним поколінням, не менше від інших жорстокі супроти нас. Деколи запрошують вони до свого стола найзнаменитших людей нашого народу й там зрадливо серед пирю або сплячих убивають. І так: Тома де Клер запрохав був до себе свого шурина Брієн-ле Рукс де Томонді, зрадливо вбив його.

Одним словом усі говорять, що вільно їм, коли тільки зручність послужить, загарбати нам наші землі, добра й такі думки не справляють їм докорів навіть при смерті.

Такі то кривди, а при цьому різниця обичаїв, мови, справляють це, що не можемо мати надії, щоб колинебудь був мир і згода між нами в цьому житті. Тільки охоту мають вони запанувати над нами, тільки жива, права й природна в нас охота скинути зі себе й відзискати спадчину наших предків. Маємо в наших серцях глибоку ненависть, ненависть, що її виростили довший ряд несправедливостей, вбивства батьків, братів і своїх наших, а цю ненависть успіємо зберегти й ми й сини наші. А так без жалю й докорів совісти, поки житимемо, боротися з ними за наші права. І хіба тоді шкодити їм і боротися з ними кинемо, коли вони самі знесиліють, шкодити нам не могтимуть і коли Найвищий Суддя покарає їх злочини, а кривди наші пімстить, що воно чи скоріш чи пізніш прийти мусить, маємо найсильнішу надію. Заки це прийде мимоволі, з примусу та на забій боротися маємо, щоб відзискати праву природну нашу независимість: бо волиємо, як люде чести, радше наражатися на небезпеку, як у пониженні вести нужденне життя.“

Тільки велика любов рідної країни й безмежне горе могли спонукати Ірляндців вислати до папи таке письмо.

Папа по одержанні цієї благородної протестації, зараз прислав англійському королеві гаряче напимнення й приказав двом легатам, що мали велике значіння на англійському дворі, щоб узяти Ірляндців у свою опіку. Едвард, щоб скинути зі себе вагу цих зажалень, відповів папі та легатам, що коли наведені Ірляндцями події правдиві, то це діялося без його відома та проти його волі.

Едвард III, зайнятий війною з Францією, не міг ніщо зробити для успокоєння Ірляндії. Установлення палятинату зробило баронів зовсім незалежними від короля. Вони поводитися в Ірляндії мов незалежні володарі. Едикт знов, що наказував надавати уряди тільки родовитим Англійцям, зоружив англо-норманських баронів проти цих Англійців. І коли вони боролися зі собою, Ульстерці напали на країну Антрім, поділили між два дома свого кляну й так знищили до краю англійські оселі, що лежали на півночі Ірляндії.

Назначений у 1344 р. Ральф Афффорд зміг якийсь час спинювати повстання, що вибухло під проводом графів Десмонда та Кільдара, які враз із туземцями виступили проти гнету. Та вскорі прийшло до нових заворушень ізза великанського земельного податку. Архієпископ Кашеля Ральф Кельті викляв усіх, хто піддавсяб цим податкам. А англійське правительство не мало ні

сили ні відваги виступити проти архієпископа.

Затрівожений невдачами Едвард задумав післати в Ірляндію сина Ліонеля. Ліонелева подорож була такасама, як колись Іванова за Генриха II. Це саме незнання ірландських справ, ця сама поторда для англійських кольоністів і це саме безсилля в виповнюванні влади. Не вспівши дати заради, вернув він назад в Англію. В 1364 р. явився знову в Ірляндії, видав закони, безсильні, як і його оружя. Ці закони забороняли англійським поселенцям лучитися з Ірляндцями чи то подружям, чи заміною дітей, чи якнебудь інакше. Не вільно їм було прибирати ірландські назви ні ірландської ноші. За все це була назначена кара втрати земельних посіlostей і тюрма. Не вільно було приймати Ірляндців у монастирі, не вільно було держати ірландських бардів. Шерифи могли ввійти в кожен палятинат, а навіть і в упривілеєні місця, щоб ловити винуватців, що доси в цих захистах були зівсім безпечні. У чотирьох графствах назначив чотирьох комісарів, що мали визначувати кільки кожне графство мало давати людей і оружя на воєнні потреби. Ця постанова мала спинити несправедливість баронів, що нераз угнітали одних, а крізь пальці дивилися на других.

В цій крайности Едвард дивним дивом назначив ірландських начальників протекторами оселі й назначив їм пла-

тні. Ірляндські вожди й начальники вважали ці платні податком і не раз допоминалися їх із оружжям у руках, коли англійське правительство спізнялося з виплатою.

За Едварда III. французько-еспанська фльота прибула на береги Ірляндії й заохочувала Ірляндців до війни з Англією. Та цю флоту розбили Англіїці в заливі Кінсам.

Річерд II, внук і наслідник Едварда III. рішив завдати Ірляндії останній удар. Він причалив в Ірляндію в Вотерфордї в жовтні 1394 р. з 34.000 війська. Ірляндські вожди не пробували вже навіть ставити опір таким силам і 75 їх піддалося. Король прийняв їх чолобитню, дав загальну амнестію англо-норманським панам і кількох Ірляндців проголосив лицарями. По 9 місяцях вернув до Англії, де вже починалися зароди революції, що пізніше впав він її жертвою.

Тільки він відїхав в Ірляндію, зірвалася завзята боротьба Англо-Норман із Ірляндцями. Кляни Лейнстеру, що їх англійські кольоністи хотіли вивласнити, хопили перші за оружжя. Спершу щастило їм. Вигубили відділ королівського війська. Тоді згинув і англійський престолонаслідник Роджер гр. Мортімер. Едвард на борзі зібрав військо й прибув до Ірляндії в останніх днях травня 1399 р. Два тижні дожидався підмоги, щоб рушити на Мек Мерчеда. Мек Мерчед мав тільки 3000 війська, але добірного й

добре зоруженого та при звичаєного до партизантської війни. Він заманив королівські війська в багна, ліси й трясавиці Лейнстеру. Там не давав їм спокою ні в день ні в ночі, відтинав довіз харчів і довів до крайньої нужди та безладдя. Коли з Дебліна прислали кораблі з харчами, англійське військо не ждало, аж виладують кораблі, тільки кинулося грабувати їх. Тоді Річерд предложив Мак-Мерchedові переговори. Переговори не довели нідочого. Річерд подався назад до Дебліна й дожидався вістей з Англії. По трьох тижнях прийшли вісти, але такі, що він мусів жалувати, що кидав Англію. Як вернув ув Англію, його там увязнили й він помер у тюрмі.

За його наслідника Генриха IV. дві виправи на Ірляндію зівсім не вдалися. Колиб тоді ірляндські королі й начальники виступили були однозгідно проти ворога, вже на все покінчиласяби була влада Англії над Ірляндією. Та внутрішні незгоди й недостача начальника, що визначним хистом зєднавби був собі довіря та поважання, не дали довести до загального повстання. А була тоді нагода, як ніколи потім, бо в самій Англії були міжусобиці, а ірляндські Англійці були занадто слабі, щоби здавити повстання, колиб воно вибухло рівночасно на всьому острові. Та ірляндські начальники робили все по особистим виглядам, або по виглядам своїх клянів — во-

ювали окремішно, не журилися одні одними.

В 1449 р. одна подія, здавалося, буде зачатком загального союзу. Було це, коли Річерд, князь Йорку виступив проти Генриха VI, що йменував був його управителем Ірляндії. Цей князь зєднав був собі сильну партію в Ірляндцях та в Англьо-ірляндцях, поплив до Англії і проголосив себе протектором королівства Ірляндії. Та небаром змушений уступити приклонниками дому Ланкестер, утік в Ірляндію. Там прийняли його з такою готовістю служити його справі, що 5000 Ірляндців подалося з ним до Англії. Однак там і він сам і 3000 війська впало в битві під Векфілдом.

І пізніше підпомагали Ірляндці противників англійського короля, як от Лямберта Сіннея та Перкінса Вворбека, що хотіли здобути собі англійський престіл. Підпомагали їх не з прихильности до них, тільки тому, що вважали корисним підпомагати кожного ворога англійського короля.

Коли Генрих VII. переміг Сімнея та Вворбека, післав в Ірляндію, як повновласника своєму синові, Пойнінгза. Пойнінгз взявся викорінювати надужиття урядів і видав закон, що ірляндський парлямент не може збиратися, поки англійський король не затвердить приводу його зібрання тай радити може тільки над цим, що визначить йому англійське правительство. Ці статті без затверджен-

ня ірляндським парламентом мали стати невідкличним законом Ірляндії. Від цього королівського едикту, можна сказати, втратила Ірляндія свою окремішність і стала англійською провінцією.

Пойнінгзів наслідник лорд Тома Фіц-Кільдар ішов його слідами, а кличем його було: справедливість для всіх. Він устійнив монаршу владу, позносив ірляндських начальників і поширив на всі части англійську владу. Його син, що заступив його, поборював народні повстання й укріплював лад.

І був в Ірляндії спокій. Аж із початком панування Генриха VIII поновилися спори між родинами Кільдарів і Десмондів. Перші, ставши майже Ірляндцями щодо обичаїв, вдачі, загонистости, а передусім щодо безнастанних боротьб із королівською владою, всю силу основували на популярности й на союзіві з ірляндськими начальниками. Другі, не такі сильні в краю, мали поміч від Генриха VIII.

Тома Фіц-Джералд виступив отверто проти англійського короля й ударив на графа Десмонда, що проводив королівськими військами, обляг деблінський замок та спустошив добра Кільдар. Та пізніше щастя покинуло його. Побитий і обляжений у Манстері, піддався. Повезли його в Лондон і хоч обіцяли дарувати життя, стяли його там ураз із п'ятьма стріями. (3. лютого 1536).

Генрих VIII. подав парляментові до розгляду: чи король не має права сконфіскувати для себе всі світські й духовні добра в Ірляндії. Цим хотів він залякати всіх баронів і Англьо-норман, що мали в Ірляндії добра. Управитель Ірляндії лорд Грей перемогою під Беллегов розігнав сильне повстання, що ним проводив О'Нейл. Вкінці в р. 1541. ірляндський парлямент признав англійському королеві титул *Rex Hiberniae* (король Ірляндії) замість дотеперішнього Домінус (пан). Ірляндські вожди один за одним складали чолобитні Генрихові VIII. І хто зна чи не прийшлоби було небаром до злиття обох народів, колиб Генрих VIII не задумав був завести нове віроісповідання.

Хоч, правда, була й інша причина, що до цього не прийшло. Головним завданням англійської політики в Ірляндії було: помістити побіч давнього народу новий. Всіми способами не допустити злитися цим двом народам, удержувати їх у безнастанній незгоді. Щоб це досягнути придумала Англія новий злочин **виродження** (*dégénérescence*) Кожен Англієць чи Норманець, що женився з Ірляндкою ставав вирідним. Не вільно було навіть чужинцям, що осіли в Ірляндії вчитися ірляндської мови, ані прибирати одягів ні звичаїв ірляндських. Кожен Англієць, чи Норманець, що оженився з Ірляндкою, або тільки зодягався по ірляндськи, ставав підданим тілом і май-

ном. Кожен купець, що ввійшов у торговельні взаємини з Ірляндцями, був караний конфіскацією всего товару.

А Ірляндцям заборонено користуватися добродійствами англійських законів. Закон виданий за Едварда IV. каже виразно: що вільно вбити Ірляндця, що не має за собою поруки від людини, що носить англійський одяг та добре баченої в англійській владі. За вбиття Ірляндця міг навіть убийник жадати нагороди. Оттака доля судилася Ірляндії, колись свободній, самостійній.

Від розриву Генриха VIII. з католицькою Церквою аж по здачу Лімерика.

Генрих VIII. (1533—1691 р.) старався в папи дістати розвід із жінкою Катериною Арагонською. Колиж папа Климентій VI. ніяк не хотів йому дати розводу, він проголосив себе головою англіканської церкви. І приказав своїм підданим уважати папу тільки римським єпископом. Зберіг однак всі догми й релігійні обряди католицької віри.

Англійські королі тільки повторяли Ірляндцям, що повставали проти їх ярма, що вони мають їх слухати силою папського надання — що коли Генрих VIII. зірвав із Апостольською столицею, Ірляндія звернулася до папи. Булля Климентія VI. викляла Генриха VIII., та звільнила всіх його підданих від присяги на вірність цьому королеві.

Генрих VIII. поручив Юрію Бравнові перевести зірвання Ірляндії з Римом. Цей негідний крилошанин забрався пильно до діла. На чолі сильної опозиції станув вірний Римові примас в Армаг, родом Англієць. Ця опозиція складалася переважно з духовенства ірляндського родом. Значнаж частина англійських крилошан і священників, що мали посади в Ірляндії, перейшла на бік короля.

Сильний і рішучий був Генрих, тож вскорі переміг ірляндців і змусив їх признати себе головою Церкви. Ще дальше пішов Едвард VI. Він наказав усім парохіям прийняти нову Службу Божу в англійській мові. Доси голосив, що зносить латинську мову в богослуженні, бо вона незрозуміла, а тепер накидав Ірляндцям незрозумілу їм англійську мову.

Королівські комісарі з усіх церков у краю, де не відперли їх силою, забирали мощі, святу посуду й усе, що належало до забороненої католицької віри. Багато священників, що остали вірні католицькій Церкві попроганняли з їх парохій, а на їх місце настановляли відступників.

За панування Марії католицизм знов прийшов до сили, але зате королева не мала милосердя для Ірляндців, що боролися проти її влади. За ньої вивласнено найбільше Ірляндців. Дві дільниці Лейкс і Оффеляй, власність О'Мурів та О'Ко-

норів сконфісковано й відтоді називано їх: графством короля й королевої.

Та Марія бажала тільки політичного поневолення, а її наслідниця Єлисавета, що знов привернула англіканську віру, бажала панувати й над совістю. І знов закипіла в Ірляндії довга й кривава боротьба. Вибухло повстання під проводом О'Нейла, князя Илстеру. Як тільки розійшлася вістка про це повстання, Єлисавета забажала почати з ним переговори. О'Нейл не був ще зівсім приготований до війни, тож радо згодився на це. Ба, навіть настільки був смілий, що сам подався в Лондон. Єлисавета прийняла його гарно, бо думала, що вдасться їй зеднати собі його пустими обітницями. Та не такий був О'Нейл! Він так знаменито вмів скривати свої наміри, що королева дозволила йому вернути в Ірляндію. Коли О'Нейл побачив, що в Ірляндії число його прихильників зросло, рішив, що час виступити явно. І спершу сприяло йому щастя. Здобув Деррі й два роки опирався великанським силам противників. Однак вкінці окружений значно переможними силами, не міг удержатися та скрився в недоступні місця. Відтам робив тільки несподівані випадки й нищив англійську армію. Англійці, щоб позбутися його, хопилися зради. Підкупили його свояка Петра О'Нейла й цей зрадник убив його підступом. Голову О'Нейла занесли в Деблін, а його сина увязнили в деблінському замку.

Так позбулися О'Нейла. Та небаром Яків Фіц-Маврикій де Десмонд підняв прапор бунту. Але його скоро перемогли й він мусив здатися на ласку. Коли Фіц-Маврикій сидів у тюрмі, якийсь Стакелай хотів із помічю португальського короля Дон Севастіяна посадити на ірландському престолі Єронима Бонкомпаньо. Та це не повелосся.

Однак невдачі не зрадили Фіц-Маврикія. Тільки вийшов із тюрми, подався до Європи, щоб підбурювати там проти Англії. І тут переходив із місця на місце та заохочував усіх до повстання. Вже звідусіль збиралися під його прапори, аж на нещастя погиб він у сутичці. По ньому обняв начальство Іван Десмонд, що далше вів цю війну. Під Лімеріком в завзятій битві перемогли Ірландці англійську армію. Потім програли Ірландці одну битву, та вскорі в долині Гленделавф висікли до ноги курінь англійських ветеранів.

Еспанський король Филип II. прислав Ірландцям 700 вояків і оружя та харчів на 5000 люда. Та Еспанці замість злучитися з Ірландцями, взялися будувати твердиню. Англійці змусили Еспанців зачинитися в недокінченій ще твердині й так завзято били на них, що Еспанці мусили піддатися. І хоч зложили оружя під умовою, що пощадають їх життя, Англійці вибили їх до ноги.

Цей варварський вчинок Англійців довів до жорстокости й дижости по обох

боках. Одні одних мучили й убивали без милосердя. Та перевищили таки Англійці. Це, чого допускалися вони, пороходить всяке розуміння. Хто з Англійців не полював на Ірляндців, цим відбирали добра, вязнили, а навіть карали смертю буцім то за співучасть у повстанні. Наслідком цієї боротьби, був страшний голод, головню в провінції Манстер, що була найбільше знищена. Англ. історик Голінshed так описує цей страшний голод: „Годі означити скількість цих нещасних, що згинули від меча або з голоду... Мало з них остало при життю, хіба ці, що втіли втекти в Англію. Голод був тільки, головню по селах, що мешканці зівши коні й собаки, мусили їсти людські трупи. Знимали з шибениць тіла повішених і їли їх. А в заливі Смервік прибережні мешканці позідали всі трупи моряків розбитого бурею корабля“.

І кому вдалося втекти перед Англійцями, гинув з голоду й нужди в лісах. Джон Десмонд, оточений ізвідусіль, погіб по геройськи в боротьбі, іншого вождя зіли вовки — тільки лордові Бетінглесові вдалося втекти в Іспанію.

Тоді то керму островом дістав Перрот (1584 р.) Був він благородний та безкорисний. Він оглянув Ілстер, Манстер і Коннавт. Скрізь слухав жалоб та судив по правді. Його отвертість і лагідність зеднали йому кількох ірляндських вождів. І колиб помагали йому

були королівський двір і парлямент, колиб не підкопи англійських панів, що він їм не давав знущатися над народом, можеб Ірляндія була вже погодилася зі своєю долею. Та з приводу доносів на нього мусив він передати владу Фіц-Віліямові. Його відїзд був кличем до нових нещасть і неспокоїв.

Багато ірляндських родин, що вдержували взаємини з католицьким еспанським двором, стали знов благати помічі в короля Еспанії Филипа II. І він вислав величезну флоту й назвав її непереможною армадою. Та цю флоту вже біля побережя Ірляндії знищила страшна буря. Брієн О'Равке, тільки побачив, як надпливала ця флота, вдарив на Англійців. Та по знищенні еспанської флоти, не сила було йому вдержатися й він подався в недоступну верховину, відкіля довго опирався англійським військам. Однак вкінці голод змусив його розпустити повстанців. Кожен тікав, де міг. О'Равке втік у Шотляндію, та там зловили його, й повезли в Лондон і там засудили його на смерть та стяли.

Фіц-Віліям, жадний гроша, страшно знущався над Ірляндцями. Без причини вязнив багатих Ірляндців, щоб тільки дістати від їх родин багатий окуп.

Ірляндці тайком стали організувати заговор. Кермував заговором Гук О'Нейл, зручний, хитрий, а попри це чесний, знаменитий вожд. Пересвідчений, що причиною всіх дотеперішніх невдач

була садинок неастиа єдності, рішився завязати союз всіх ірляндських католиків й надати цьому союзові одностайну організацію.

Щоб це осягнути, треба було й часу й свободи рухів. Щоб англійське правителство дозволило на одно й друге, треба було приспати його чуйність уданою підляглістю. О'Нейл поступав так осторожно, так добре вмів скривати свої тайні ділання навіть перед свояками й приятелями, так зумів зеднати собі довіря Єлисавети й краєвої влади, що міг явно згромаджувати запаси харчів, вправляти військо. Говорив, що робить це тому, щоб змусити деяких збунтованих вождів до признання спільної їм володарки. Єлисавета так вірила йому, що навіть написала до нього листа, щоб порозумівся з управителем Ввіліямом Рюселем щодо вдержання спокою. О'Нейл тоді поїхав справді в Деблін і цим знищив усі підозріння Ввіліяма.

Коли О'Нейл вернув ув Ілстер, вдумував різні причини, що буцімто змушували його відложити на пізніше додержання обітниці вирушити на ірляндських вождів, що нищили англійські оселі. Та довго годі було зволікати. І він получився з відділами інших ірляндських начальників та вирізав у кількох місцях англійські залоги й здобув твердиню Блекввотер тай обляг Монаген. Аж тепер пізнав Рюсел О'Нейлеві наміри й спішно збирав військо.

О'Нейл, що щодень виглядав еспанської помочі, не хотів ставати в отвертий бій із Англійцями, поки не збере всі свої сили. І хопився крайних засобів: підпалив свої власні посілости й подався в верховину. Відтам почав переговори з Рюселем, тільки на це, щоб зискати на часі. Аж цісарева Єлисавета, розгнівана на Рюселя, що гайнує час на переговори, відкликала його, а на його місце післала лорда Барга. Цему вдалося відібрати твердиню Блеввотер, та несподівана смерть перервала його дальший похід. О'Нейл буцім то прохає прощення в королевої й у цій справі веде переговори з Ормондом, наслідником Барга. Ормонд обіцяв йому, що королева простить йому, коли він піддасться. О'Нейл зажадав прощення з великою печаткою, а заки воно прийде, двомісячного перемиря. А тимчасом шле військо на Блеввотер. Коли військо обложило Блеввотер, зриває переговори. Англійський вожд, щоб освободити Блеввотер, змушує О'Нейла до битви. О'Нейл прийняв тепер битву й побив Англійців на голову. (В березні 1599 р.).

Це вперше Ірляндці були переможцями в отвертій битві, вперше зрівнялися з Англійцями в карності й у тактиці. Вістка про цю перемогу, додала духа всім Ірляндцям. Найбільше хиткі хапали тепер за оружя й усі Ірляндці повстали як один муж.

Єлисавета стрівожена повстанням і

грізними зоруженнями, що готовив еспанський король Филип II, післала в Ірляндію 20 тисяч добірного війська.

Командант війська д'Есез замість іти просто на Илстер, подався в саму середину повстання. Та там не було ірляндського війська, тільки ірляндські селяни, де могли, безнастанно докучали Англійцям несподіваними випадками зі засідок і вирубували в пень малі англійські відділи. Єлисавета докоряла д'Есезові за невдачу й веліла йому рушати зараз на О'Нейла. Та д'Есез зачав переговори з О'Нейлем, бо хотів ужити військо проти своїх особистих ворогів. О'Нейл дуже радо вдався з ним у переговори й зумів зручно підхлібити його намірам. Вкінці д'Есеза відкликали в Англію й там покарали смертю.

Коли це діялося, дон Матей Овіедо, що його папа йменував деблінським архієпископом, прибув до О'Нейла з грошевою підмогою та стріливом. Запевнив його теж, що вскорі прибудуть Еспанці. О'Нейл вислав письмо до папи з проханням, щоб поблагословив змагання його товаришів ув обороні католицької віри, загроженої королевою еретичкою. В відповідь на це прохання папа Климентій VIII. видав буллю, якою надав О'Нейлеві та всім союзникам такі самі відпусти, як давано цим, що йшли відбивати в Турків Святу Землю.

В Ірляндії настало велике одушевлення. Зате Єлисавета вважала вже ір-

ляндську справу програною для себе. В цій біді попрохав у ньої посади губернатора Ірляндії барон Карло Блант де Мавнтджой. Був він радше вчений, як вожд, та Єлисавета, хоч придворні відраджували їй, віддала йому управу Ірляндії.

Мавнтджой, тільки прибув ув Ірляндію, рішив перше всего зловити О'Нейла. І зараз вислав відділ, щоб зловив ірляндського вождя, коли з Манстеру їхатиме на північ Ірляндії. Та О'Нейл завчасу довідався про засідку й виминув її.

Тоді Мавнтджой полишав сильні залоги по всіх твердинях Илстеру й сам увійшов у цю провінцію й випер О'Нейла з окопів. Грядиці Илстеру так знищив, що замінив їх у пустиню. А сам подався на південь проти ірляндських начальників О'Мура та Тіреля. Мавнтджой не ділив свого війська, щоб рівночасно виступати в різних точках, тільки держав військо разом і так перейшов із півночі на південь і зі сходу на захід і нищив усе перед собою та заміняв у пустиню.

Тоді Ірляндцям наспіла довго вижидана поміч із Еспанії, 6000 війська під командою Хуана д'Аквіля. Тільки вони опинилися на ірляндській землі, Мавнтджой обляг їх і здобув замок, що захищав їх. О'Нейл та О'Донел поспішили на поміч Аквілі й у поході злучилися з 2000 курінем Еспанців і разом окружили Мавнтджоя. Мавнтджой найшовся ось-так у дуже прикрому положенні. Голод

десяткував уже його військо. І він за кілька днів мусивби був піддатися, або згинути з голоду. Та Аквіля казав, що не по те прийшов, щоб мав перемогти без боротьби. О'Нейл довго опирався, та інші ірляндські вожди не послухалися його й рішили вдарити на ворожий табір. Була це велика похибка. Бо наслідком цієї неоднотайности думок, три відділи війська: себто Аквілі, ірляндських вождів тай О'Нейла, замість виступити разом, наступали на Мавнтджоя кожен зокрема.. А цей маневрував так знаменито, що його військо, слабше від всіх трьох ірляндських корпусів, але сильніше від кожного зокрема, змусило всі три корпуси до відвороту. О'Нейл подався в глиб Илстеру, О'Донел відплив до Іспанії, а Аквіля прохав і одержав почесну капітуляцію.

Битва під Кінзаль завдала останній удар повстанню. О'Нейл, правда, боровся ще якийсь час, та вкінці, коли Мавнтджой переказав йому, що зверне йому всі добра й пустить усе минуле в забуття, якщо він зложить оружя — він піддався. Видно цей ірляндський вожд, хоч переможений, мусив ще бути дуже страшний Англії, коли завели з ним переговори та згодилися вернути йому добра.

Сливе рівночасно з цією задачею. О'Нейла померла королева Єлисавета. Важке, дуже важке було її панування для Ірляндії. Багато вигубила вона Ірляндців, а що не вигубила, це докінчив

страшний голод, що навістив країну замінену англійським військом у пустиню. Як виглядала тоді Ірляндія, описує очевидець: „Ця країна колись багата, врожайна й густо заселена, покрита буйними пасовищами, збіжем і худобою, сьогодні пуста, неврожайна, де поле не видає ніяких плодів, не родить збіжа. На пасовищах не побачиш череди. Одним словом, здається, що проклін небес упав на ці околиці: бо проходячи їх від кінця до кінця, ледво спостережеш мужчину, жінку або дитину“.

А ось Єлисаветин біл (розпорядок):

„Король є найвищим головою Церкви. Хтонебудь признає владу Папи, як бувало передше, разом зі спільниками буде засуджений на прогнання, на втрату дібр і на смерть. Заразом підлягатиме іншим карам і конфіскатам, як зрадник держави... Кара смерти кожному, хто-небудь заохочувавби протестанта до прийняття католицької віри. Кара смерти кожному католицькому священикові, що оставби в краю довше над сорок днів від проголошення статута. Кожен, хто має більше як 16 літ, а не схоче йти до церкви (протестантської), буде увязнений поти, поки не згодиться бути на Службі Божій“.

А губернатор у Дебліні видав такий декрет:

„Рішено відповідним, щоб Його Високість гр. Ормонд, ураз із військом Його Королівської Величності, доложили

всіх зусиль, щоби бити, вбивати, різати й викорінювати всіх бунтарів, їх спільників і цих, хто їм помагатиме; щоб палити, грабувати, нищити, рубати в пень, рівняти зі землею всі місця, міста й долини, що в них є бунтарі, або де їм сприяють, де вони мали захист, або де зберігали їм збіжжя й сіно, щоб так винищити всіх мешканців здатних носити оружжя“.

Що правда цей акт видано вже за Єлисаветиною наслідника Якова І. На Якова Ірляндці покладали великі надії, що він влекшить їх долю, бож він був потомком цього Едварда Брюса, що головно ірляндськими силами здобув собі шотландський престіл. Та гірко завелися. Правда, при вступленні на престіл прирік він шанувати право власности, позволити католикам свобідно ісповідувати їх віру, ба навіть установив в Ірляндії парламент зложений зі 125 протестантів і 121 католиків. Та вже скоро все змінилось назад на давнє. О'Нейла й О'Донеля обжалували в злочині бунту та покликали перед тайну раду. Оба рятувалися втечею. По старому англьо-норманському законові сконфісковано не тільки приватні добра збігців, але й кляни, що признавали вождями О'Нейла та О'Донеля. І силою прогнали мешканців цих кляннів із їх хат та з їх землі.

Яковів наслідник Карло І. думав, що Ірляндія, ще по всіх цих здирствах доволі багата, щоб її дальше грабити й післав туди лорда Страфорда (1633 р.) Бу-

ла це людина страшна, що для ньої не було ніщо святого, жорстокий нелюд. Коли йому подобалася чиясь земля, то брав її чи то насиллям, чи процесом, але тоді сам диктував суддям присуд, що його судді мусили видати, бо інакше позбавляв їх уряду й засуджував на грошеву кару. Здирства й грабіжі цього Карлового міністра дійшли до цього, що навіть англійський парлямент обурився на них і прийняв жалобу ірляндського парляменту. Та щож, Страфорд був у ласках у короля і знов вернув в Ірляндію. Та знов нові жалі понесли на нього. Тепер уже Карло I. кинув свого агента. І його судили та присудили на смерть і стяли (1641).

Ненависть, що її розянив Страфорд, не згасла з його життям. Уже в часі його процесу розбіглися були по Ірляндії пресвітеріянські висланники зі Шотляндії та Англії й найшли чимало прихильників між північними поселенцями.

Стали й католики готуватися до оборони. Юрій Мур, англьо-ірляндець станув на чолі католицького заговору. А й політична партія, що бажала винищити всі кольонії чужинців, як теперішніх, так і давніших, не дармувала. Тут проводили Мек Гір і Фелім О'Нейл, що їх імена були загально звісні. Багато Ірляндців, що були в еспанській службі, вернуло в Ірляндію й так збільшило сили заговорників. Французький канцлер кар-

динал Рішеле обіцяв їм оружя й стріливо.

Усе вже було готове. Повстання назначено на 23. жовтня. Та тут зрада одного заговірника протестанта знівечила напад на Деблін, що його здобуття Мек Гіром і Юрієм Муром мало бути кличем до загального повстання.

Дебліна не здобуто, але О'Нейл, хоч зрадник виявив його пляни, хапає за оружя й починає війну з Англією. Мур прибув до О'Нейлевого табору й старався влаштувати полки з илстерських селян та завести в них військовий лад. Та годі було зробити це з народом доведеним до крайности. Кожен із них окреме бажав розчислитися з Англійцями за кров своїх рідних. Селяни, поділені на дрібні відділи, що творилися й розпадалися по хвилевим потребам, нападають на англійські осідки з окликами: „Хай живе Ірін!“ А розярені опором, що ставлять їм, вбивають, палять і грабують скрізь!

Із Илстеру поширився пожар на всю Ірляндію. Навіть католики, англійці родом лучаться з родовитими Ірляндцями, так що протестанти тільки в Дебліні знаходять захист. Деінде скрізь католики й протестанти, людина з людиною, родина з родиною, зводять із собою безліч малих сутичок, сто разів у наслідках погубніших від правильної битви. Вістка про повстання в Ірляндії розбіглася скоро по всій Англії. Вороги не-

щасного Карла I обжаловували його, що він потайки сприяє різні своїх підданих. Карло з запалом відкидав це підозріння й щоб доказати його неправдивість згодився, щоби в Ірляндію вислати 15.000 війська. Парлямент із гори віддав землі бунтарів цим, хто дасть гроші потрібні на таку виправу.

Англійське військо не щадило нікого з Ірляндців, навіть цих ні, що добровільно піддавалися. Це змушувало Ірляндців боронитися до останку. Роспач, страшний вибір смерти, або перемоги збільшували їх сили сторично. Так що не тільки відперли Англійців, але й відібрали провінцію Ілстер і стали панами більшої частини країни.

У цій війні Річерд Бевл подав губернаторові Ірляндії гр. Вварвікові страшний проект вирізати більше як 200.000 папістів, себто католиків, а їх добра skonфіскувати. „Треба“, казав він „щоб війна відбулася порядно та зі значною кількістю воєнних запасів. Колиб видано біл у цій думці, то це заохотилоб багато Англійців ставати сміливо проти повстанців у надії, що дістануть добра цих, що їх повбивають...“

А ось відповідь на цей проект: „Годжуся з вашою думкою, любий графе,— пише славний Парзонз (20. червня 1643), що тільки загальне вигублення може заповнити загальний мир. Прошу, не щадіть із них нікого, а мені назвіть цих, що мають добра й титули. Ми зробили вже

так із кількома тисячами й уже декого з них виправили на той світ.“

Два ці виїмки з письм, (що знаходяться в академії в Дебліні) показують, яка мусіла бути ненависть Англійців, коли урядник зважився подати такий проект у прилюдному письмі.

Та йдімо даліше за подіями. Коли англійський парлямент явно стягав корону з голови Карла I, коли дві партії: роялістична й парляментарна почали зі собою нерівну боротьбу — Ірляндці старалися пізнати, котра з цих партій булаб по перемозі справедливіша для Ірляндії. Вкінці перейшли на сторону Карла I, головно тому, що за ним були англійські католики, а в парляменті були загорілі протестанти й Ірляндія не могла сподіватися від них релігійної свободи. Король прирік Ірляндцям майже все, чого просили. Та події, що позбавили Карла престола, йшли так бистро, що вскорі не мав він ні одного порту, де мігби прийняти своїх союзників.

Карлова смерть сильно замотала справи Ірляндії, де повстало нараз три партії, а кожна з них ділала в ріжному напрямі. Народня партія не турбувалася англійськими революціями, бажала тільки висвободження Ірляндії. Друга партія була чисто католицька. Третя королівська, що проголосила Карла II королем Великої Британії й Ірляндії. Вкінці королівська партія здобула перевагу. Парляментарна партія мала вкінці захистом

тільки мури Дебліну та Лондондері, де мусили зачинитися, хоч мали 20 тисяч війська. Аж Олівер Кромвел рішився зробити кінець Ірляндії.

Ось як він закінчив одну зі своїх відозв проти Ірляндії:

„На руках і на вколішках благаю вас, щоби вислати виправу проти Ірляндців! Серця наші горять жадобою пімсти, а руки їх крові жадні. Не лякаюся сказати цим, що моє письмо читатимуть: „Благословенний, хто їм нагородить по їх заслугам, а проклятий хай буде, хто недбало приложить руку до цього Божого діла! Так хай буде проклятий цей, хто свого меча не напоїть ірляндською кровю, хто їм сторицею невідплатить за їх пекольну зраду проти Англії, хто не положить мерця на мерці, а з їх країни не зробить оселі зміїв, із подивом народів! О, щоби це око, що гляне з милосердям на них, не найшло милосердя для себе! О, щоби ця рука, що їх щадитиме, сама не найшла пощади! Вкінці хай буде проклятий цей, хто на них не взиватиме прокляття!“

Аж гидь бере, коли це читаєш! Тільки люти, ненависти тільки звірячої!

Кромвел причалив у Дебліні 15. серпня 1650 р. з добірним військом. Зараз на початку доказав, що його меч дорівнює перу. Холодно, по порядку, правильно почав він діло вигублення Ірляндців. Два міста, що добровільно піддалися йому під умовою, що їм дарують життя, ве-

лів вирізати до нащадку. По різні цих двох міст Кромвел вислав таке письмо до президента парламенту:

„Пане!

Подобалося Богу благословити нашому оружю в Дрогеда й здається мені, що ми в пень вирубали всіх його мешканців. Трицять із них остало тільки при життю, й цих лишили ми, щоб їх відставити до Барбадос! Чиж це не є найчудесніший доказ Божого милосердя! Усі чесні душі хай величають ім'я Боже, що Йому самотоко належить ся честь!“

Англійський парламент наказав на памятку так щасливого поводження благодарственне богослуження, що його назначено на день 1. падолиста.

Кромвел замикав по селах і лісах по кількасот Ірляндців, окружав їх військовим кордоном і це село, або ліс велів підполювати. Кому вдалось втекти з огню, впадав на вояцькі мечі.

Його повновласник Свенлей, що ділав на побережі моря звязував по двох Ірляндців, що попалися йому, плечима один до одного, й із скелі велів кидати їх у море.

Проклямація з підписами Карла Флетвуда, Едмонда Лядлов і Джона Джонеса пише таке:

„Нагороду порішену за доставу голови вовка (5 фунтів стерлінгів) дістане й цей, хто доставить голову католицького священика. Цих, що їх доставлять живцем, повіситься до півсмерти, себто

зніметься їх із шибениці, потім відрубається їм голови, а розчетвертувавши їх нутренности, спалиться.“ Коли вже Англійці змучилися вбиванням, усе з метою, щоб уже раз покінчити з Ірляндією, хопилися виселювання. І силою акту, званого „актом виселення“ (Act of settlement) забрали на кораблі 80 тисяч Ірляндців і виправили в Західні Індії. Значну скількість цих нещасних продали там на ліцитації, як муринів, що ділили їх долю.

Та щож, хоч різали й вивозили, Ірляндці все ще таки були. „Поріж Ірляндця на чотири части“, каже один тодішній англійський письменник, „а матимеш чотирьох цілих живих Ірляндців“. Тоді Кромвел рішився перевести точніше відібрання Ірляндцям землі, що почав був уже Яків I. Замість вивласнювання Ірляндців дім за домом, село за селом, клян за кляном, що давало вивласненим збиратися по сусідніх лісах, Кримвел назначив усім Ірляндцям і Англьоірляндцям католикам на житло тільки західню провінцію Коннот, що була сливе голою пустинею. Всі дістали приказ, щоби подалися туди в короткому часі. А коли їх там зібрали, відгородили цей простір кордоном вояків, що мали приказ убивати всякого, хто старавсяб продістатися крізь цей кордон. Впрочім поділ землі відбувався з найбільшою точністю, ладом і карністю, що було прикметою Кромвеля. Та всеж таки годі було випов-

нити цей приказ так, як бажав собі Кромвел. Влада доти виконувала строго прикази, поки сповняли її доносники, а ці робили свою роботу доти, поки були Ірляндці, що мали якесь майно. На бідаків не оплачувалося доносити. Тільки всі землевласники мушили йти до Конноту, а їх землі дістали протестанти.

Так покінчив Кромвел із Ірляндцями, тепер прийшла черга на Ірляндію. Приступили до поділу землі. Ціле графство Тіперері дісталось Кромвелові, а решта цим, що найбільше заслужилися. Шляхта, кметі, міщани, урядники, військові старшини, всі, що брали землі, прибирали й титули прив'язані до цих земель, а навіть герби старинних ірляндських родів. Тоді теж багато Ірляндців покинуло Ірляндію й подалось на чужину.

Вкінці Кромвел покинув Ірляндію, однак удержував постійно в Ірляндії військо. Губернатором Ірляндії назначив зін свого сина Генриха.

Та надармо старалися Англійці найгострішими карами змусити Ірляндців прийняти протестантську віру, надармо виловлювали католицьких священників, Ірляндія виснажена, знесилена, що мала ледво доволі сили, щоб потайки проклинати своїх гнобителів і катів, оставала при своєму.

Нове населення, що йому Кромвел надав владу й багатство, зростало сильне й переможне, побіч ірляндських

нуждарів, колишніх власників цих земель.

Коли по Кромвеловій смерті попала була Англія в безладдя, утворилася в Ірляндії партія, що старалася повернути Стюартів. Та ця партія складалася радше з англо-ірляндців, ніж із туземців. Справжні Ірляндці, коли сторонники Карла II хотіли проголосити його королем Великої Британії й Ірляндії, завзято противилися цьому. Доходило навіть до кривавих сутичок між ними й роялістами.

Карло II не хотів змінити нічого на користь Ірляндців, бо боявся розбурхати партійні пристрасти. І хоч французький король Людовик XIV. пригадував йому заслуги Ірляндців для Стюартів, Карло й не думав про поправу долі Ірляндців, бо навіть дозволив, щоб парламент вів далі Кромвелове діло. Карло II не соромився навіть сам забирати землі Ірляндців і роздавати їх своїм улюбленцям.

Одно, що зробив для Ірляндії, це те, що повернув ірляндський парламент, що його зніс Кромвел. Утворив теж реклямаційну палату до припинення й розсліду жалоб вивласнених Ірляндців. Однак ця палата, що її членами були самі протестанти, по кількомісячному розсліду, пізнала, що скількість реклямацій опертих на оправданих, незаперечних доказах, була тільки, що не вистало б землі до винагороди втрат протестантів, що на їх місце мали б прийти католики

признані невинними. І король зніс трибунал, а трьом тисячам цих, що жалувалися, відповіли, що їх просьб навіть не розглядатимуть.

Зовсім противно поведився Карлів наслідник Яків II. Він заляканий боротьбою, що її мусив видержати в Англії, старався організувати в Ірляндії силу, що могла його піддержати та запевнити захист в Ірляндії, колиб йому не пощастилося. Він старався всіми способами ослабити англійську перевагу в Ірляндії. Військо, що стояло в Ірляндії, приказав командантові Талботові очистити з протестантів. Те саме робив і з цивільними урядниками. Не без підстави думали, що Талбот хотів довести до повного зірвання Ірляндії з Англією. Справді, здається, що він бажав зробити Ірляндію незалежним королівством.

По втечі Якова II. Талбот, що звався теж граф Тіркомел удав, що хоче піддатися Англії, та коли мав вже 60.000 війська, несподівано велів розоружити Англійців і протестантів розкинутих по всій Ірляндії. Це прихилило до нього всіх Ірляндців. Франція теж дала підмогу. Фльота під командою Габорета виплила з Бресту. Крім війська дала Франція оружя, стрілива, грошей та кількох старшин.

Яків II, спинюваний довго непопутнім вітром у пристані Бресту, вийшов на беріг у Кінгзел 17. березня 1689 р. Та на лихо послухав ради Людовика XVI і за-

мість вдоволитися Ірляндією забажав ужити Ірляндців до відзискання англійського престоло. Та перед Ірляндцями крився з цим і Ірляндцям і Англійцям давав неясні приречення. Це поволи зражувало до нього й одних і других.

Тоді Талбот, щоб захистити Ірляндію перед наслідками похибок Якова II., предложив Людвикові XVI. ірляндський престол, та французський король не пристав на це.

Яков II., як тільки прибув у Ірляндію, скликав парлямент із чистокровних Ірляндців та з Англійських католиків. Ірляндці прохали короля, щоб перше всего признав повну незалежність Ірляндії. Король відповів їм, що не може й не повинен зрікатися ніяких прав до англійського престоло і прирік, як засіб погодження, що не стерпить від тепер ніякого віроісповідання крім католицького. Ірляндці відповіли йому, що тому, що він відділює свою справу від справи ірляндського народу, Ірляндія зможе обійтися без нього. І надармо король робив нові уступки, вже не прихилив Ірляндців до себе.

Бажаючи всеж таки вжити до чогось війська, обляг Яків II. Лондондері, що його боронив протестантський князь Вволкер. Та дармо стратив тільки 5.000 людей, міста не здобув.

Як прийшла зима, французські генерали Керк і Шемберг, що перейшли були до ворожого Франції війська, привели

підмогу зложену з прихильників Вільгельма Оранського та спинили всі Яковові сили під Дрогеда. Серед зими побив Шомберг інші неприхильні війська Якова II, а весною 1690 Вільгельм Оранський подався особисто в Ірляндію. По довгих змаганнях з ним, Яків II., зневірений відплив у Францію.

Талбот, радий що позбувся невмілого начальника, рішився перше всего зібрати всі ірляндські сили в Лімеріку, себто в частині краю найнеприхильнішій англійському пануванню. Коли Вільгельм Оранський відбував торжественний візд у Деблін, Талбот будував поспішно нові укріплення кругом Лімеріку. Потім згромадив там усі запаси стрілива та харчів.

Небавом появилася армія Вільгельма Оранського. Вільгельм жадав, щоб місто здалося, а коли його пропозиція відкинули, ударив на місто приступом. Десять тисяч добірного війська з такою нагальністю вдарило на Лімерік, що кілька курінів вдерлося на мурі й продісталось до міста. Та там так сильний ставили їм опір, що ніодин із цих Англіїців, що вдерлися в середину міста, не вернув живий. Цей наступ коштував Вільгельма 2000 найдобірнішого війська. Небаром безнастанні дощі змусили Вільгельма відступити зівсім від облоги. А в Лімеріку не було вже більше над 50 бочок пороху, а й у цілій Ірляндії, що була

обнята повстанням, ледви чи було других тільки.

Талбот, чи то гр. Тірконел, користаючи з безчинности Вільгельма та з його повороту в Англію, подався до Франції прохати нової підмоги. Та тимчасом Малборов захопив Кінгзел і Корк. На цю вістку Талбот спішно вертає в Ірляндію.

Та в його армії почалося безладдя. Він занедужав, старшини не слухалися його. В одчаю він і помер у Лімеріку.

Боротьба велася далше, та вже безнадійна. Джінкаль, вожд Вільгельма Оранського побив Ірляндців під Атловн і здобув місто. Розбите ірляндське військо подалося частю до Гелвей, частю до Лімеріку. Гелвей здалося на перший заклик, та Лімерік, хоч обложений із усіх боків, держався ще два місяці й аж тоді відповів на пропозицію Англійців, коли вже йому не стало харчів і стрілива.

Англійський генерал прирік обложеним віддати загарбані добра, вернути свободу сповнювання католицького віроісповідання та всім чужинцям позволити вернути без перепон у їх рідну країну. Коли обложені не прийняли цих умов, Джінкель мусив поробити нові уступки. Аж по довгій нараді рішено здатися. Капітуляцію підписано 3. жовтня 1691 р. Ця капітуляція має велике значіння в історії Ірляндії, що ялося нам розглянути бодай головніші її умови.

Цей договір складався з двох різних актів: військової капітуляції, що рі-

шала долю ірландського війська та цивільної капітуляції.

Військова капітуляція забезпечувала старшині й воякам повну свободу кинути Ірландію й податися там, де схочуть, із виїмком Англії та Шотляндії. Умови цієї капітуляції відносилися не тільки до Лімеріку, але до всієї Ірландії. Усі воєнні бранці, що були в Ірландії, мали бути повернені з обох сторін до 28. вересня.

Цивільна капітуляція запевнювала Ірландії релігійну свободу, поворот до маєтків, загальну амнестію, звільнення від кар за злочин зради, віроломства чи якої небудь провини, довершеної від початку панування Якова II. Нотою з 24. лютого 1692 у Вестмінстері потвердив Вільгельм і святочно запевнив виконання всіх статей капітуляції в імені своєму й своїх наслідників.

Від лімеріцького договору (1691) до законодатньої унії (1800).

Дві головні точки забезпечував лімеріцький договір: з одного боку Ірландія підчинялася зівсім Великій Британії, з другого боку Велика Британія забезпечувала свободу віроісповідання. Ірландія вірно зберегла умови договору. За теж Англія спершу зручно викручувалася, а вкінці явно потоптала свої зобов'язання.

Чотири тисячі Ірландців проголоше-

но зрадниками й бунтарями, а їх землі загарбано, хоч договір заборонював це.

Це перше порушення договору мало страшні наслідки для країни. Загарбано багато землі Ірляндцям для нових кольтоністів із Англії. Ці нові кольтоністи то були найзавзятіші вороги Ірляндії. Щоб забезпечитися на так беззаконно набутих землях, вони враз із давнішими кольтоністами, що просякли Кромвелевим фанатизмом, докладали всіх зусиль, щоб довести ірляндський нарід до повної темноти й затуманення. Ці партії, що їх пізніше звали оренджменами (*orange-men*) були спричинниками й виконавцями законів страшніших для Ірляндії від оружних переслідувань.

Ще страшніше воно цим, що ці жорстокі закони ухвалив не англійський парламент, тільки ірляндський, що складався з самих оренджистів.

Ось в коротці ці страшні закони, оповіщені за володіння Вільгельма II, за Ганни та за Юрія II.

Актом із 1698 р. прогнано всіх католицьких духовників. Колиб однак хто з них не кинув Ірляндії в означеному часі, підпадав карі смерті. Хто відкривби криївку католицького єпископа, священика, чи звичайного черця, діставав як нагороду п'ять фунтів стерлінгів.

Парохи й сотрудики, коли хотіли одержати толеранцію (дозвіл на відправлювання богослужень) мусили присягти, що вважали Стюартів неправними при-

свійниками влади й приректи, що викри-
ватимуть заговори проти англійської
влади, що ніколи не вийдуть поза озна-
чені їм межі, що ніколи не носитимуть
ознак свого духовного стану та зодя-
гатисямуть по світському й ніде не від-
правлятимуть богослуження крім визна-
чених їм каплиць. Служби Божі так мали
відправляти, щоб не звертати уваги про-
хожих, що їх моглиб згіршати їх співи
й дзвони.

Кожен, кому доказалиб, що відві-
дував гріб св. Патрікія, мав бути кара-
ний киями.

Кожен католик, допитуваний уряд-
ником чи поліцією, де слухав Служби
Божої та хто цю Службу Божу відправ-
ляв, кілька було вірних на Службі Божій,
мусив виявити це під карою цілорічної
тюрми. Подвійна кара грозила, коли не
виявив повної правди. Ніякому католи-
кові не вільно було закладати школи.
Батькові католиків не вільно було бра-
ти до дітей учителя католика. Він мусив
або зівсім не вчити дітей, або посилати
їх у протестантську школу. Не вільно
теж було давати дітей на науку в чужі
країни. Урядники мали часто провірюва-
ти, чи не хибує в католицьких родинах
якої дитини. Коли за першим пошуку-
ванням батько не може показати уряд-
никові всіх дітей — урядник додумую-
чися, що ця дитина є за границею, карає
батька конфіскацією всего майна. По
смерті батька всі діти діставали рівну

частину. Це було не з огляду на справедливість, тільки щоб роздробленням майна ослабити Ірляндців. В Англії закон забороняв такий поділ. Католицька жінка не сміла дістати ніякого запису на доживіття. Та коли перейшла на протестантизм, уже цимсамим діставала право змусити чоловіка відступити їй прибутки, що належали до всеї родини. Могла без підпису чоловіка продавати, робити довги на власність чоловіка, могла покинути чоловіка, замешкати в окремому домі, а навіть не припускати його до свого стола, заборонити йому вживати власних повозів, коней і т. п. Коли старший син батька католика прийняв протестантизм, то батько в цій хвилі тратив над ним власть і ставав тільки звичайним орандарем і доживітником родинних дібр. Ці добра по його смерті переходили в цілості на сина протестанта з виключенням братів і сестер католиків.

Закон не допускав католиків до цивільного, ні до військового фаху. Не мали ні права вибирати, ні бути вибраними до парламенту ні до інших урядів.

Законом із 30. червня 1698 р. знесено рукодільні вовняних виробів в Ірляндії, бо як каже цей закон „ірляндські вовняні вироби кращі від англійських“. Вкінці видано закон, що католики відповідають за кожен злочин, довершений у їх мешканні й не урядник мав доказати вину католикам, тільки католики му-сили доказати свою невинність. Коли

протестант, що мав сусідів католиків, потерпів якусь шкоду, що коли ці сусіди католики не викрили виновника, му-сили винагородити шкоду.

Католик не міг дістати спадщини по протестантові. Батько католик не міг опікуватися власними дітьми ні виховувати їх — опіку над його дітьми віддавано найблизшому своякові протестантові. А коли такого в родині не було, то уряд назначував опікуном зівсім чужого. Не вільно було католикови набувати на власність землі, ані робити умови про аренду землі на довше, як на 31 літ. Ця остання постанова мала ціллю, щоб католики працювали на землі своїх предків не як власники, а як наймити на прожиток власника протестанта.

Таке було в родиннім життю, життя громадянське було ще нужденніше.

Закон постійно звертався проти католицизму. Католик не міг дістати ніякого прилюдного уряду, що вязався з виконанням законів — значить, не міг бути ні виборцем, ні вибраним, ні урядником, ні військовим старшиною, ні управителем під яким небудь оглядом. Не вільно йому було бути ні вчителем, ні адвокатом. Оставали їм тільки хліборобство та промисл. Але й тут: нерухомих дібр не вільно їм було купувати. Вільно їм тільки було управляти вже посідану власну землю, або наймлену (й то тільки на 31 літ). Та ще й установлює закон ціну найму землі тільки, щоб вина-

ємець мусив зруйнуватися. Навіть визначено нагороду цьому, хто донесе, що аренда приносить більші зиски винаємцеві католикові, як повинно бути по закону. Рукодільного промислу й торгівлі не було в Ірляндії сливе зівсім, а й це, що було, було в руках корпорацій зівсім недоступних католикам. Ці корпорації управляли торгівлею, назначували оплати промисловим професіям, такси дуже різні, відповідно до віри промисловця. Колиб католик хотів зайнятися роздрібною торгівлею, то тисячі приписів було на перешкоді. Не вільно йому було продавати тільки визначені товари, не вільно було мати помічників, як приписано й купувати вільно було в нього тільки католикам, а цеж була здебільша сама біднота.

Оставали ще зайняття денного зарібника й наймита. І чиж це не найвідповідніше заняття для понижуваного, зневажуваного Ірляндця католика. Нехай трудиться, нехай працює, нехай навіть працює в католицькі свята, тільки не в протестантське. Нехай працює все, коли панові протестантові подобається дати йому приказ: бо коли не послухає, жде його кара, бо не вільно йому спочивати в дні назначені католицькою церквою.

До цієї картини додаймо ще одно: Ірляндець католик не може набувати, але може посідати. Хоч поконфісковано багато земель, все таки деякі роди-

ни зберігли невеличкі спадчини по своїх прадідах. Треба видерти їм і ці останки. Та вже не явним грабунком, як давніше, але критими таємними способами. Отже перше всего, згаданий уже рівний поділ землі в католицьких спадчинах. І в кількадесять літ роздроблена земля вихоплюється з рук католиків. Під кінець панування Вільгельма мали католики вже тільки мільон акрів землі, а протестанти одинацять мільонів.

Щож оставало католикові, щоб рятувати свою землю. Одно! Сказати тільки: „Вирікаюся моєї віри!“ І відразу ставав людиною, громадянином, батьком родини, а навіть діставав уряди й почеси.

Та, як давніше меч не міг змусити їх батьків сказати ці слова, так і тепер варварські закони не зможуть змусити до цього синів.

По лімеріцькому договорі Англія була в такому положенні, як чоловік, що закував льва в ланцюги. Поставила вона була ногу на грудях переможеного народу, довела його до цього, що вже не міг ні рухатися, ні стогнати з болю. Та на цьому й кінець перемоги: жертва зберегла в повній чистоті почуття власних законів, любов самостійности. Зросли ще тільки ненависть і жадоба пімсти на переможцях.

Хай тільки гнет, що придавлював їх до землі, трохи попустить, заразівінько

знову порушиться, знову пічне боротьбу, хочби й без надії на успіх.

Англія по чотирьох століттях побачила, що тільки тіла Ірляндців поневолила. Тож рішилася дальші чотири століття вжити до поневолення душі, взиваючи до помочі темноту, нужду та погорду, погорду, що освоєє з думкою знікчемніння цього, що на нього бе без упину.

Англійське законодавство змагає постійно до цеї мети.

Кожна політична подія, хочби склалася й поза Ірляндією була приводом до ще більшого затіснювання кайдан на Ірляндців.

Так шотляндське повстання в 1715 р. графа Мар у користь Якова Едварда, викликало нові жорстокости й страхіття. Парлямент поручив урядникам строгіше, як колинебудь переслідувати католицьких священиків. В 1726 р. ухвалили закон, що призначував кару смерти на кожного священика, що звінчавби протестанта з католичкою. В 1744 р. новим декретом заборонено зівсім католицьку віру. І від цеї хвилини католицькі священики, навіть ці, що доси користувалися пів-толеранцією, мусили критися по лісах, де слідкували за ними безнастанно.

Коли в 1745 р. повсталала Шотляндія, коли в Ірляндії поширилося тайне товариство „Гвайт Бойз“ („Білі хлопці“), на оренджистах обтяжених жорстокими злочинами, задріжала шкіра. Вони то

впадали в переполох, то в скажену лють і зважилися поновити пропозиції, відоме вже за Карла I. і за Кромвеля: чи не добре булоб вирізати всіх католиків.

Воно було чого дріжати, бо „білі хлопці“ мали вплив і в краю й поза межами Ірландії в Франції. Знову віджили надії Ірландців.

Та не довго тривали ці надії. Карла Едварда, сина претендента Англіїці побили, а Франція відступила від походу. І знов Ірландія остала на власних силах.

Селянство позбавлене всіх засобів до життя, перше стало гуртуватися, а за ним пішло міщанство й останки середньої верстви в Ірландії.

Отсі саме селяни й дали початок „білим хлопцям“ Спершу були це тільки гурти оружних людей, що їх нужда злучила разом. Вони збиралися й нападали часом на філварки англійських кольтів і нищили їх. Потім знов розбігалися, щоб за кілька днів зробити новий напад. Та коло 1760 року ці селяне, що мали вже вождів, утворили товариство таємне й страшне. Мало це товариство свою старшину й свої закони, мало збирачів до збирання податків, скарбників до береження зібраних капіталів, мало касу на загальні видатки. Відтепер „білі хлопці“ робили все явно, чинно, оружно. Виходили до міста, увільняли увязнених за довги, писали грізні відозви до власників, що не хотіли слухати їх приказів.

Даремно правительство стежило за ними шляхом закону. Ніхто не хотів свідчити проти обжалуваних, бо боялися страшного товариства. Навіть хто потерпів від них, боявся признавати, що може пізнати тих, що брали участь у грабунку.

В чотири роки пізніше за їх приміром селяни протестанти утворили товариство „Дубових сердець“

Їх метою було дістати справедливіший поділ панщини. Повстання „Дубових сердець“ обхопило вскорі всю провінцію Илстер. Вправді королівське військо вскорі здавило це повстання, однак правительство сповнило їх домагання. Це тому, що вони були протестанти.

В 1771 р. арендатори, що їм по скінченні речинця відібрано наймані землі, також зоружилися в Илстер. Вони назвали себе „Сталевими серцями“ (Гертс ив стил). Вони вешталися скрізь і нищили будинки цих арендаторів, що зайняли їх місця, калічили череди й нищили збіже на пні. Вони в Белфесті увільнили одного зі своїх із тюрми, а інших, що їх були увязнили й судили в Карік-Фербусі, musiли звільнити, бо ніхто не хотів свідчити проти них.

Парламент стрівожений таким безсиллям трибуналів, наказав, щоб слідства й суди над обжалуваними в бунті, відбувалися не в цій провінції де був бунт, тільки в іншому графстві. Та це хіба збільшило й поширило ненависть і

пiмсту. I вскорi цей розпоряд знесли, бо деблiнський суд мусив признати невинними й увiльнив бунтарiв, бо не було свiдкiв, хоч не було сумнiву, що вони винуватi.

По численних боях, товариство „сталевих сердець“ розбилося. Колиж не злагiдно терпiнь народу, кiлька тисяч протестантiв переселилося до Пiвнiчної Америки.

I ci саме англiо-iрляндськi емiгранти найбiльш причинилися до зiрвання зв'язкiв Пiвнiчної Америки з Англiєю та й чимало причинилися до виборення З'єдиненим Державам Пiвнiчної Америки самостiйности.

Ci товариства, що про них ми згадали, були поширенi головню на пiвночi й на сходi Iрляндiї. В пiвденних католицьких провiнцiях повстало „Братство Дiтей Закону“. (Райт Бойз). Кожен, кого приймали в товариство, присягав, що не платитиме десятини нiякому священикови, (протестантському) що слухатися начальника знаного загаловi тiльки з iмени „вожда закону“. Товариство почало наступ переслiдуванням протестантського духовенства. Всi виправи робили нiчу й так таємно й порядно, так скоро й однодушно, що слiве завсiди заки надiйшло вiйсько, вже було по всьому. Коли нападений радо сповняв iх домагання, не робили йому нiщо лихого, колиж ставив опiр то вбивали.

Та щож! Ці нагальні виступи правда, припинювали трохи надужиття Англійців, однак не могли зменьшити загальної нужди тай служили англійському урядові до ще більшої строгости.

Села бунтувалися. Міста не важилися, бо не чулися на силах. Просвічені католики міщани бачили, що зза недовстачі сил, можна тільки направою законодавства поправити долю Ірляндії. Та не ставало в них відваги й на це, щоб обізнатися.

Та тут обставини помогли їм. Ірляндські протестанти бачили, що Англія щораз більше здавлює їх промисл і горожанські свободи, від часу, як Англія рішила, що вже може обійтися без них, і зблизилися до католиків. Так повсталала „патріотична партія“. Хоч із не однакових причин, то протестанти працювали сильно над виробленням незалежності Ірляндії. Спільна мета веліла забути давні кривди й зневаги.

Доси вживала Ірляндія проти Англії тільки оружя, а тепер зборів, виборів, спорів на трибуні, петицій із сотисячними підписами.

Патріотична партія вдарила наперед на ірляндський парлямент. Його члени іменовані досмертно не давали ніякої за поруки, що стануть в обороні народу. На цей привілей досмертності вдарила партія насамперед й довела вкінці до того, що в 1768 р. обмежено тривання парляменту тільки на 8 літ із обовязком зби-

ратися що два роки. Правду сказати, ця перемога не багато допомогла Ірляндії, збільшила тільки видатки Англії на підкупства послів. Та всеж таки патріотична партія ворожила собі з цього дальші успіхи.

Аж американська революція в 1785 змусила Англію полекшити долю Ірляндії. Вонаж доси Ірляндію давила гірше як Америку. Коли Америка зірвала кайдани, то за ньою може піти й Ірляндія. І з умілістю, що ніколи не кидає Англії в небезпеках, змінила вона своє поведення супроти Ірляндії.

І так: насамперед видала в Лондоні приказ, щоб ірляндські суди не вживали ніяких карних законів, а потім вийшов біл, (розпоряд) що зрівняв католиків із протестантами. Католики могли вже купувати землю на власність. Знесено теж варварський закон, що відбирав землю батькові католикові в користь сина протестанта.

І надармо англійський нарід противився цим уступкам, надармо оренджисти завзято напастували англійське міністерство, навіть до розрухів довели в Лондоні, пограбували дома католиків — хоч правительство обжалували, що сприяє папістам, що підюдило фанатичну товпу на нього, розумне правительство постійно стояло при своєму й робило уступки Ірляндії.

Щоб забезпечити береги метрополії, треба було вивести англійське військо з

Ірляндії. Налякані цим англійсько-ірландські власники, прохали міністра, щоб не робив цього. Та міністер відповів їм:

— Коли хочете бути безпечні, зоружіться й бороніться самі перед нападами зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Вже передтим молодь багатих протестантських родин завязала була під назвою „добровольців“ товариство, що мало вдержувати загальний спокій проти нападів „Білих Дітей“ і „Дітей Закона“. Молодь ця часто відбувала патрулі там, де загрожував напад. По такій відповіді міністра, добровольці перетворилися на народню гвардію під назвою „Зєдинчі Добровольці“. Ця гвардія дійшла до 40 тисяч людей.

Та патріотична партія мала вже таку перевагу, що добровольці рішилися вжити своїх сил на покращання долі країни без ріжниці віроісповідання й роду. І стали приймати в свої ряди католиків на однакових правах із протестантами.

Небаром „зєдинені добровольці“ стали згромаджувати в кожній провінції політичні мітінги (віча) в різних справах, слати петиції до міністрів та збивати акти парляменту. І правительство мусило робити дальші уступки

Признали католикам право отвирати школи й забезпеку „габеас корпус“ (що на його основі міг кожен громадянин дати кавцію, щоб не сидіти в вязниці).

Патріотична партія вимогла на правительстві розпоряд, що Ірляндія це

окреме королівство й що устанавляти закони для ньої мають тільки король, лорди та ірляндські палати. Треба ще було замість іменованих послів, завести виборних. Та цього ніяк не хотіли ухвалити послы старого ірляндського парляменту. Вони відкинули внесення „Зед. Добровольців“ 159 голосами проти 77.

І так остав ірляндський парлямент дальше знарядом що ним Англія поборювала Ірляндію. І тепер Англія веліла ірляндському парляментові рішити розпуск „Зединених Добровольців“ і приказати католикам придержуватися закона, що заборонював держати в себе оружя.

Тоді „Зединені Добровольці“ оповістили що їх підстаршини дальше будуть урядувати й хто із католиків схоче вправлятися в військових маневрах, може держати в себе оружя без огляду на заборону парляменту.

Тепер англійське правительство рішило в першу чергу знищити „добровольців“. І вжило свого старого способу: підкупства та розеднання. Підкупило насамперед найголовніших і найвпливовіших вождів „добровольців“. І вони подалися до димісії. Тепер почалися свари між начальниками католиками й протестантами й небаром товариство розбилося на дві ворожі партії. Англія, само собою, станула по боці протестантів і гляділа крізь пальці на беззаконня, довершувані на католиках. Відділи добровольців протестантів ввіхо-

дили в католицькі дома й руйнували та грабували їх. Забули про свої правила, що їх голосили ще перед кількома літами. Правда, й давню назву закинули вони й назвали себе „Дітьми Досвітку“. Тоді й добровольці-католики перезвалися на „Оборонців“. Вони вели далше діло почате добровольцями й самособою стали на переді народньої партії.

Католицький комітет у Дебліні порозумівся з пресвітеріянським клубом, що zorganizувався в Белфесті, щодо політичних реформ у країні. Католики обіцяли протестантам, що на все признають протестантам прилюдну свободу совісти, обіцяли забути кілька протестантизм був тут для них безоглядний, а вкінці й зреклися претенсій до земель, що колись належали до їх предків.

Так повстало „Товариство Зєдинених Ірляндців“. Товариство організувалося спішно головнo в містах на сході та на півдні. В Белфесті влаштувало товариство великий пир, де на знак єдности сідали побіч себе на переміну католик і протестант. Давна міліція добровольців перемінилася на народню гвардію. Її прапор прикрашувала ірляндська гарфа, а на ній шапка свободи. Вояки цієї гвардії звали себе горожанами.

Це все мусіло трівожити Англію. Не йшлож тут уже, як за часів Зєдинених Добровольців про законодатну независимість Ірляндії: Ірляндці жадали повного розділу двох королівств і повного по-

валення влади Великої Британії над Ірландією. Супроти так великої небезпеки треба признати, що Англія на диво зручно викручувалася та зі знаменитим тактом пізнала слабу свою сторону. Вона була певна своєї перемоги в бунтах і заворушеннях, але ірландський парламент міг хопитися інших способів, що законним шляхом могли спричинити повне звільнення Ірландії. Коли Англія пізнала своє положення, зараз визначила собі подвійну мету: насамперед придавити запал католиків, а друге — здобути як найбільшу перевагу в парламенті. Тому робила католикам щораз нові уступки, а послів засипала золотом і почестями. Така політика довела до цього, що „Товариство Зєдинених Ірландців“ тратило багато діяльних членів і не мало вже надії дійти до мети законним шляхом та відчуло, що мусить кинутися в небезпечний вир заговорів і бунту.

Якіж уступки поробила Англія католикам?

Ось вони: допустила їх до урядів, а військові могли дійти до полковника. Знесено теж закон щодо мішаних подруж. Батьки католики могли вже виховувати й учити свої діти, як їм буде до вподоби та посилати до такої школи, до якої схочуть, чи в краю, чи за границею. Католики дістали свободу виборів і участь у судах присяжних.

Робила Англія всі ці уступки ще й тому, бо вела війну з Францією.

Та як в 1797 р. Песамбай предложив законодатним палатам перевести реформу ірляндського сойму, надати католикам повні політичні права — не здобув більшості для своїх внесень. Тоді провідник Ірляндців Генрих Граттон закликав:

— Нема вже ніякої надії, щоб вас пересвідчити, або освідомити. Відтепер лишимо вас у спокою й від завтра не побачите нас у законодатних палатах!

Граттон і його приятелі додержали слова. „Зєдинені Ірляндці“ пересвідчилися, що годі їм сподіватися, щоб Англія без війни признала народні права Ірляндії.

Що „Зєдинені Ірляндці“ сприяли французькій революції, що тоді визначалася страшною жорстокістю, то ірляндське католицьке духовенство виступило з товариства. Це дуже ослабило товариство. А Англія ширила серед протестантів вісти, буцім то частина католиків, що належала до „Товариства Зєдинених Ірляндців“, хоче захопити владу та на зразок французьких жакобінів вигубити протестантів. Стрівожені англійці в Конноті в 1795 р. зоружилися під іменем оренджистів і домагалися повернення протикатолицьких законів із часів Вільгельма II. Переслідування цих нових оренджистів змусило півтора тисячки католиків покинути Коннот та переселитися на схід і на південь. Почалися знов переслідування: нищено друкарні, а в

кого з католиків найшли оружя, то важко над ним знущалися. Робили це, правда, не так оренджисти, як такі державні урядовці.

Це знов сприяло зростові „Товариства Зєдинених Ірляндців“. В 1796 р. могло це товариство покликати під оружя 300.000 народу. Не було містечка, що не бралоб діяльної участі в пропаганді.

Який великий вплив мав центральний комітет товариства, свідчить отсе: Комітет видав приказ, щоб кожен добрий Ірляндець здержався від пиття горячих напйтків, тому, щоб англійське правительство не могло побирати оплати наложеної на ці напйтки. І хоч Ірляндець любить випити, всі Ірляндці перестали ходити до шинків.

Приготовлялося „Товариство Зєдинених Ірляндців“ до воєнної справи з Англією, та боялися зачинати її без помочі Франції. Франція вислала була на поміч Ірляндцям 1.500 війська під проводом генерала Гоша, та перший раз буря не дала висадити війська в Ірляндії, а другий раз Франція дуже поволи підготовляла поміч. А тимчасом Англія взялася нищити „Товариство Зєдинених Ірляндців“. Кількох зрадників, щедро підплачених, видало пляни товариства, виявило вождів і місце засідань. Артура О'Конора й кількох інших зловили й присудили на шибеницю. Записки й листи найдені при них скомпромітували приятелів.

По кількадевному трусі домів, із найдикішою брутальністю, повязнили значне число Ірляндців. По домах Ірляндців ставили вояків, що буцімто мали шукати за забороненим оружжям. Ці вояки, а радше звірюки, допускалися страшних надужить. Змусивши господаря дому з усею родиною бути в хаті в часі їх знущань протягом кількох днів, вичерпавши його комору й пивницю, брали його на тортури, щоб змусити віддати оружжя, що його може й зовсім немав. Нераз обдирали їх зі шкіри, часом вішали на час, потім клали на землі, а коли прийшли до себе знов вішали. Коли биттям порвали тіло на шматки, то посипали рани солею та перцем. Так було в містах. По селах радили собі коротше. Село, що йому приказали зложити якусь скількість оружжя, а воно не могло доставити його, палили, а людей вибраних жеребом розстрілювали.

Всі ці знущання не спинили повстання Ірляндців. Вони тільки більше доливали оливи до огню. Виходило на таке, що Англія сама хотіла довести до повстання, щоб так одним махом вирізати Ірляндців на боевищі.

Повстання вибухло 1798 р. Одної ночі здерли всі ринви на домах, щоб перелити їх на кулі. Селяне по лісах стинали ратища до спис. Три до чотири тисячі оружних людей спішно подалися на Деблін, де тюрми були переповнені патріотами.

Так почалося повстання. Та Англія вже заздалегідь була забезпечилася проти нього. Повстанці не могли продістатися до міста й тільки обложили його та перервали злуку Дебліна з південними провінціями цим, що зайняли простір між Дебліном і горами Ввіклов. Перша битва розігралася на горбі Тара, де то колись відбувалися ірландські народні збори. Англійці здобули це місце, але ця перемога дорого коштувала їх. І хто зна, чи колиб проводили були Ірландцям вожди, що їх завчасу увязнили та повбивали Англійці, чи не пропалоби було англійське військо.

Причинилося до невдачі повстання й це, що не було єдності й одностайності. Замість, щоб почати повстання в одному дні та в одній годині, скрізь розрух починався поволи, комітети ждали, аж поки розрух наблизиться до них, щоб прилучитися до нього. Англійські генерали та влада мали час зібрати росипані відділи війська, що пропалиби були, колиб повстання вибухло було одностайно. Тільки в південних провінціях, де повстання зросло доволі скоро, Ввексфорд дістався в руки повстанців і там утворили вони ірландське тимчасове правительство. (Виконний Директоріят Ірландської Республіки).

Та вся діяльність цього тимчасового правительства обмежувалася до пустих маніфестів, зазивів до оружя та проклямацій. Ніякого діла, ніякого рішучого

підприняття не виявили представники цього директоріату. Тай вплив його був дуже обмежений. Зелені прапори з кличами: „Ірін понад усе!“, „Воля або смерть!“, що маяли на мурах і будинках Ввексфорду ще не робили цього міста столицею й огнищем ірландського повстання. Не стало гармат. На горбі, що піднімався значно над містом, заложили свій табор, бо здавалося їм, що легше буде його боронити, як місця позбавленого гармат. Тай у всіх зустрічах повстанців з Англійцями, легка англійська артилерія змītала повстанців. Вони ж не мали чим відстрілюватися й у бігу нищили ворожі батерії. А це коштувало багато жертв. При наступі на Рос у графстві Корк, гармата великого калібру стріляла картачами й не пускала повстанців до воріт міста. Тоді один повстанець продістався аж до гармати, всунув руку в її дуло й кричить до товаришів:

— „Ходіть, ходіть, я вже заткав їй пащу!“

Про хоробрість і благородність повстанців свідчать записки лорда Месгрев. Він, як агент англійського правительства, бажав представити Ірландців в некорисному світлі, та мусив признати противне.

Августин Тієрі на основі записок Месгрева пише таке:

„Католицькі священики, що сливе всі мали степені в війську повстанців, своїм впливом перепиняли зневажування

протестантів, що не належали до числа союзних членів, які впрочім, з політичного огляду не могли їм ніщо закинути. Ці теж священики багато з них вирятували, коли їх нижші рядовики хотіли посвятити своєму фанатизмові. Звичайно на оборону протестантів говорили: „Таж це не релігійна війна“. Які ні були часом надужиття, повстанці все шанували жінок, чого зівсім не робили оренджисти. Англійські військові старшини, заслонюючися законом, віддавали катові кожного зловленого повстанця. Ні одного з них не помилювали. Тож справедливо говорили ірляндські вожди: „Боремося зі стричком на шиї!“

Другий наступ на Деблін, так само невдатний, як перший був початком поразень куди важніших і більш рішучих для повстанців. Побиті під Віклов вожди стали один одного обжаловувати. І коли так скидали вину програної один на одного, вояки не знаючи кого слухатися, тратили дорогий час. А тимчасом англійське військо йшло спішно. І тепер, хоч Ірляндці боронилися завзято, не встояли, мусили опустити шанці. Повстанці ще якийсь час держалися то тут то там, та вкінці таки мусили піти в розтіч.

Та тимчасом вибухло нове повстання на півночі між присвітеріянами. Вони дожидалися успіхів Зєдинених Ірляндців. Та ця їх обережність і самолюбний рахунок погубили їх самих. Англійське

правительство, що знало їх наміри, мало час приготувитися, щоб знищити й це повстання.

Останки ірландських відділів побитих у графстві Ввексфорд, подалися частинно до графства Давн — де теж вибухло повстання, але також за пізно. Правда, побили спершу королівське військо, та потім по розпачних зусиллях здобути англійську артилерію, потерпіли криваве поразення.

Щоб до краю знищити повстанців англійське правительство хопилося брехні й віроломства. Воно звичайно, зараз по програній переможені дуже легко вірять у зраду й жадно приймають всякі підюджування, щоб скинути вину з себе на других. Урядові агенти Англії зручно вмовили в протестантів, що належали до „Товариства Зєдинених Ірландців“, що католики зраджують їх. Проклямація, що обіщувала загальне помилювання протестантам, які піддадуться, довершила роздвоєння, що його почала брехня.

Усі протестанти, що належали до союзу зложили оружжя й просили ласки амнестії. Та всеж таки правительство вишукувало їх вождів та судило й карало смертю.

Коли до місяця все вєспокоїлося, розійшлася чутка, що Французи висіли на беріг у графстві Мейо. Це генерал Юмбер прибув із 1500 вояками та заняв містечко Кіляля (22. серпня 1798 р.) Колиб така вістка розійшлася була перед

місяцем, булаб викликала в Ірляндії загальний зрив. Та тепер надармо виставляв Юмбер зелені прапори, надармо розкидав зазиви та заохочував у них всіх, без ріжниці віроісповідань лучитися з ним, ніщо вже не могло розворушити Ірляндців, що задеревіли вже в відчаю й здавалося втратили всяку надію. Тільки невеличка скількість селян злучилася з Юмбертом тай вони були лихо зоружені. Побачив Юмбер, що тільки на власні сили може опертися, лишив невеличкий відділ у Кіляля та з 1200 людьми подався на південь. Сподівався викликати там нове повстання. Та перегородив йому англійський генерал Локе чотири-тисячним відділом. Юмбер розбив цей відділ і рушив далше. На горбах запалили огні, щоб дати клич до повстання жителям Кестлебару та приморським. Дарма! Тільки дуже небагато Ірляндців злучилося з Французами. Юмбер пішов далше на Деблін. Думав злучитися з кількома відділами зєдинених Ірляндців, що ще держалися. Старався йти так, щоб ворог не міг злучитися й разом ударити на нього. Та така нерівна боротьба не могла трівати довго. Мусив звести боротьбу з 30.000 тисячами Англіїців. По завзятій боротьбі, здобув для себе й 844 своїх вояків почесну капітуляцію.

Коли вістка про це дійшла в парламент, одноголосно обжалували віцекороля та його генералів, що не тільки да-

ли горстці Французів пройти переможно всю країну, але не вміли навіть знищити їх до одного, хоч мали в трицяттеро більшу силу.

Повстанці, що їх лорд Корнваліс не хотів обняти капітуляцією, подалися до Кіляля, та годі було їм там вдержатися довго: Англійці здобули місто й віддали на грабунок війську, а всіх Ірляндців, що не встигли задалегідь схритися в лісах, розстріляли або повісили.

В місяць потім прислав французський директоріят нове військо, 3000 вояків, під проводом генерала Гардея на одному лінійному кораблі та вісьмох фрегатах. Та заки ще встиг генерал Гарде висадити військо на беріг, англійська фльота напала на його кораблі й він по шестигодинній битві мусив здатися.

Такі то були невдатні три виправи французького правительства до Ірляндії.

Населення цієї країни знесилене й зневірене не стануло одностайне по їх боці. Тай впрочім, чиж такими невеличкими силами можна було вирвати Ірляндію з англійського ярма?

Та хоч і невдатна тай спізнена була поміч Франції, всеж таки причинилася вона до цього, що Ірляндія стала вважати Францію союзницею своєю. Вірили добродушні Ірляндці, що Франція ніколи не переговорюватиме з Англією інакше, як забезпечуючи Ірляндії волю. Та вістка про подробиці мира з Англією здувала Ірляндію і вразила. Не хотіли ня-

ти віри цьому й кликали з болем: — Чи ж можливе, щоб Французи стали оренджи-стами?”

Англія тепер мстилася криваво на Ірляндцях. Хоч війна скінчилася, воєнна рада виловлювала й карала смертю всіх визначніших Ірляндців. Дійшло до цього, що карали смертю навіть цих, що своїм впливом у часі повстання рятували життя протестантам.

Це свідчило, казали англійські судді, про великий вплив їх на розярених католиків, а це теж вина, бо вплив можна мати тільки на людей, що маємо з ними одні почування, або проймаємося їх справами. Байонетами виганяли свідків із трибуналу, що хотіли свідчити в користь обжалуваних, хочби вони були й протестанти, ба навіть вязнили. Про ці англійські суди так пише Густав де Бомон, що писав на основі англійського історика протестанта Гордона:

„У цих трибуналах бездушної справедливості, все було вжите, щоб винайти винувників, все самі навіть докази невинності... В недавньому часі впало з рук ката двісті жертв. Часто кара, присуджена винному, не виставала пристрастям, що призначили цю кару. Коли у Ввексфордї довершувано присудів воєнного суду, калічили трупів, втинали голови й завішували їх на зовнішніх мурах трибуналу, а тіла кидали в воду. Таким поведенням глибокі рани, завдані бідній Ірляндії, довго лишилися незагоєні й кровю накіпїлі.

Англійське військо в своєму переході знищило було весь засів. Із цього прийшов голод, що трівав два роки. Числять на вісімдесять мільонів франків шкід, що принесла їх війна.

Тай від цього часу голод в Ірляндії не був проминаючим нещастям, що тільки часом навіщував Ірляндію. Голод до-недавна був постійним гостем Ірляндії.

Від унії (1800 р.) до смерти О'Коннела (1847.)

По знищенні Зєдинених Ірляндців забралася Англія знищити останню ознаку ірляндської окромішности — рішено звалити ірляндський парламент.

Коли вже рішено знесення ірляндського представництва англійським парламентом, перший міністер славний Піт зайнявся підшуканням найменше коштівного способу наклонення більшости членів низшої палати до цього політичного самовбивства. Палатою лордів він не журився, бо ж це була тільки англійська протестантська аристократія, що не мала інших взаємин із Ірляндією, як взаємини пана зі своїм рабом. Лорди навіть не жили в Ірляндії, звідтам брали тільки зиськи. Зате інакше було з низчою палатою. Тут Піт сподівався подвійного опору: з боку міністрів і з боку опозиції. Міністри не радо зречуться нагоди запродувати себе.

Піт знав, що грішми все зробить, тільки жахала його велика сума, що її

требаб видати на підкупство. Від непамятних часів куповано в Англії послів трьома способами: посадами, платнею й одноразовою сумою. Коли правительству не ставало посад до роздачі, творило нові й цим посадам надавало відповідні платні, не по важности посади, тільки по вартости посла. Часом посада не вдоволяла посла, тоді надавали йому кілька посад і з уповажненням продавати їх поодиноким людям. Само собою, що гроші на ці платні брали з Ірляндії й так нещасна Ірляндія сама доставляла ворогам засобів до підкупства цих, що продаючи себе, продавали Ірляндію. „Підлі платні для підлих людей!“ закликав раз лорд Гратам на повному зібранні обох палат. В останніх роках існування ірляндського парляменту ці платні дішли до більш як пів міліона фунтів штерлінгів.

Урядовим агентом у цих підкупствах був сам ірляндський віцекороль. Колиж його в Ірляндії не було, в його іменні правило країною трьох лордів і вони торгувалися з послами. Звичайно порозумівалися з кількома впливовими послами. Часто умовлялися на гурт із цими нового роду підприємцями, а вони вже по своїй волі вживали різних можливих впливів. І так ці „підприємці“ набрали великої переваги в управі Ірляндії. Віцекороль не міг нічого зробити без них, а все міг зробити при їх підпомозі.

Низша палата залежала від двох

впливів: від Англії, що підкуплювала її
й від лордів, що були власниками два-
цяти *bourgs-pourris* (виборчі кантони) й
в дійсності йменували послів. Крім цього
в ірландському парляменті міг засідати
тільки цей, що дав доказ, що прийняв
причастя по англіканському обрядові.
Так парлямент, зложений виключно з
протестантів, був безнастанно в бороть-
бі з більшістю народу. А всеж таки, коли
предложено знесення ірландського пар-
ляменту, Ірляндія змучена та знесилена,
виступила проти знесення парляменту.
З трицяти двох графств, двадцять одно-
рішучо виступило проти знесення пар-
ляменту. Внесли петиції з 700.000 підпи-
сами. Хоч цей парлямент не приносив
користи Ірляндії, а радше шкоду, Ірланд-
ці виступили в його обороні, бо колиб
зріклися права посідання парляменту, то
зріклисяб разом права до імени на-
роду.

Коли в 1799 р. предложено вперше
біль про унію, Гратам на чолі опозиції
сильно оперся проєктові міністра, і пар-
лямент рішив задержати окрімшність.
Та знав Піт своїх людей. Між членами
більшости були найбагатші власники, що
доси могли самовладно розпоряджувати
виборами. Біль про злуку сягав у їх ки-
шеню, а вони бажали зберегти право,
даватися підкуплювати. Тоді Піт заклю-
чив із власниками гидкий торг. Оцінили,
кілько зиску приносив їм *bourg-pourri*
й таку суму мала Англія виплатити цим,

що наслідком акту унії втратять цей привілей. Винагорода дійшла до велитенської суми 1,200.000 фунтів штерлінгів. Посади, пенсії й ласки ріжнородні заспокоїли власників і акт унії прийнято 26. травня 1800 р. більшістю голосів (118 проти 73).

Так сповнився законодавчий злочин, що вимагавби був Ірляндію з числа європейських народів, колиб Бог відступив володарям своє власне право — відтинати гилля з дерева людства.

Ірляндія, хоч її переслідували далше вже „по закону“ тай хоч представництво її в англійському парляменті було англіканське, остала католицька.

Ірляндці навчені минулими нещастями не хапалися вже заговорів. Навчилися вживати законного оружя, що його Англія мусила їм лишити — товариств і друку.

Вже в часах, коли Зєдинені Ірляндці ставили долю Ірляндії на страшну гру битв, товариство тихе, смирне, що назвалося „Католицьким Комітетом“, працювало в укритті над суспільним відродженням земляків. В 1809 р. цей Комітет вибрав собі головою сір Джона Кіюфа (Keoga). Він був батьком і основником спокійного агітаторства цього товариства. А вже його наслідник Данило О'Коннел надав товариству силу й славу. Та всеж таки Кіюф підготовив основу, що на ній вирости слава й сила О'Коннела.

Данило О'Коннел родився 1776 р. і вчився насамперед у старого католицького священника. Пізніше батько вислав його до Франції, в Лювен, до домініканів, опісля до езуїтської колегії в Сан-Омер. Батько прозначив його був на духовника. Був звичай в Ірляндців, що одного з синів прозначували на службу Богові. Та Данило не чув у собі покликання на священника й пішов на науку права, куди тоді щойно допустили були католиків. Але й мури трибуналу були для нього за тісні.

Тоді відбувалися скрізь по Ірляндії різні віча. Подався туди Данило. На вид кількатисячних слухачів, захоплених, розворушених, пізнав юнак своє покликання й уперше виступив із промовами.

Промови зачинав він звичайно цим, що еднався зі своїми обдертими слухачами, ставав немов відгуком цих почувань, що їх тоді оживлювали. Як було треба: жартував, плакав і грозив. Не вагувався навести сміховинку з календаря, калямбур, або й неглибокий дотеп. Горе оренджистові, коли який тоді йому попався, чи це був перший міністер, чи лорд, чи посол, чи власник або купець! Висміяв його, допик йому, перетряс його вчинки, вдачу, навіть його зверхній вигляд. Таким убиттям жертви О'Коннел зневолював для себе всю увагу і ставав паном слухачів. Що йно тоді переходив до задуманого питання, оживлювався все більше, відв'язував хустку на шиї

й кладучи широку руку на обнаженій груді, захоплювався увесь своєє красноречивістю. Часто й дві години його голос, завдяки кріпким легеням, плавав над здвигом народу, голос усе грімкий і кусливий. Свої почування висказував із таким глибоким пересвідченням і з такою рішучістю, що здавалося кожне слово, що виходило з його уст, пробирає статі і вид, що їх бачимо навіч.

І дріжить усе зібрання, а на лицах слухачів неначе в зеркалі відбивається все новий і новий вигляд О'Коннела, здається він увесь із тілом і душею перелився в слухачів.

В 1821 р. король Юрій IV. прибув у Ірляндію. О'Коннел багато причинився до цього, що Ірляндці прийняли короля з захватом. Бачили О'Коннела, як пильно ходив у передпокої Деблінської палати й давав приклад прихильности та ввічливих заяв.

Сподівався він, що приєднає так короля для направи долі Ірляндії. Та розчарувався. Була це тільки подорож для розривки.

Побачив О'Коннел, що нічого не можна сподіватися від короля й рішився заснувати нове товариство з членів Католицького Комітету. Завданням товариства було перше всего повне політичне визволення католиків.

Та спершу не йшло воно. Ірлянський нарід зневірений і знесилений не скоро дався зрушити до нового діла. Тоді

О'Коннел звернувся палкою відозвою до багатих власників католиків. Католицька аристократія в останніх змаганнях Ірландців не брала участі. Чи то тому, що боялася втратити майно, чи таки втратила вже була надію, що ірландських жалів вислухає Англія колинебудь. Та О'Коннел був свідомий цього, що товариство, яке заснував він, без співучасті багатої, впливової та освіченої частини народу не матиме великого успіху й рішився втягнути й католицьку аристократію до праці.

Відозву прийняла католицька аристократія прихильно та вскорі товариство в числі своїх членів мало представників найдавніших ірландських родин.

Небаром товариство мало свій бюджет, (при допомозі добровільної складки двох су), що їх кожен член товариства складав що місяця й витворило справжнє правительство репрезентаційне, яке сповняло свої обовязки незалежно від англійського правительства. Судді вибрані товариством рішали в процесах католиків і ніодин англійський агент не міг надужити своєї влади без нараження на боротьбу з католицьким товариством, що готове було ставити його перед вищі трибунали.

Затрівожило це само собою Англію. Що О'Коннел був душею й головою товариства, то рішено знищити насамперед його. Обжалували його за підбурюючі промови на вічах і поставили перед

суд присяжних. Суд присяжних признав його невинним. Це скріпило католицьке товариство. Воно зросло так, що мусило поділитися на часті. Надармо англійське правительство на основі закону з 1825 р. розв'язало й комітет і навіть саме товариство. Товариство перестало тільки мати видимих начальників, вибраних і наділених спеціальним мандатом. Кожні збори товариства стали окремим вічем, що на ньому міг бути кожен, а предсідника вибирали кожен раз більшістю го-госів. Ці віча розмножилися по всій Ір-ляндії. Не було міста, містечка, що не бажалоб мати свої віча.

В 1825 О'Коннел був на вершку впли-ву й слави. Покликаний перед слідчу ко-місією, визначену англійським парламен-том для розсліду ірляндського питання, представив жорстокість, що продавлю-вала Ірляндію. „В своїй бесіді“ — каже Банон — „не вжив він ніодного прикро-го або гіркого слова. Говорив тільки про згоду, про гармонію. Відповідав на всі закиди, виявляв надужиття, вказував ліки на всяке лихо, малював ярко нужду Ірляндії, не опускаючи ніодного переслі-дування. А серед тисячі неминучих за-сідок, в кожному такому слідстві, сказав, коли не найкращу, то бодай найпожиточ-нішу бесіду в користь неволеного на-роду“.

О'Коннел так поміркований перед комісією, що даремно старалася прило-вити його на проступку проти влади,

вернув в Ірляндію даліше на мирну агітацію.

Від давна протестантська шляхта, що мала більше ніж дві третини ірляндської землі, розпоряджала місцями в парламенті й уважала, що це їх право, забезпечене приписом. Ба, навіть орендатори-католики вважали свої голоси власністю панів, що в них наймали землю й голосували по їх волі. Католицьке товариство постановило вивести шляхту з цьої блудної думки, а в орендаторах розбудити гідність людини, независимість громадянина. Товариство на вічах ударило перше всего на маґнатів, що мали найбільше голосів і проти них поставило кандидатів прихильних католицькій справі.

Надармо старі парламентські роди кидали грішми й погрозами, надармо вичерпували свої впливи й підкупства, кандидати товариства перемогли. Була це велика перемога, хоч цих кількох прихильних католикам послів не могло ще вплинути на зміну відношення парламенту до католиків. І справді внесення, щоб палата заявила, що час уже розглянути права щодо ірляндських католиків, відкинув парламент по довгій і бурливій дебаті, що тягнулася дві ночі.

Тепер рішило Католицьке Товариство завдати удар сильний і несподіваний. Прийшов поновний вибір Бессі Фіц

Джералда, посла з Кларку в 1828 р. Він у парляменті ставав завсігди в обороні католиків і тому католики голосували на нього. Та тепер по останній перемозі бачило Католицьке Товариство в ньому тільки протестанта, людину, що згодилася належати до міністерства ворожого католицькій Ірляндії й товариство заявило голосно, що така людина не може заступати в парляменті справ католиків так, як слід їх заступати тай, що цей мандат не належить нікому іншому тільки О'Коннелеві. Його кандидатуру проголосили прилюдно. Серед англійців вістка про цю кандидатуру викликала лютість і гнів. А в Ірляндії й католики й протестанти готовилися до рішучої розправи. Закинули всі справи, говорили тільки про одно, про вибори в містечку Енніз. Пішла жива агітація скрізь за О'Коннелем і проти нього. На всіх вулицях і на роздорожжах містечка Енніз будували на борзі підвиснення. Деколи на дошці, положеній на двох бочках, бесідники один за одним промовляли від ранку до ночі. А на вулицях повнісіньких народу, розложилися відділи англійського війська, готові покористуватися найменшим замішанням. Та начальники товариства заздалегідь зобов'язали Ірляндців, щоб ні в передодень ні в день виборів ніхто не пив ні каплі горілки. І на вулицях царив спокій, Ірляндці ніяк не далися вивести з рівноваги.

По створенні виборчої листи шериф

увесь дріжучи проголосив вибір Данила О'Коннела.

Дня 15. травня 1828 р. О'Коннел увійшов в англійський парлямент і зараз на вступі не хотів зложити супремаційної присяги, що признавала короля головою Церкви й виступала проти католицької віри. Вибір О'Коннела само собою признано неважним і проголошено нові вибори. І знов вийшов послом О'Коннел. Тепер англійцям треба було, або уступити, або взяти за оружжя. Рішилися на перше. Голова кабінету лорд Ввелінгтон заявив у парляменті, що небезпечно відмовляти довше католикам права засідати в палаті. Та щоб закрити програму своєї партії й бодай про око показати, що зівсім не уступає товариству, велів оповістити, що розв'язує його. Товариство бачучи, що акт визволення вже виготовляється, само розв'язалося (12. лютого 1829 р.), заявляючи, що знов завяжеться під іншою назвою, коли буде треба. У два місяці пізніш прийняв парлямент акт визволення (13. квітня 1829). Цей акт зірвав останнє звено велитенського ланцюга карних законів, викутих для переслідування католиків. На основі цього акту міг кожен католик засідати в парляменті без обов'язку складати протикатолицьку присягу. Тай не тільки в парляменті була вона визволенням! Закони не говорили вже тепер, як давніше, що католик не може займати ніякого уряду ні цивільного, ні політичного,

тільки: ніхто не може займати ніякого уряду, поки не зложить супремаційної присяги. Раз ця присяга відпала, то всі католики дістали доступ до урядів і всі англійські привілеї стали привілеями й католиків.

І так скінчилося горожанське поневолення католиків Ірляндців. Те, за що тільки ірляндської крові пролилося, за що тільки лютих боїв звели Ірляндці, що їх і їх країну виснажили й знесли до краю, осягнули тепер Ірляндці розумною законною боротьбою одного О'Коннеля.

Ірляндці стали рівноправними громадянами Бритійської держави. Та треба було перемогти ще одного ворога — нужду, страшну, нечувану ніде нужду.

Хто приглянувся тоді нужді Ірляндії, не знаходить слів до її опису. Нарід зодягнений у лахміття, крізь яке всюди визирає голе тіло, нарід, що живе в хатах виліплених із висушеного болота, що їх із часом дощі знов заміняють у болото. А в хаті замість постелі вязка соломи на голій землі. Нарід живиться виключно печеною картоплею, тай цеї не стає йому. Щаслива й рідка хатина, що годує безрогу, щоб із продажі її купити яку-таку одежину та заплатити наєм. І в містах не краще. Там самі прошаки.

В 1832 р. єпископ Дойл на запит англійського комісаря щодо положення населення в його дієцезії відповів: „Ір-

ляндія є цим, чим була все — вмирають із голоду, як звичайно!“

В 1835 р. назначила англійська влада велике слідство щодо положення Ірляндії.

Комісія ставила таке питання:

— Чи не маєте відомости про яку смерть, що приключилася б в останніх трьох літах наслідком недостатчі конечних життєвих потреб?

Із відповіді на це питання комісія не мала змоги на час вписати в реєстр тільки скількості людей, що вмерли з голоду. Доказано, що в Ірляндії було тоді три мільйони людей наражених щорічно на голодову смерть, а два мільйони наражених на небезпеку смерти з повільного голоду. Це в звичайних роках, а щож у роках недороду та дорожнечі.

Ось такий опис в англійському щоденнику:

„Грудень 1846. В деяких повітах смертність із голоду тільки, що не стає домовин для мерців і багато більше людей умирає, як у часі холери... О'Коннел на вічу в цім тижні 19. грудня згадав про одну хату, де з голоду вмерло 57 людей... П. Камінз, урядник графства Корку, в прилюдному письмі до лорда Веллінгтона пише таке: „Чуючи про страшну нужду в парохії Майроп (Скібберін) подався я туди, взявши зі собою тільки хліба, кілька п'ять людей могло двигнути. Як прийшов я, застав село на око пусте. Я ввійшов у кілька хат. У першій

побачив я кілька примар, чи кістяків, що прикуchnули в тісному кутику на соломі. Дерга служила їм усім накриттям. Я за-
вважав, що всіх мучила горячка. Шесте-
ро їх було, що тиснулися одно до одно-
го: чоловік, жінка й четверо діточок. Як
тільки розійшлася вістка про мій прихід,
окружило мене двадцять примар. Деякі
з них були в стані повного божевілля.
Здається мені, що ще чую їх дикі вигу-
ки, що бачу їх лиця похмурі й непритом-
ні. Коли я хотів виходити, з трудом міг
видобутися з обіймів жінки, що мала на
руках новонароджену дитину. Ця нещас-
на жінка й її дитина були майже зівсім
нагі. Поліція веліла отворити хату, за-
чинену від кількох днів. Найшли в ній
двох мерців на землі, змерзлих, на пів
погризенних щурами“...

Від р. 1846 до 1847, несповна протя-
гом року вмерло з голоду 250.000
людей.

Боротьба з цим страшним ворогом
була чи не найтяжча. Головно тому,
що в Англійців не було доброї волі ря-
тувати Ірляндію від голоду. Чужі пани,
чужа аристократія не журилися цим, що
Ірляндці гинуть з голоду, а журилися
цим, щоб як найбільше зисків добути
з ірляндської землі й давали її в наєм
цьому, хто більше платив. Щоб не мати
клопоту, вони винаймали землю гуртом
одному підприємцеві. А цей уже ділив її
на паї й винаймав кожен пай орандато-
рам низчого ряду т. зв. мідльмен-ам.

Ці мідльмени ділили свої паї на ще менші пайочки, п'ять до шість акрів землі й віднаймали її за ціну, яку сами настановили, бідним селянам. А цьому селянинові нераз не лишалося ніщо інше, тільки або згинутися з голоду, або брати землю в аренду, без надії, що матиме чим заплатити.

Так якби ні було, бодай один рік мали надію, що не помруть з голоду.

Другим, найбільш зненавидженим тягарем католиків був закон, що кожна парохія, де було бодай кілька протестантів, покривала всі тягарі на користь протестантської віри. Так шість і пів міліона католиків мусило удержувати духовенство для міліона 200 тисяч протестантів, а було цього духовенства доволі: 18 єпископів, 326 вищих духовних достойників, 1333 пасторів і 752 вікаріїв, або заступників, а всі разом брали платні 22 міліони франків. Були це в багато місцях пастирі без овець, оплачувані грішми католиків. Католики все противилися цим оплатам. Так, що протестантські парохі мусили насильно стягати з них цю данину й брали на поміч жандармерію, а то й військо, що силою забиравало худобу, або домашню обстанову. Це доводило нераз до кровавих сутичок. А коли й не було їх, коли судовий присуд не знаходив ніякої перепони, тоді не великий пожиток мав протестантський парох із зайнятих предметів. Ніхто не купив цих предметів. На-

дармо виставляли їх на продаж, ніякий купець не найшовся ні в Дебліні ні навіть у Лівверпулі, куди часто вивозили ці конфіскати. Тут влада ірляндського народу не лежала в отвертому бунті, тільки в холодному опорі, добре обдуманому.

Третім лихом були школи, що тепер були в руках протестантського духовенства. Школи ці засновувано на це, щоб англійшити ірляндські діти. В 1733 р. засновано т. зв. „Чертерскулз“, або „Школи для вчення папістів (католиків) і інших убогих дітей туземців“. Вони не мали іншого завдання, як навертати католиків на протестантизм, бож призначувано навіть нагороди для відступників. Та на похвалу ірляндським католикам треба признати, що за 90 літ тільки тисяча учнів дістала ці нагороди, тай учнів у цих протестантських школах для католиків було за цих 90 літ (1733—1824) всего 12.000. А видано на них понад міліон фунтів штерлінгів. Виходить, що Англія викинула ці гроші в болото, розбилися її наміри об кріпку віру учнів католиків та недовіря до цих шкіл їх батьків.

Проти всіх цих лих мусили що Ірляндці боротися. Мусив боротися проти них і О'Коннел.

Він, як уже було сказано, рішився добиватися прав для ірляндських католиків законним шляхом і тому, коли домагався відкликання Унії, запевняв усе

про свою прихильність до королівської влади, що становить єдність Бритійської держави й усе заперечував, коли йому закидували скриту думку політичного відокремлення. Жадав він тільки зірвання парляментської й закондатної єдності. Жадав заведення ірляндського парляменту, що мавби потрібну владу постановляти в Ірляндії окремі закони, жадав знесення англійських прав, як шкідлих для розвитку країни. Та цей його проєкт викликав з одного боку спротив Англії, що бажала, щоб усе остало по старому, а з другого боку невдоволення „молодої Ірляндії“, що змагала до повного відірвання Ірляндії від Англії.

Щоб не робити труднощів прихильному реформам в Ірляндії міністерству Ввігів (Ввіги це ліберальна партія, Ториси консервативна) О'Коннел здержався від усіх неприязних демонстрацій, щоб так не дати Торисам приводу до обжалування Ввігів, що лучаться з ворогами престола.

Та вже навіть у часі двозначного союзу О'Коннела з Ввігами, ірляндська патріотична партія працювала безнастанно над удержанням тихої агітації. Розвязане в 1829 р. католицьке товариство знов завязалося в 1838 р. під назвою „Загального Товариства в Ірляндії“. В 1839 р. О'Коннел заявив, що треба спробувати, чи не вдасться вимогти, щоб усі ірляндські провінції посиляли в Лондон означену скількість представ-

ників, що предкладалиб домагання народу. Колиб їх голосу там не послухали, тоді він зажадає повного зірвання Унії. Товариство утворене для здобуття цієї мети назвалося „Попередниками“. Зраз за ним утворилося товариство Відкликання на цих самих основах, що й колишнє католицьке товариство. Мало цих самих начальників вживало цих самих законних способів у боротьбі. Товариство розвивалося бисто та гарно.

Рік 1843 назвав О'Коннел роком відкликання Унії. Численні віча по всій Ірляндії домагалися відкликання її. Спершу торисівське міністерство не робило собі ніщо з цих віч, не бажало ні бачити їх, ні чути про них. Коли в парламенті ірляндські послы звертали увагу на положення в Ірляндії, то кабінет заявляв, що не бачить ніщо так пильного, щоб займатися цим питанням, а парламент згідний із цією думкою, переходив до інших питань.

Таке поведення правительства не могло вспокоїти агітації, множилися мітінги (віча), а скарб товариства дійшов до великанської суми. Тоді й кабінет порушився. Та замість успокоєння бурі лагідними засобами, взявся розярювати ірляндців, щоб раз покінчити з „Відкликанням“, як колись покінчив був із Зєдиненими Ірляндцями. На внесення ірляндських послів міністер Грагам відповів зухвало, що забагато вже зроблено для Ірляндії. Додав заразом, що пра-

вительство вжило вже потрібних засобів до придавлення бунту.

І так було. Всі залоги укріплених місць були в воєнному поготові. По містах зоружувано касарні й присилано в Ірляндію оружжя та стріливо. На щастя второпність вождів „Відкликання“ не допустила до проливу крові. Вони дали до зрозуміння Ірляндцям, що Англія дуже бажає боротьби, що вичерпала вже всі засоби відложення відклику Ірляндців, що хопилася цих останніх засобів. Щоб знищити всі надії Англії, вистане не прийняти бою.

Завдяки довірю й карности в „Відкликанні“, О'Коннел і його приятелі не допустили нідоякого зачіпного руху й не перестали домагатися прав для Ірляндії законним шляхом.

Коли по короткій перерві торисівське міністерство знов обняло керму й коли видаючи збіжевий закон, голова поміркованих торисів, виявив прихильність домаганням Ірляндії. О'Коннел захочував „Відкликання“, щоб держалися дождидання. Та тепер уже не всі послушали його зазиву. Сильні спори вибухли в товаристві „Відкликання“, а Моолода Ірляндія заявила, що Освободитель (як звали О'Коннела) не викликає в них достаточного довіря, що треба взятися за гостріші способи, щоб здобути справедливість.

О'Коннел вичерпав уже був усі законні способи. Ще один крок дальше, а

найшовсяб на огнистій почві бунту. Тож „Молодій Ірляндії“ лишалося або йти даліше шляхом, що його вказував О'Коннел, або підняти прапор бунту й повстання.

Страшний голод в 1846 і 1847 р. описаний уже вище давав знаменитий підклад до цього.

А тут ще й освободителя Ірляндії О'Коннела звалила недуга. Лікарі порадили йому виїхати за границю, в лагідніше підсоння. Вкінці послухався їх і виїхав. Кинув свою дорогу Ірляндію. У Франції бачили його мовчазного, в одчаю. З трудом доволікся до Генуї, де ждала на нього смерть. Там помер 15. травня 1847 р., помер не побачивши Риму, що був метою його подорожі, де бажав поклонитися св. Отцеві, якому все дорога була доля Ірляндії. Вмираючи бажав, щоб бодай серце його могло спочивати в безсмертному місті.

Син і приятелі О'Коннела відвезли його тіло в Ірляндію, до Дебліна. Там відбувся похорон серед загального смутку. В цей день забула Ірляндія про голод, вся віддалася тільки жалеві за неповертною втратою, що її зазнала.

Від 1848. р. аж до найновіщих часів.

О'Коннел умирав на порозі голодних років (1847—1851). В останньому двацятилітті XVIII. ст. в Ірляндії були великі врожаї й великий розцвіт матеріяльного добра. Населення Ірляндії зростало

сильно. В часах наполеонських воєн і континентальної бльокади Ірляндія стала шпихлірем Англії. Ціна збіжа росла з тижня на тиждень. Та війни покінчилися, ціни впали, а населення остало. Годі було лордам жадати таксамо високих чиншів, як ці, що їх брали протягом кільканацяти останніх літ: земля перестала давати прибутки. І задумали вони замінити управні поля на пасовища, — думали про давній випас овець та відновлення багатого ткацького промислу. Наємники прогнані насильно з більших паїв, осідалися на менших — працювали, щоб вижити численну сім'ю. Плекали вже тільки картоплю, бо тільки картоплі міг виплекати тільки, щоб вижити. Аж нараз картоплі стали гнити. В 1845 році протягом трьох днів пропадає весь урожай картоплі. Це саме було в 1846 і 1847 р. Голод володар Ірляндії. Селянин із жаху та голоду попадає в чорну задуму. Цілі родини сидять тижнями на своїх не своїх нивках та бездумно споглядають на чорні борозди, де гние їх минулорічний хліб. Доми працітюрми — повніські народу, зачиняють ворота перед тисячами. Що ранку перед ворітьми мерці. Товпи жили, домагалися нічлігу, харчів, не було їм місця в середині, остали на дворі — милосердна смерть увільнила їх від життєвих мук. Вози ночами їздять по мерцях, що встеляють шляхи. Нема похоронів, тихцем хоронять людей. Збирають мерців у глибокі вози з рухомими днами й відтіля:

скидають їх у спільні ями. Хто не згинув із голоду, пошести беруть його. Хто живий, тікає. Обіцяною землею — Америка.

Облічили, що Ірляндія втратила від голоду й пошестий 729.033 людей. Із поміж цих, що тікали, забрала смерть 200 тисяч. Переселенців здорових і цілих прибуло в Америку 1,240.737. Історики налічують, що ці страшні роки забрали з Ірляндії 2 і чверть мільйона людей.

Ці роки голоду — зворотна точка в історії Ірляндії XIX. ст. Відтоді суспільне питання ні на хвилину не вгаває порушити громадської думки. Земля власність лорда. Він робить із ньою, що йому захочеться. Сидить на ній, відданий на панську ласку наємник. Нужденний, темний, обтяжений дітьми, що ще й не вміє як слід обробляти поля, тікає. В рр. 1851—1860 знову півтора мільйона Ірландців переселюється за океан.

Із ними разом іде жажда пімсти. І там, за океаном родяться перші местники. На еміграції, в Зединних Державах творяться революційні організації Феніїв (від Фін герой, легендарний ірландський король). Зародки приймаються і в Ірляндії та розростаються. Коло 1860 р. Феніїв є в самому Дебліні 100 тисяч. Видають свій часопис „Айриш Піпл“ (Ірландський Нарід). В 1863 р. в Америці проголошують ірландську республіку. Англійське правительство виловлює провідників. У відповідь Фенії нападають на Канаду, хоч і без поводження. Пробують здобути твердиню

Честер в Англії, в вересні та в грудні 1867 р. У Менчестері в білий день захоплюють вязничу кариту, що везе їх провідників. Трьох героїв гине на шибениці. В грудні висаджують у повітря вязницю в Клеркенвіл. Англійці стрівожилися. Стала будитись совість слабо, ледво чутно: даймо Ірляндії реформи...

В 1867 р. реформа виборчого закону демократизує парлямент. Гледстон користується цим, щоб почати реформи. Протестантська церква, церква пануюча в католицькій Ірляндії (католики творили й творять 80 процент населення Ірляндії) — що є причиною не тільки релігійного, але й морального та економічного гнету — мусить утратити привилеї. В 1869 р. було 199 протестантських парохій в Ірляндії, де не було ні одніського протестанта, а в 107 було ледви дві, три семі пртестантів. Навіть протестантський посол Лов говорив: Ця церква спирається на неправді, на гнеті більшості меншістю... В 1869 Гледстон перевів відділення цієї Церкви від держави в Ірляндії. Протестантська церква втратила привилеї. Перестала висилати представників до палати лордів. Правда оставили ще їй церкви, доми та школи і цвинтарі, але десятини й поле переходять до ліквідаційної комісії. Протестантські духовники й церковна служба дістали відшкодування. З грошей за продані маєтки утворено т. зв. церковний фонд, що по ліквідації церковного майна дав сім міліонів фунтів штерлін-

гів. Фонду цього мали вживати тільки на потреби викликані нещастям, та пізніше Ірляндці не раз жалілися, що англійське правительство користується ним не по закону.

Так доволі легко пішло з відділенням церкви від держави. Куди трудніш було з визволом ірляндської землі від наїзду та гнету лордів. Конфіскації завели в Ірляндії зівсім новий лад. Уся сливе Ірляндська земля найшлася в руках завоювників — англьосаксонців і протестантів. Давнє, хліборобське населення кельтійські селяни стали кріпаками. Католики могли, як знаємо, тільки наймати землю на час низче трицяти літ. Наємець землі відданий на ласку і неласку лорда. Лендлорд, власник, суддя і представник влади, це пан життя і смерти віднаємця. Він по власній волі означає чинш, податки, наказує приписи, закони, накладає кари, засуджує на киї, вкінці виганяє. Третина цих лендлордів живе поза Ірляндією, удержує своїх повновласників (мідменів), що віднаймають у власників доходи з землі, а самі ссуть, як можуть наємців. По голодних роках 1847—1881 лорди не ждуть на нових наємців. Взялися нищити оселі, виганяти хліборобів й заміняти давні поля на пасовища. Ірляндія стає країною великанського витвору мяса та вовни. Протягом кількох літ цілі графства виселюються зівсім. Протягом десяти літ звалили триста тисяч селянських хат і півтора міліона Ірляндців утекло за море. 373

родин прогнали власники зі землі в рр. 1899—1860.

Англійське правительство злякалося. Влаштувало анкету, однак без ціли. Приятелі Ірляндії говорять про права орендарів (наємців), а лорд Палмерстон відповідає: „Права наємців, це шкода для власників“. І Парлямент відкидає всі спроби допомогти наємцям. Від р. 1829—67 відкинув англійський парлямент двадцять три проекти законів зголошених в інтересі наємців. Щойно в 1870 вперше Гледстон поставив питання розвязки земельної справи в Ірляндії. Треба створити в Ірляндії класу дрібних земельних власників, треба викупити землю від ленд-лордів. Гледстон увів застереження викупу в закон. Та передусім признав право наємця в цій думці, як воно було в Илстері. Там мав право наємець остати на винаймленій землі поти, поки платить чинш. Мав право не платити вищого чиншу, поки не збільшиться прибутки зі землі. Міг вкінці відступити своє право за оплату третій особі. Відступне платив і ленд-лорд, коли хотів позбутися наємця. Лендлорд, що не заплатив наємцеві відступного міг ждати роками, аж зголоситься новий наємець, бо илстерські земленаємці були від століть звязані та солідарні.

Цей закон поширений тепер на всю Ірляндію все ще не був достаточний. Закон не згадував ніщо про висоту чиншу. Це використали лендлорди та стали підбивати чинші. Колиж наємці не могли

вже платити надто високих чиншів, проганяли їх без милосердя й — без винагороди. В шістьох роках прогнали так в Ірляндії 14.080 земленаємців.

А тут на горе в 1879 і слід. роках знов завитав неврожай і знов голодні роки. Хліборобський Союз кидає терористичні кличі та вводить їх у діло. Родиться теж новий спосіб боротьби: бойкот. Назва ця таки повстала в Ірляндії. Там був капітан Бойкот управителем дібр лорда Ерн у Графстві Мейо. Був він вельми лютий та безоглядний. Доведені до розпачу наємці рішилися „бойкотувати“ його. Покинули його наємці, доставці й робітники. Женців мусив спроваджувати з протестантського Ілстеру й ці мусили працювати під охороною англійського війська.

Гледстонове правительство виступило проти бойкоту, але zarazом мусило знов зайнятися земельним питанням в Ірляндії. В 1885 р. ухвалено земельний закон (**Land Law**) для Ірляндії. Закон цей назвали „великою картою“ ірляндського земленаємця.

Утворено Земельну Комісію з осідком у Дебліні. На присуди цієї Комісії не було відклику під політичним оглядом, під законним оглядом, можна було вносити зажалення в апеляційній палаті. Комісія зорганізувала в цілій Ірляндії підкомісії й зайнялася справджуванням висоти чиншів і їх зменьшення, коли були за високі. Земленаємця, що не платить чиншу можна усунути, однак протягом

шістьох місяців має він право відступити наем іншому.

До 1886 р. висказалася комісія в 480 тисячах случаїв. Чинші зменшено пересічно на 20 відсотків. Сума заощаджена земленаємцям дала була півосьма міліона фунтів.

Так доля ірляндських селян поправилася, та цим не розв'язано ще земельного питання. Земленаємець хоче стати землевласником.

В 1870. земля протестантської Церкви перейшла на власність наємців. До 1878 р. 877 земленаємців стало землевласниками. Щож це значило супроти 600.000 ірляндських селян-наємців.

Аж у кілька літ пізніше ухвалено й санкціоновано закон про полекші при закупні землі. Скарб виплачував всю суму купна, реченець сплати побільшено до 45 літ. Комісія мала набути великі простори до парцеляції, коли $\frac{4}{5}$ наємців, що сиділи на цих землях виявили готовість набути парцелю на власність. Цей закон дав знамениті висліди. До кінця 1891 р. комісія видала 9.992.536 фунтів. 25.367 наємців стало власниками землі. Хоч пізніше консервативне правительство переперло в парляменті ухвалу деяких некорисних змін при купні землі, то всеж таки прибуло знов кількадесять тисяч дрібних власників. Та все ще багато було наємців. Обчислено, що від 1885 до 1903 р. викупила землю яка осьма частина всіх земленаємців. Колиб з такою

скорістю парцельовано дальше землю, то требаби було більше, як сто літ, щоб всі селяни стали землевласниками. Помогти тут міг тільки викуп ленлордської землі. В цьому дусі працювала невпинно заснована в 1898 р. „Зєдинена Ірляндська Унія“. Не легко воно було. На такий викуп треба було 120 міліонів фунтів штерлінгів тай противники були сильні. Однак в Ірляндії агітація за вивласненням лендлордів раз пущена в рух, не далася спинити. Промовляло за викупом це, що вже було сімдесять тисяч дрібних власників землі. Їх оплати були менші, як чинші їх сусідів, що винаймали землю. І ці наємці говорили: „Або знижіть чинш, або відпродайте нам землю“. Лорди зорганізувалися в трест до боротьби з ірляндською лігою. Та не всі лорди бажали боротьби. В 1902 зійшлися на нараду представники одної й другої сторони. Представники ліги зріклися клича вивласнення, лорди згодилися на конечність ухвалення на це нових грошових засобів у парляменті. Такий закон ухвалив парлямент вже 25. березня 1903 р. Правда, цей закон більше мав на ввазі добро лендлордів, як селян, бо ухвалено його за консервативного правління, та всеж таки поводження закона було відразу дуже велике. Від 1. падолиста 1903 до 31. березня 1906 р. зголошено в комісарів 86.638 умов купна-продажі. Значить, закон із 1903 р. всеж таки посунув наперед розвязку земельної справи в Ірляндії.

Тепер перейдемо знов до політичної діяльності Ірляндців. Від 1873 р. стала боротися за автономію Ірляндії нова партія. Її кличем став „гом рул“, цебто окремий ірляндський парламент. Назву цю утворив о. Голбрес, професор деблінського університету. Засновано партію, а радше спершу тільки „Товариство Самоуправи“ (**Home Government Association**). До заснування товариства дав почин Ісаак Бат, визначний деблінський адвокат, оборонець Феніїв, політик поміркований, а радше консервативний. Він старався згуртувати Ірляндців біля клича самоврядування та доходити до досягнення мети поступово спокійним, конституційним шляхом. Його бесіди зєднували багато прихильників у парламенті, однак усі його внесення падали великанською більшістю голосів і то й консерватистів і лібералів.

Як згадано вже в 1873 р. змінено назву „**national self government**“ на коротку „гом рул“. Маніфест гомрулерів мав 24.000 підписів. Він домагався повної автономії законодавчої, фінансової, контролі з застереженням для Англії інтересів заграничних і звязаних із життям кольоній, з обороною та безпекою держави. На конгресі, що зібрався в падолисті ц. р. в Дебліні зазначено виразно, що гомрулери не мають зівсім сепаратистичної думки. Противно, „гом рул“ скріпить і збереже повагу й силу корони. На цьому конгресі засновано „Ірляндський Союз Самоуправи“ (**Irish Home**

Rule League). Тоді вперше виступає Карло Стюерт Парнелль, найбільший ірландський політик (1846—1891). Із походження був він Англьосаксонець, протестант та власник більшої посілости. Він приглядався селянській нужді і дався зеднати для клича „гом рула“. В 1875 р. вибрали його в парлямент. Від тоді вже аж до смерти був найгарячішим оборонцем інтересів Ірляндії. Тож не диво, що ще за життя став трохи не мітичною по-статтю серед Ірляндців.

Парнелль був Англійцем-протестантом, не ірландським Кельтом-католиком. Кельт краснорічивий, гарячий, щирий, м'який. Парнелль мав усі англійські прикмети: був холодний, скупий на слова, часто мовчазний. В парляментарній боротьбі безоглядний. Першорядний полеміст, міг мірятися з найвизначнішими бритійськими парляментаристами. При цьому був він реаліст, що глядів отвертими очима на життєву дійсність. Не любили його. Товариші Ірляндці вважали його деспотом та самі м'яккі піддавалися його впливам, хоч і не радо. Боялися його, та навіть потрохи ненавиділи.

Парнелль виступив, коли спокійна, конституційними засобами ведена політика завела зівсім. Виступаючи проти цих засобів боротьби, говорив Парнелль у Менчестері в 1877 р.: „Чи здобули ми колинебудь уступки угодами? Чи О'Коннел здобув еманципацію католиків цим шляхом? Еманципацію католиків здобули тому, що англійський ко-

роль і його міністри боялися революції. Чому здобуто зрівнання Церков в Ірляндії. Церква втратила привілеї? Тому, що попередили її замаху (Феніїв) у Клеркелвел та Менчестері. Ніщо ніколи не здобудемо від Англії, поки не топтатимемо їм по ногах, не здобудемо від них ніщо, що булоб варте пів шілінга, шляхом угоди...”

Таке поставлення справи здобуло відразу в Ірляндії прихильність ревелюціонерів. Не всіх! Найкрайнішим не вистачали Парнелеві запевнювання. Вони противилися якійнебудь парляментарній акції — вулична боротьба, політичні вбивства — це були одинокі засоби, добрі на їх думку. Та були між ними й такі, як визначний колись Феній, Девіт, що йно випущений на волю по семилітній тюрмі, які вважали, що можна злучити революційну акцію з парляментарною. Девіт порозумівся з Парнелем. Пересвідчив його, що повинен оперти діяльність на земельних реформах. Порадив теж удержувати взаємини з поміркованими революціонерами. Так розібе ряди крайніх революціонерів і своїй діяльності надасть революційний розмах, задержуючи zarazом вільну руку в парляментарній діяльності. Девіт підписав ураз із Парнелем відозву до ірляндського народу з протестом проти свіжих політичних убивств. Рівночасно закладають „Ленд Ліг“ (Краєвий Союз). А тимчасом в Ірляндію знов загостив голод. Терористи вживають безоглядної боротьби проти

нелюдських лордів. В 1881 ухвалено, правда, земельний закон, та zarazом проголошено военний стан. Ірландські організації всі без різниці розв'язано, членів їх в'язять. Найвизначніших жінок і чоловіків заковують у кайдани. До жінок приміняють карні закони з часів Едварда III. проти волоцюг та ледащів. І Парнелль у тюрмі. Та це не спиняє замахів. Уся Ірландія в огні. Тоді йде англійське правління на угоду з Парнелем. Угоду підписано. Був це рішуче великий Парнелль триумф, та крайні революціонери проголосили його зрадником. Терор не припинюється. Жертвою терору падуть прихильні Ірландії державні секретарі, вислані Гледстоном, лорд Кевендіш і Барке, вбиті в Дубліні 6. травня 1882. Задріжала з обурення Англія, з жаху Ірландія. З виїмкою найкрайніших, вся Ірландія заявила проти терору. Парнелль присягає собі, що вже ніколи не користуватиметься революційними засобами в боротьбі за звільнення Ірландії. Девіт назвав душогубів убийцями народної справи. Парнелль у відозві попрікнув нерозум, божевілья крайніх ворогів Англії, лихих оборонців, коли не таксамо великих ворогів Ірландії. Пише Гледстонові листа, в якому зрікається проводу в ірландському парламентарному клубі. На Гледстона цей лист зробив глибоке враження. Він змінив думку Гледстона про Парнелля, якого він уважав доси тільки амбітним демагогом. Парнелль завертає на шлях виключно легаль-

ної акції та співпраці з англійською ліберальною партією. Гледстон, державник, послухався голосу совісти. 8. квітня 1886 Гледстон вносить в палаті громад перший свій проєкт автономії Ірляндії (Гом рул Біль). Заразом у всій Англії викликав він пристрасну боротьбу проти нього. Давні Гледстонові прихильники покинули його. Перед замкненням дискусії Гледстон говорив: „Від вісімдесяти літ не було такого дня, як сьогоднішній, не було ніодного такого надійного... Ірляндія стоїть тут перед решіткою, жде, просить, має ще надію. Хоче забути минуле. Ми більше, як вона, повинні бажати, щоб забуто це минуле... Прочитайте літературу всего світа, не найдете книжки, в якому наше поведення супроти Ірляндії не булоб предметом строгої безмилосердної оцінки та докорів... Це поведення це темне пятно на листках нашої історії“. Та не допомгло, біл упав більшістю трицять голосів (343 проти 313). Міністерство мусіло податися до димісії. До влади прийшов консервативний кабінет. Та Гледстон не тратив надії. Чув, що його справа добра й скоріш, чи пізніш переможе. Переговорював дальше з Ірляндцями. А тимчасом в Ірляндії заведено знову виїмкові закони (1887). Англійські консерватисти стараються розбити союз англійських лібералів із Ірляндцями. Часописи друкують статті, в яких подають буцімто правдиві Парнелеві листи, з яких виходить, що Парнель брав безпосередню у-

часть у замахмах терористів. Утворено комісію, що мала розглянути правдивість цих листів. Комісія відбула 128 п'ятигодинних засідань, вислухала п'ятнадцяти адвокатів одної й другої сторони. В комісії засідають ториси, противники Парнеля й англійських лібералів і виявилося, що це журналіст Пігот підробив листи. Комісія проголосила присуд 13. лютого 1890 р. Часопис „Таймс“ мусів заплатити Парнелеві п'ять тисяч фунтів відшкодування й судових коштів 250 тисяч фунтів.

Це здобуло Парнелеві ще більшу популярність. Він уже не тільки „некорований король Ірляндії“ але й найпопулярніший політик у всій Великій Британії. Та вже небаром, бо 6. жовтня 1891 помер він.

В 1902 р. Гледстон вертає до влади. Вибори дали більшість лібералам. Ліберальна більшість залежала від Ірляндців. Могли підперти лібералів за ціну „гомрулю“. Навчений досвідом 1886 р. Гледстон довго й розважно підготовляв свій другий проект. Хоч опозиція докладала всіх зусиль, біл прийнято в третьому читанні (301 голосів за, 267 проти) 34 голосами більшости. { Та відкинула його палата лордів великанською більшістю 378 проти, 41 за. Не предвиджувала, що надійде день, коли кривда Ірляндії буде пімщена на власних привілеях палати лордів. Гледстон в 1894 р. тоді вже 85 літній старець, думав пійти вже на відпочинок. Та не кинув справи Ірляндії.

Коли діждався хвилі, що парламент вивівся за гом рулем, знав, що справа буде виграна. Раз сформулована не зійде вже з денного порядку прилюдного життя. Сьогодні, чи завтра мусить бути закріплена законом. Опір лордів мусить бути зломаний, коли англійський нарід не має сам підтяти коріння власного життя.

Гом рул перестав бути денною справою протягом кількох найблизших літ, однак ухвала палати громад із 1893 не була дарма. Вже й консервативне правительство зрозуміло, що годі успокоювати Ірляндію виїмковими законами. Треба, думали вони, пересвідчити Ірляндію, що може бути щаслива без гом рула, що в унії можуть одержати ці самі реформи, що їх мало дати непевне й небезпечне політичне самоврядування. Треба завести батьківське правління й задовольняти всі розумні домагання. І тоді дістала Ірляндія новий земельний закон з 1896 р.; що автоматично зменьшує високість наємних чиншів. В 1898 ухвалено біл про льокальну самоуправу, яким зрівнано на цій точці Ірляндію з Англією. Заведено ради графств і округів. Жінки дістали активне виборче право. Організацію добродійности заведено на англійський спосіб. В виборах до міських рад вийшла величезна більшість прихильників гом рула. Перемога ірландських націоналістів була повна. Націоналісти обнимають зараз усі самоврядні посади. А всі ці посади мали доси виключно

англьосаксонці-протестанти. Представники міських і сільських рад мали право зїздитися що року для відбуття нарад над спільними справами. (Генеральна рада рад графств). Це немов завязок парламенту з дорадним характером. Так Ірляндія поступово зближувалася до автономії, що zarazом додало Ірляндцям духа. Війна з Бурами дала нагоду виступити Ірляндцям проти Англії. Хоч правительство грозило відповідальністю за державну зраду, Ірляндці поспішили Бурам на поміч. Навіть посла билися в рядах Бурів. Безсилля Альбіону, то сила Ірляндії — з давен давна говорять Ірляндці.

В 1900 р. лучаться ірляндські партії в одну зєдинену партію, згадану вже Зєдинену Ірляндську Лігу. Агітація цеї ліги, що передусім опікувалася земленаємцями, спонукує Англію кинути на хвилину методи прихильного спокусника й хопитися репресій. Знов повіяв над нещасним Зеленим Островом морозний вихор переслідувань. Знов багато послів у тюрмі. Лорди складають велику суму грошей і організують спеціальну інституцію „Земельний Трест“, що перш усього має стежити за О'Брієном, Редлордом і Девітом. Ці три вожди відповідають покликанням до життя рівнорядної оборонної інституції й привозять потрібні фонди від американських Ірляндців. Правда, значну частину цих фондів зїли т. зв. кавції, щоб обжаловані не мусіли сидіти в слідчій тюрмі.

В 1902 р. іменовано підсекретарем для Ірляндії Сір Антона Мекдонелда, Ірляндця-католика. Мекдонелд був ліберал, англійський урядник в управі Індії. Англійське правительство думало, що такий посередник між англійським правительством і Ірляндцями буде вельми пожиточний і досягнуло мету. Вже в грудні 1902 р. зібралася в Дебліні конференція представників лендлордів і земле-наємців і дійшло до порозуміння сформу-муваного в спільному й однодушному звідомленні.

Почин у земельній справі поширено вскорі на все прилюдне життя. І в Англії і в Ірляндії щораз численніші гурти до-теперішних противників приходять до пересвідчення, що в інтересі її цілості, треба дати Ірляндії, як найширшу само-управу. В серпні 1903 р. 300 дідичів (поміщиків) утворило в Дебліні „Ірляндське Товариство Реформ“, під проводом лорда Динреви. Та проти цього товариства виступила більшість ірляндських протестантів. Вони вважали реформи, що їх предклядало товариство грізнішими ніж гом рул. А товариство бажало тільки щоб заведено Ірляндську Фінансову Раду, що мала контролювати ірляндський бюджет. Її внесення могла палата громад знести. Бажало теж товариство заведення звідомного товариства, що занималося ірляндськими питаннями, що ними парламент не має часу займатися. Під впливом агітації противників реформи зобов'язалися провідники, що коли перейдуть

при виборах, то не внесуть питання гом рула на денний порядок парламенту. Правда, не всі ліберали вирікалися політичних реформ для Ірляндії. Залежало воно від виборчої округи. В Глезгові сір Кемпель Баннермен заповів, що коли ліберали здобудуть владу, Ірляндія дістане задовільнення в подробицях, потім правительство надасть дальше йдучі права, що дадуть „остаточну незалежність парламентарну Ірляндії“. Робив вигляди на заспокоювання домагань Ірляндців чергою. Вибори дали більшість лібералам. Ірляндці не годилися на дрібні уступки, однак обережні та кермовані парламентарною стратегією не зривали взаємин з парламентарною більшістю. Було й таке, що ірляндські послы голосували проти безпосередніх інтересів Ірляндії. От так прим. Лойд Джорджів бюджет ударяв м. ін. у джерело народнього багатства Ірляндії: в горілку (віскі). Голосувати за бюджетом, значило голосувати проти власного інтересу, голосувати проти, значило попірати палату лордів, що вживала всіх зусиль, щоб повалити революційний бюджет Лойд Джорджа. Палата лордів була все проти якої небудь автономії, проти якоїнебудь самоуправи Ірляндії. Ірляндські послы голосували проти інтересів ірляндських горальників. Не хотіли продати первородства автономії за „миску сочевиці“ — за горілку. Гляділи в дальшу будуччину Парнелеві учні, що його дух був живий між ними.

В травні 1907 р. Бірель, державний секретар для Ірляндії виготовив проект „ірляндських рад“. Проект відносився до адміністрації країни. Ірляндці не заявили за білем і правительство відкликала його, щоб дати за це закон про ірляндський університет. Закон з 1918 покликавав до життя народній університет в Дебліні, осередку найдальш висуненого англійського націоналізму в Ірляндії, протикатолицького і протиірляндського.

А тимчасом над Ірляндією знов захмарилося небо. Вже в 1906 р. вичерпалися грошеві засоби земельної комісії. Треба було прискіпити викуп землі від лендлордів. Знов почалися аграрні заворушення. Земленаємці перестали платити. Знову жмикрути й годівці худоби були предметом наступів агітаторів. Головно знущалася над ними сільська молодь. До ряду давніших засобів боротьби прибав новий: невідомі люде виганяли худобу годівця худоби (*grazier*) що паслася на пасовищах лендлорда і розганяли на всі сторони. Власник стада, що не міг дати собі ради з тайним ворогом, що все зміняв місце побуту, зрікався умови з лендлордом. Пасовища не давали прибутку, трава марнувалася. Лендлорд мусив віднаймати пасовище селянам. Лорд Персі домагався заведення виїмкових законів. Даремно. Правительство було глухе. Відповіло, що одним засобом успокоєння Ірляндії: дати змогу ірляндським селянам викуплю-

вати землю в лендлордів. І вскорі ухвалено нові засоби для земельної комісії.

Вибори до англійського парламенту в 1910 р. дали більшість лібералам. Однак більшість була невелика. Правління лібералів було зависиме від Ірляндців. Тільки з помічю їх голосів могли правити. Ірляндці почули, що надходить рішача хвилина.

Тоді „Молода Ірляндія“ організувала нову партію: Sinnfein (шін фен: ми самі, ми одні), що спиралося на кличах непримиримого націоналізму.

Шін фен поборював передусім працю ірляндських послів в великобритійському парламенті, бо посилаючи послів в англійський парламент, Ірляндія цим самим признавала йому право видавати закони для Ірляндії Акт унії це акт неважний і ніякий правник не всилі його оборонити. Гомрул за тілький час тепер куди дальший від здійснення, як перед 20 роками. А тимчасом загальна думка в Ірляндії не займається більш нічим, тільки цим, що діється в Ввестмінстері — Коли які реформи й здобуто, то не послали здобули їх, не їх промови, а насильства ірляндських селян — говорили шінфеністи і домагалися відкликання ірляндських послів з англійського парламенту. Ці послали зберуться в Дебліні. До них прилучиться „рада провінційних зборів“ і представники міських рад і так утворюються Народні Збори. Ухвали цих зборів обов'язуватимуть бодай в обсязі графств і міст. Збори матимуть фонди:

25,000.000 видаваних на удержування послів у палаті громад, податки, що їх мають право накладати провінційні ради й жертви з Ірляндії та з Америки. Цих фондів вистане, щоб почати достаточні реформи. Треба підносити промисл, утворити народній банк, не купувати в Англійців.

„Не жадаємо, беремо гом рул! Розвиваймо наші сили, підносім власного духа! Ніякої слабости, ніяких угод! Ідім за приміром Мадярів у їх переможній боротьбі проти Габсбургів! Відмовляють нам автономії? Здобуваймо її! Вважаймо великобритійське правительство неіснуючим. Ніяких більше ірляндських послів у Ввестмінстері. Зберімося в Дебліні, як народня конституанта. Робімо так, начеб не було В. Британії. Сваримося? Не ходім у велико-британські суди. Утворім суди арбітрів. Геть із англізацією нашої культури, геть із еміграцією, геть із військовою службою (в Англії військо наємне й багато Ірляндців наймалося до війська). Будуймо власний промисл, багатьмо Ірляндію, а перше всего ународовлюймо Ірляндію, кладімо підвалини під власні ремісла, власне письменство, мистецтво, цивілізацію справді ірляндську. Геть із великобритійською державою. Установім власних заграничних конзулів для оборони власних інтересів економічних побіч великобританських конзулів.“

Не треба думати, що шінфеністи думали на правду про ірляндську дер-

жаву понад великобритійським пануванням ув Ірляндії. Це радше протиза опортунізму, корупції та дикерціям.

Перший конгрес шінфеністів відбувся 28. падолиста 1905 р. Там проголошено програму й основи політики народньої ради

Шін фен накликував не платити податків Англії ні безпоседних ні посередних. Накликував купувати тільки в своїх, наклкував купців, щоб не спроваджували англійських товарів. Повстали спеціальні товариства до підпомагання промислового розвитку. Повстали скля ні гути, робільні емаліюваних виробів. Священик Кіп заснував робільню обуви. Зібрання монахинь Милосердя заснувало фабрику сукна.

Сідней Брукз в книжці виданій в 1907 року писав:

„Ірляндія стає ірляндська. Довершується в ній найсильніший рух, найбільший, найбільш революційний, що його знала колинебудь. Це рух до народнього відродження. Я пересвідчений, що політика Шін Фену найкращий засіб до здобуття ірляндської самоуправи. І коли Ірляндія не зійде з цього шляху, то великобритійська влада зникне в цій країні заки ще мине двацять літ...“

Та не треба думати, що серед Ірляндців панувала однозгідна думка. І в них, як прим. у нас, що голова, то розум. Всі правда ненавиділи Англію, тай доси воно так, однак способи боротьби ріжні.

Шін Фен уважав опортуністом О'Брієна. О'Брієн уважав опортуністом Редмонда. Шінфенисти закидували усім, що не належали до їх табору, опортунізм, компромісовість, уступчивість та вважали їх шкідниками, трохи не зрадниками. О'Брієн на злість Редмондові, що був лідером парлядментарної партії, заснував лігу „Ол фор Айрленд Ліг“ (1910 р.). В парляменті розбив ірляндський клуб і відірвав дванацять послів від ірляндського клубу. І диво! До ліги приступають лорд Данревн, лорд Кестлтавн та лорд Росмор, що доси були непримиримими ворогами Ірляндців католиків. На конгресі впевняв лорд Кестлтавн, що і в палаті лордів і навіть в самому Ілстері є вже чимало приклонників гом рула.

Так пробивала собі шлях ідея самоуправи Ірляндії крізь різні перешкоди. І само життя, помотане сучасне життя, життя парляментарне, що переходило важкі зміни, стануло тут до помочі Ірляндії. Палата лордів занадто обстоювала свої привілеї, занадто тісно розуміла їх. Непорозуміння між обома палатами, більшали, як палата громад демократизувалася щораз більше. І коли в 1893 р. палата лордів відкинула біл про гом рул, Гледстон забрався до реформи палати лордів, бачив, що не зломить упертости тільки зваленням привилеїв. З жаху перед реформами, що їх заповідав Лорд Джордж на всіх ділянках, палата лордів не затвердила бу-

джету правительства. Почалася боротьба й у цій боротьбі переможено лордів. Вийшов новий закон про палату лордів, що ослабив зівсім її вплив. Палата лордів може відкидати біл раз і вдруге, та коли палата послів ухвалить його втретє, він уже цим самим стає законом. Не легко прийшло до такої зміни. Два роки тривала боротьба. Треба було розв'язати палату громад (під кінець 1910 р.), перевести вибори під кличем реформи палати лордів, щоби пересвідчитися по чийому боці загальна думка. Треба було вкінці загрозити лордам, що король покличе нових лордів у тількій кількості, щоб закон міг бути ухвалений. Закон ухвалено 10. серпня 1911 р. Від тоді почалося в Англії панування вибіраної народом палати громад. Почалася zarazом і нова доба в історії Ірляндії. Бо таки Ірляндія рішала долю закона про перевагу палати громад. Біл ухвалено всего 121 голосами більшости, а в цьому було 76 ірляндських голосів. Тож Г. Ескіт заявив зараз: одиноким засобом, що веде до розв'язки ірляндського питання, це надання Ірляндії парламенту з виконною владою, відповідальною перед великобритійським парламентом, під умовою незменшення зверхництва бритійського парламенту.

На це відповів Джон Редмонд, що вів усю акцію порозуміння з ліберальним правительством і дав йому голоси своєї партії, що їздив у Зєдинені Держави Півн. Америки по гроші потрібні

на переведення цих виборів і перевів ці вибори в Ірляндії проти лордів і власних непримиримих противників: „Приймімо означення гом рулу в виді, уложеному міністром, бо містить остаточну розв'язку ірляндського питання. Ми Ірляндці приймаємо й признаємо зверхництво Великої Британії.“ І закінчив: „Бажаємо, щоб нове панування (Юрія V.) було довге та славне! Прибуде слави, коли наш суверен особисто отворить парлямент Ірляндії погодженої й приязної“...

І 11. квітня 1912 р. ліберальне правительство Англії внесло в палаті громад проект автономного закона для Ірляндії. Довгі були над ним дискусії в комісії та в палаті. Противники гом рулу використали всі засоби парляментарної опозиції, аж до обструкції включно.

Та вкінці таки правительство переперло свій біл, хоч і з поправками. Палата лордів відкинула його, та палата громад ухвалила знову. І на основі нового закона про ухвалювання англійських законів мав він обов'язувати як закон без ухвали палати лордів. Англійський парлямент задержав 42 послів із Ірляндії (доси був заступлений $2\frac{1}{2}$ рази сильніше, як відповідало число населення). Ірляндія дістала власне правительство, сенат і палату громад. В імени короля мав правити Ірляндією віцекороль із правом „вета“ себто міг спротивитися ухвалам ірляндського парляменту. До ірляндського парляменту належало краєве законодавство, шкільництво, пу-

бличні роботи, почта та установлювання чиншу за наєм. Здавалося, що вже буде поладнана ірляндська справа раз на все. Та проти автономії Ірляндії виступав рішучо Ілстер, хоч були забезпечені релігійні свободи. Ілстерці зорганізували навіть оружний протест. Ірляндці в 1913 р. теж покликали під оружжа національну армію. І так стояла Ірляндія на порозі усобиці. Та англійське правительство не подалося: Виступило проти Ілстера. Конфіскувало Ілстерцям оружжа й стріливо. І 18. вересня 1914 р. санкціоновано акт про гом рул, та з огляду на світову війну влаштування самоуправи відложено спершу на рік, а потім аж до покінчення війни.

Та не думаймо, що свою мету: самостійність Ірляндії осягнули Ірляндці тільки революційною пропагандою, замахами та повстаннями. Противно, ми бачили, що поки Ірляндці тільки бунтувалися, тільки оружжям воювали — все падали. Воно зрозуміле: бо нужда й голод, хоч і піпхне в одчаю до рішучого виступу, та не досить сили витривати. Голод лихий дорадник, голод страшний пан — голодний чоловік на все рішиться — піде туди, де сподіється заспокоїти голод, хочби й до ворога. Так воно було й із Ірляндцями. Поки Ірляндці не звертали уваги на поправу долі ірляндського населення — поти були між ними й відступники й зрадники. Аж коли провідники додумалися до цього, що заразом треба дбати про поширення ірляндської

освіти й добробуту в народі — аж тоді стала зростати свідомість і сила ірляндського народу.

Як знаємо, англійська влада змагала з давен давна до занглійщення Ірляндії. Деколи, от як за Кромвеля, старалася просто вигубити Ірляндців. До часів Кромвеля Ірляндія ірляндщила колоністів. Англьо-норман переробляла на Ірляндців, на ірляндських націоналістів. Вони жили й говорили по ірляндськи, прибирали ірляндські назвища. Аж Кромвель лютими способами спинив цей процес ірляндження не-ірляндців. Карні закони проти Ірляндців у XVIII ст. винищили в Ірляндців усю відпорність, всю силу не тільки здобування, але й самооборони. Під кінець XVIII ст. вільна Англія стала притягати до себе верхи ірляндської суспільности. Ірляндська інтелігенція думала, що в зближенні з Англією найде ратунок для Ірляндії. Тома Мур — великий ірляндський поет пише по англійськи, Данило О'Коннел веде по англійськи свою політику. В 1831 р. організовано загальну освіту в Ірляндії в англійському дусі. Наслідки цієї англійської політики не дали ждати на себе: Ірляндія нагло стала тратити народне почування. Пятьсот літ економічної й політичної боротьби не мало такого наслідку, як пятьдесят літ існування англійської вселюдної школи. Перед роками голоду 1846—9 ірляндський нарід говорив по ірляндськи, на селах виключно, а по містах включно з англійською

мовою. А під кінець XIX ст. на 4 і пів міліона Ірляндців уже тільки 600 тисяч Ірляндців говорило по ірляндськи, а тільки по ірляндськи всего 30 тисяч населення (на заході острова). Вже навіть соромилися ірляндської мови.

Аж яких сорок літ тому назад кількох ірляндських патріотів задумало вивільнити Ірландію з цієї мовної неволі. Найвизначнішим був між ними Т. Гайд, англійський і ірляндський поет. Вони заклали в 1893 „Гаельську Лігу“ (*Connradh na gaedilge*) її метою була оборона ірляндської мови, як народньої, розповсюдження цієї мови, студії над давнім ірляндським письменством і плекання нового письменства. Ця Ліга не була науковим товариством. Вона займалася виключно пропагандою. Бажала народнього відродження в рідній мові. Ішла в народ, остерігала перед винародовленням. Вони казали: „Мусимо віднайти наш нарід, скріпити звязю з минувшим, з прадідами, звязю ідеї, почувань, мови з давніми поколіннями. Чи гом рул здобудемо за десять або двацять літ — це не питання життя або смерті. Гом рул може ждати. Не може ждати справа народности, ані питання народньої мови. З хвилиною, колиб це було втрачене, цимсамим умерлаб справа нашої свободи“.

Гаельська Ліга, коли її засновували в 1893 р. мала сімох членів, а вже з початком XX ст. себто в двацять літ пізні-

ше — мала їх кількасот тисяч, розки-
них по всьому світі, де тільки були Ір-
ляндці. В самій Ірляндії мала Ліга до 500
відділів, що займалися поширюванням
ірлянської мови, звичаїв, танців і співів.
Літом влаштовували на західньому по-
бережжі, де найкраще зберіглася ірлянд-
ська мова й пісні та перекази, недільні
школи. Вводили в школу старих селян
і від них училися доброї вимови, наголо-
су, співності кельтійської мови. Спершу
на зїздах і концертах говорили більше
по англійськи, як по ірляндськи. Пізніше
говорили по англійськи тільки учасники
старші віком. А вже на кілька літ перед
світовою війною не виголошували на
зїздах ніодної промови по англійськи —
все по ірляндськи. Таксамо щораз біль-
ше розходилися книжки й часописи.
Священики стали знов скрізь проповіду-
вати по ірляндськи. Ліга мала річно при-
бутків біля п'яти тисяч фунтів. Продава-
ла самих своїх видавництв за дві тисячі
фунтів. Поет Дуглас Гайд із поїздки по
ірляндських колоніях у Зєдинених
Державах Півн. Америки привіз 10.000
фунтів штерлінгів, себто близько пів мі-
ліона злотих. Ліга не була організацією
ірляндських багатіїв. Більшина її членів
це вбогі селяни й робітники. Її прибутки
це жертви в пенсах і півпенсах (пенс =
20 сотиків). У Дебліні ще на 15 літ перед
світовою війною не чути було ірлянд-
ської мови, а вже перед самою війною
яких 10 тисяч говорило по ірляндськи.
В 1901 р. перепис населення виказував

в Ірляндії 641.142 Ірляндців, що говорило по ірляндськи.

Вороги Ірляндців сміялися з цього, що Ірляндці хочуть привернути рідну мову. Один із найвизначніших представників англійського університету в Дебліні Дж. П. Меgefі писав: „Воскресити штучно ірляндську мову? Бувби це ступінь назад, поворот у варварські століття й до... Вавилонської вежі, булоб це немудре, нечесне, а передусім неможливе. Ірляндська мова не має педагогічної вартости, що найбільше може служити тим, що ловлять рибу на західніх берегах“. Гаельська Ліга попросила вчених знавців, щоб висказалися зі становища науки щодо закидів деблінського англійського університету. Вчені відкинули всі ці закиди й віддали глибоку честь кельтійській мові й письменству.

В школі треба було здобувати права ірляндській мові ступінь за ступнем. Ішло воно важко, але йшло наперед. В р. 1899 вчилася в народній школі 1371 дітей по ірляндськи, в 1902 вже 4.092, а в р. 1910/11 — 65.374 дітей. В 1899 р. тільки в 105 школах вчили ірляндської мови як обов'язкового предмету, а в р. 1906 таких шкіл було вже 2331 — в 1899 р. тільки 272 учнів здавало іспит з ірляндської мови, а в 1906 р. таких гімназистів було вже 2380. По урядовому звідомленні в 1909 р. вчилася по ірляндськи як обов'язкового предмету 36.416 дітей, як необов'язкового 125.961 дітей, а в програмі

двомовної школи 13.424 дітей. Разом 195.801 дітей.

Та відродження Ірляндії не було тільки мовне й літературне, а й економічне. Не тільки духові вартости творила Ірляндія, а й матеріяльні. Взялася будувати власне духове життя на широкому підкладі економічної творчости. Десятьнацять століття не сприяло економічному розвитку Ірляндії: лендлордизм, податкова політика, голодні роки, еміграція — все це вбивало проби економічної ініціативи. Ірляндія душилася в сіттах англійського промислу. Давно вже люде доброї волі взялися були до праці біля відродження Ірляндії й у цій ділянці. Без ріжниці політичних поглядів стали зясовувати, що політичне життя це ще не вся життєва самодіяльність. Треба витворювати, треба опертися на власних силах, треба бути сильним, щоб домагатися політичних уступок. Самопоміч виписали Ірляндці на своєму прапорі. Самособою не самопоміч одиниць, тільки громадську: союзи, товариства, кооперативи, народні банки. Найбільш заслужився тут Горац Планкет, потомок перших завоївників Ірляндії з XII ст. Сам юнійний посол, противник гом рула, ширенню цього клича присвятив усе життя. Зорганізував „Ірляндське Хліборобське Організаційне Товариство“ й зібрав біля товариства невсипущих та витривалих людей. Довго треба було пересвідчувати ірляндського селянина, заки згодився вступити в хліборобську кооперативу.

Оповідують, що Планкет промовляв п'ятьдесят разів на вічах, заки пересвідчив слухачів про потребу заснувати кооперативу. Селянин нужденний, темний, повний недовіря, навіть нерадо ходив на віча. Байдуже слухав, позіхав із усміхом на устах. „А засновуй собі до дідька молочарні, як хочеш, кілька хочеш — та мене лиши в спокою!“ — це був кінцевий акорд віча. Перешкодою була й політика. Планкет був юніїст (англійський ліберал), тож його поборювали ірландські націоналісти. А й дрібні крамарі поборювали його, бо кожна кооператива витручувала їм хліб із рук. І так переслідували Планкета тористи й юніїсти за це, що він еднається з революційними живлами, а націоналісти як противника гомрула, що бажав матеріяльними зиськами ослабити бажання політичних реформ. Та він не зневірювався й ураз із прихильниками від 1893 р. працював невпинно в товаристві. Товариство бажало „поправити обставини хліборобського населення наукою кооперації. Не засновує ніщо само, тільки заохочує, виступає з почином, радить, провірює — має „організаторів“ і „контрольорів“, що об'їздять округи та скрізь стараються розбудити духа кооперації, вияснюють зиськи, потреби, організацію кооперативи, контролюють кооперативи, що вже існують, провірюють їх книги, вчать торговельних звичаїв і способів, перетворюють Ірландця в купця. В 1894 р. було в Ірландії 33 хліборобські коопера-

тиві, а в десять літ пізніше було їх 778 з 7.693 членами. Обороти виносив у 1904 р. близько два й пів мільйона фунтів.

Крім цього заснували ще: „Кооперативну Агентуру Продажі Масла“ й „Агентуру Торговельного Посередництва“, що в 1904 р. мали обороти 230 тисяч фунтів.

Засновано дві молочарські школи для дівчат у Корку, для хлопців у Глестевін. Обі школи знаменито були організовані. В 1898 було кооперативних молочарень 136, а в 1904 — 329.

Крім цього засновано синдикати, позичкові каси, товариства годівлі дробу, товариства пасічників, товариства плекання льону. Всі ці товариства розвивалися незвичайно гарно. Ірландія бистро піднімалася з занепаду. Сам Планкет пише так про цей економічний рух:

„Не буде це пересада, коли скажемо, що в хліборобських методах довершилася революція, яка дозволила нашим землеугодям видержати конкуренцію їх чужоземних суперників ув умовинах куди кращих, як давніше й як щодо виробів так і щодо розподілу. Матеріальні й моральні користи, що дали ірландським селянам змогу розбирати справи основні, життєві, що для них само тільки покращання посідання й володіння землею не давало достаточних розв'язок...“ А далше каже Планкет:

„Цей рух найшов своє відбиття в новому настрою ірландського громадянина В кооперативах, на зїздах хлібороб-

ських товариств зустрічаються лендлорди й наємці, як рівні собі члени цих самих ірландських товариств“.

Ці люде подбали теж про влаштування системи технічного вишколення (хліборобського) в Ірландії.

Повстали ткальні. Патріоти жадають від ірландських богачів, щоб замість складати гроші в англійських підприємствах — думали про власні. І дивне диво: ірландські богачі послухали приказу.

В Дебліні повстають корабельні варстати, артистичний промисл розцвітає. Ірландці стали бойкотувати англійський стиль, шити одяги з ірландського сукна в ірландського кравця. Так оставало в краю що року двацять мільонів англійських фунтів, що перше йшли до Англії за англійські вироби.

Так змаганням працею у всіх ділянках народнього життя, дійшла Ірландія до цього, що могутня Англія мусила вкінці уступити й згодитися на гом рул.

Та не всі Ірландці були вдоволені з такої розвязки. Революційні крути домагалися повного зірвання з Англією й проголосили независиму ірландську республіку.

З вибухом світової війни офіційне представництво Ірландців під проводом Редмонда хотіло льояльним захованням у війні забезпечити переведення закона по війні та через це втратило всяке довіря. Ірландці чулися обманені й не бачили ніякої причини воювати за Англію. І Англія мусила держати в Ірландії силь-

ний гарнізон і не важилося позтягнути обов'язку воєнної служби й на Ірляндію. Старі революційні організації, ірландське правительство, „Сини св. Патрика“ і т. п. ожили з Америки знову, а шінфенисти проголосили господарський і економічний бойкот Англії. На Великдень 1916 р. вибухло ірландське повстання. Повстання здавлено й знов заведено в Ірляндії стан облоги. Та це не спинило Ірландців. Організований терор шінфенистів перевищив часи феніїв. При виборах у 1918 р. шінфенисти побили зі всім націоналістів. Шінфен здобув 70 місць, а націоналісти тільки 7. Шінфенисти не поїхали до англійського парламенту та зіїшлися в Дебліні, як ірландський парламент і утворили республіканське правительство під проводом Де Валери. Влаштували власну управу, судівництво й податкові уряди.

Англія закинула думку про неподільну Ірляндію в часі світової війни. Біл Лойда Джорджа про гом рул з 28. грудня 1920 р. предвиджував дві окремі державности, що в справах виховання, господарства, лісництва, гірництва, фабрик, патентів, здоров'я й мешкань мали бути самостійні, а в англійському парламенті заступлені 42 послами. Від Илстеру відділено три Графства зі сильною католицькою більшістю. Північна Ірляндія, складалася зі шістьох графств, а злуку з південною Ірляндією полишено їй до волі. Це було для Ірландців безвартісне, бо Илстерці зівсім не думали про це.

Крім цього Ірляндців не вдоволяла обмежена автономія й вони не годилися на неї. І так війна Ірляндії з Англією тривала далше. Вкінці Англія скапітулювала перед бунтарями. Лойд Джордж заключив договір із ірляндськими провідниками, виведеними з тюрми, Гріфітом і Колінсом 6. грудня 1921. Договір прийнято в ірляндському парламенті більшістю 7 голосів. 31. березня 1922 р. прийняв цей закон англійський парламент, а 5. грудня цьогож року затвердив ухвалу враз із договором із 6. грудня 1921 р., який у-правильнює відношення Ірляндії до Вел. Британії. На основі цього закона Ірляндія це вільна держава (Irish Free State) по ірляндськи: (Saorstát Éireann). Вона рівноправний член нації, що творять бритійський спільний світ. Має повне своє правительство. В англійському парламенті не має вже представників і цей парламент не може вмішуватися в ірляндські справи. Король іменує губернатора. В Ірляндії нема ніякої англійської залоги. Ірляндія має свою армію й до війни зобовязана тільки тоді, коли ворог нападе на Ірляндію.

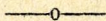
Горожанин Ірляндії не є горожанином Англії й на оборот. Ірляндія може заключувати договори з загрою, наскільки вони відносяться тільки до Ірляндії. Має посла в Ввошінгтоні й торговельних представників в інших державах. Генеральний губернатор, оплачуваний ірляндською державою має тільки репрезентативне становище. Розв'язати

парлямент і заложити „вето“ може тільки за порадою міністрів. Правительство парламентарне. Його президію вибирає парламент. Міністрів 5—7 іменує на представлення президента й за згодою парламенту губернатор. Крім цього парламент вибирає фахових міністрів на час свого тривання. Парлямент складається з сенату й із палати громад. Вибирають послів загальним тайним голосуванням громадяне обох полів.

Сенаторів є 60, вибраних на 12 літ, що три роки четвертина з лісти 180 осіб. У палаті громад по три члени обох університетів і 153 члени, вибраних на чотири роки. Палата громад має першенство в законодавстві. Коли сенат до 9 місяців не відкине ухвали палати громад, то ухвала стає законом. Коли сенат спротивиться, то по другій ухвалі палатою громад стає законом. Хіба, що три пятих сенаторів зажадає референдума. Референдума може зажадати й палата громад двома пиятими голосів і також і також 75.000 громадян управнених до голосування.

Границя від Північної Ірляндії мала бути близче означена по бажанні населення. Переведення цієї постанови Північна Ірляндія відкладала, бо боялася втратити землі, де переважали католики. 16. червня 1922 р. вибрано новий ірляндський парламент. Приклонники договору з Англією перемогли при виборах партію Де Валери, що хотіла неподільної й незалежної від Англії держави

й із цього прийшло до міжусобиць, що її жертвою впали Гріфіт і Колінз.

Так покінчилася боротьба Ірляндії з Англією повною перемогою Ірляндії — справді тут Давид переміг Голіята.

І дійсно з подивом та з пошаною треба стати перед цим надлюдським змаганням малої Ірляндії зі світовою могутністю.

Щож дало Ірляндцям змогу досягнути цю перемогу? Миж бачили, що Ірляндці це був нарід незгідливий, сварливий, що нищив себе міжусобицями й навіть ворога не вагався кликати на поміч проти своїх. І Англія вміла вповні використовувати ці хиби на свою користь. Ми бачили, що й зрада мала там чимале жниво.

Якжеж такий нарід міг викресати з себе тільки сили, щоб позбутися цих хиб, які головню завели його в англійське ярмо? Нема сумніву, що багато тут допомгла сама Англія, цим саме, що відібрала Ірляндцям найелементарнішу можливість життя, відібрала їм землю, обставила ріжними заборонами і обмеженнями. Ірляндець католик став безправним еством, гоненим гірш лісової звірини. А відомо, металі ублагороднюють в огні й під важкими ударами молотів. Так і тут! Переслідування виробили в Ірляндцях завзятість і витревалість. Правда, на це треба було багато століть. І ці

нещастя, що змушували Ірляндців кидати рідну землю, стали Ірляндії в пригоді, а пошкодили Англії. Дуже численна еміграція в Америці мала й має великі заслуги в боротьбі за визволення Ірляндії. Відтам ішла й фінансова й духовна підмога.

Все це правда! Та безперечно найбільше допомогло тут прив'язання Ірляндців до католицької Церкви. Вона ця Церква додавала їм сили духа, вона вивчала сильні характери, вона вливала в них віру в перемогу правди, справедливості, вона рятувала їх перед винародовленням. З окремаж католицьке ірляндське духовенство гонене й переслідуване найбільше, поклало великі заслуги в піддержуванні віри й духа в народі, а як бачили ми, теж чимало й ув економічному подвигненні народу.

Загально голосять, що Ірляндці здобули волю революційною акцією, замахами. І це не дасться вповні заперечити, та напевно можна сказати, що приписувати визволення Ірляндії виключно революційній акції, хибно. Миж бачили, що повстання й замаху спершу, поки Ірляндці тільки при їх помочі старалися здобути визволення, доводили тільки до ще більшого поневолення. Було й таке, бачили ми, що англійське правительство само старалося викликати повстання проти Англії, щоб по здавленні повстання могли ще більш поневолити нещасну країну. Аж коли Ірляндці зрозуміли, що не визволяться самими

революційними засобами, що треба перше всего почати й вести працю над моральним, духовим й економічним піднесенням народу, аж тоді могли бути певні оконченої перемоги. Інша річ, що конспірація, замахы відбивалися й шкідливо на самому народі й досі бачимо ці наслідки. Крайні революціонери спинювали, а часто й у засліпленні отверто виступали проти найкориснішої й найпотрібнішої народньої роботи, кидали безпідставі підозріння навіть на найчесніших людей, всею душею відданих народові. Ця шкідна їх робота не припинилася ще й тепер, у вільній ірляндській державі. Та тепер ведуть уже цю акцію проти свого правительства. Само собою, що не мають вони вже такої опори в народі, як перше, але шкоду принести ще можуть.

Коротко, Ірляндія визволилася не самою революційною акцією, а використанням усіх можливих засобів, передусім піднесенням духового й матеріального стану народу. Додати тут ще треба й уміло та розумно ведену пропаганду поза межами Ірляндії.

(48.20k.)

169239

РЛ 3649у